

MASARYKOVA UNIVERZITA
Fakulta sociálních studií
Katedra politologie

DISERTAČNÍ PRÁCE

Brno 2009

Karel Zetocha

MASARYKOVA UNIVERZITA

Fakulta sociálních studií
Katedra politologie

Mgr. et Mgr. Karel Zetocha

**Změna politického režimu a reforma civilní bezpečnostní
zpravodajské služby: Česká republika**

Disertační práce

Školitel: doc. JUDr. PhDr. Miroslav Mareš, Ph.D.

Brno 2009

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně a výhradně za použití uvedené literatury a pramenů.

Brno, 19. listopadu 2009

Karel Zetoča

Anotace:

Disertační práce rozebírá problematiku reformy zpravodajských služeb ve spojení s přechodem od nedemokratického politického režimu k demokracii. Základem práce je případová studie fungování zpravodajských služeb Československa, respektive České republiky, po roce 1989. Teoretickým východiskem zpracování tématu je politologická teorie tranzice režimu a konsolidace demokracie autorů Alfreda Stepana a Juana Linze. Předmětem zkoumání je nejen ohraničená případová studie, ale i širší teoretické závěry v oblasti reformy zpravodajských služeb po změně politického režimu. Autor testuje možnost užití teorie tranzice a konsolidace na oblast reformy zpravodajských služeb po tranzici k demokracii.

Annotation:

The thesis is dealing with the problematic of intelligence services reform together with political regime transition towards the democracy. The research is based on case study of intelligence transformation in Czechoslovakia and Czech Republic. The theory of political transition from Alfred Stepan and Juan Linz serve as theoretical background of the study. The research goal is not only to create specific case study but also to form wider theoretical conclusions in a field of intelligence services reform and the regime change. The author tests the possibilities of application of the transition and consolidation theory in the field of intelligence reform after the democratic transition.

Práce obsahuje 394 104 znaků včetně mezer a poznámek pod čarou.

Obsah

I. ÚVOD	7
II. TEORIE A METODOLOGIE	9
2.1. Metodologie výzkumu.....	9
2.1.1. Případová studie	9
2.1.2. Fenomén utajení a vědecký výzkum	12
2.1.3. Zdroje informací.....	16
2.1.4. Rozhovor jako zdroj informací	19
2.2. Teoretický základ	21
2.2.1. Změna režimu a zpravodajské služby	21
2.2.2. Teorie tranzice a konsolidace a reforma zpravodajských služeb	26
2.2.3. Posttotalitní režimy a zpravodajské služby	29
2.2.4. Způsob předání moci a zpravodajské služby.....	31
2.2.5. Tranzice a konsolidace	34
III. PŘÍPADOVÁ STUDIE.....	39
3.1. Československo	39
3.1.1. Komunistický režim a bezpečnostní složky	39
3.1.2. Změna politického režimu.....	44
3.1.3. Ministerstvo vnitra a přechodná vláda	46
3.1.4. Očista bezpečnostních složek: Občanské a prověřkové komise	60
3.1.5. Nová kontrarozvědka poprvé: Úřad pro ochranu ústavy a demokracie	68
3.1.6. Nová kontrarozvědka podruhé	80
3.1.7. Zákon o Federální bezpečnostní informační službě.....	83
3.2. Česká republika	92
3.2.1. Nový začátek	92
3.2.2. Politika, společnost a konsolidace kontrarozvědky?	95
3.2.3. Zákon o zpravodajských službách.....	98

3.2.4. Exekutivní kontrola – Rada pro zpravodajskou činnost.....	100
3.2.5. Personální stabilizace a činnost Bezpečnostní informační služby	102
3.2.6. Útok do vlastních řad – Bezpečnostní informační služba a politické skandály ...	110
3.2.7. Parlament a kontrola Bezpečnostní informační služby	117
3.2.8. Nový ředitel.....	120
3.2.9. Výměna vládní elity – Česká strana sociálně demokratická	123
IV. ZÁVĚR	129
4.1. Tranzice a konsolidace a civilní kontrarozvědka v České Republice	129
4.2. Teorie tranzice a konsolidace a zpravodajské služby.....	138
Seznam respondentů pro rozhovory	143
Seznam pramenů a literatury	144

I. ÚVOD

Změna politického režimu v Československu a konsolidace demokratického zřízení v nástupnických státech je podnětným případem, který obsahuje řadu jedinečných prvků. Z politologické perspektivy bylo asi nejvíce pozornosti věnováno studiu utváření a konsolidace systému politických stran. Stále ale existují oblasti, které teprve čekají na své komplexnější zpracování a transformace bezpečnostních složek je jednou z nich. Bezpečnostní složky a jejich transformace nepatřily ke klíčovým politickým tématům devadesátých let. Proto také do značné míry zůstávají mimo pozornost politologického výzkumu.

Ačkoli bezpečnostní složky nebyly akcentovány jako rozhodující témata pro politickou soutěž, jednalo se o tematiku, jíž byla věnována značná pozornost, a docházelo zde k celé řadě ostrých politických střetů. K nejkontroverznějším tématům patřila problematika zpravodajských služeb, na které bylo nahlíženo prostřednictvím zkušenosti se Státní bezpečností (StB), což k tématu přitahovalo značnou pozornost. Téměř dvacet let od změny politického režimu v tehdejší Československu nastává vhodná doba ke komplexnímu zpracování tehdejších událostí s dostatečným odstupem od dobových sporů a normativní předpojatosti.

Text práce Změna politického režimu a reforma civilní bezpečnostní zpravodajské služby: Česká republika vznikl od roku 2006. Výběr tématu transformace zpravodajských služeb v ČR byl veden snahou vyplnit mezeru, která v oblasti výzkumu fungování a utváření bezpečnostních složek existuje. Teoretický rámec práce tvoří teorie tranzice a konsolidace. Aplikace této teorie pouze na sektor bezpečnostních složek je novinkou, která musí být nejprve ověřena. Možnost užití teorie zpracované pro politický režim jako celek pro studium konkrétní oblasti státní politiky může otevřít nové výzkumné možnosti. Teoretické předpoklady jsou podrobněji diskutovány v první části práce, na jejímž konci je na základě teoretické rozvahy formulována hlavní výzkumná hypotéza práce.

Cíle práce se ale neomezují jen na teoretickou reflexi tranzice a konsolidace v sektoru bezpečnostní politiky státu. Účelem práce je i samotné zpracování kvalitní případové studie oblasti, které se doposud nedostalo komplexnějšího zpracování z pozice politologického

výzkumu. Prvotním cílem případové studie je poskytnout datový základ pro teoretické závěry v oblasti tranzice a konsolidace. Zároveň si klade za cíl s dostatečným odstupem a pokud možno objektivně analyzovat vývoj transformace zpravodajských služeb. Na základě provedení detailnější studie této problematiky pak mohou být formulovány dílčí závěry ohledně procesu konsolidace demokracie v České republice.

Text předkládané studie mohl být zpracován díky podpoře Katedry politologie Fakulty sociálních studií, kde autor textu od roku 2004 působil v rámci interního doktorského studia. Neméně významnou byla podpora a prostor pro práci, které poskytl Ústavu strategických a obranných studií Univerzity obrany, který je v současné době autorovou domovskou institucí. Významným impulsem pro práci na studii bylo udělení grantu od Vzdělávací nadace Jana Husa, která v roce 2007 podpořila projekt Reforma zpravodajských služeb a transformace politického systému: Česká republika, jehož nejvýznamnější součástí je zpracování a publikace monografie.

Kvalitně zpracovat studii transformace zpravodajských služeb od roku 1989 by nebylo možné bez laskavého přispění respondentů. Jejich informace získané prostřednictvím společného rozhovoru byly pro autora cenným podkladem k pochopení problematiky evoluce zpravodajských služeb v České republice a Československu. Jednalo se o Františka Bublana, Jiřího Černého, Jana Duchka, Juraje Kohutiara, Jiřího Müllera, Jana Rumla, Andora Šándora, Jana Schneidera a Petra Zemana. Všem respondentům patří můj dík za jejich ochotu podílet se na projektu a čas, který tomu věnovali. Cennými poznámkami z oblasti transformace politických režimů přispěl Jan Holzer. Na konečné podobě práce se taktéž významně podílel vedoucí práce a školitel v rámci doktorského studia Miroslav Mareš. Zvláštní dík patří Petru Zemanovi za pečlivou oponenturu a zároveň korekturu textu.

II. TEORIE A METODOLOGIE

2.1. Metodologie výzkumu

2.1.1. Případová studie

Datovým základem následující práce je případová studie procesu transformace zpravodajských služeb po změně politického režimu v Československu. Případová studie je vymezena tematicky, kdy předmětem zájmu je rozpuštění zpravodajských složek předchozího režimu a výstavba (obecně jsou užívány též termíny transformace či reforma) zpravodajských služeb nového demokratického režimu. Nejvýznamnější zpravodajskou službou z pohledu konsolidace demokratického politického režimu je bezpečnostní služba. Vnitřní zpravodajská služba je ze všech zpravodajských složek nejvíce zapojena do udržování moci nedemokratického režimu. Její reforma proto také představuje nejdůležitější a nejkontroverznější téma při reformě bezpečnostních složek v souvislosti s přechodem k demokracii. V případě Československa se jednalo o civilní bezpečnostní službu, proto je následující práce zaměřena na proces transformace civilních bezpečnostních služeb.

Téma transformace bezpečnostní zpravodajské služby je studováno v několika rovinách. První rovinou je vymezení mantinelů fungování a organizační reformy. Pozornost je zaměřena na změny institucionální struktury zpravodajských organizací a na způsoby jejich fungování. Další významnou rovinou je politické rozhodování o způsobu reformy bezpečnostní zpravodajské služby. Proces hledání vhodných řešení a dosahování politických rozhodnutí v sobě odráží postoje společnosti k působení vnitřních zpravodajských služeb. Na politické rovině se střetávaly různé koncepce reformy zpravodajských služeb a v následujícím textu je věnován prostor popisu těchto konfliktů. Problematika reformy vnitřní zpravodajské služby je taktéž spjata s vyrovnáním se s působením bezpečnostní služby předchozího režimu a očištěním státního aparátu od bývalých spolupracovníků Státní bezpečnosti. Vyrovnání se s působením Státní bezpečnosti jistě bylo jedním z nejdůležitějších politických témat počátku devadesátých let, které má také důležitý morální rozměr. Fenomén morálky je ale velmi obtížně uchopitelný

a proto otázky z normativní oblasti nejsou součástí případové studie a pozornost je zaměřena na proces praktického provedení očisty bezpečnostní zpravodajské služby.

Odstřižení bezpečnostních složek (hlavně zpravodajských služeb) od jejich předchůdců bylo jedním z prvních cílů demokratických sil. Proces formálního a personálního přerušování kontinuity zpravodajských složek byl relativně brzy ukončen, avšak téma působení příslušníků Státní bezpečnosti zůstalo nadále otevřeným. Mohlo pak být zneužíváno v mocenském boji či k odvedení pozornosti od jiných oblastí. Problematika Státní bezpečnosti je proto zahrnována do případové studie s maximální obezřetností a pouze v souvislosti s fungováním zpravodajských organizací demokratického státu.

Pokud ale hovoříme všeobecně o reformě zpravodajských služeb, je třeba zdůraznit, že pozornost je věnována civilní bezpečnostní službě (od roku 1994 Bezpečnostní informační služba). Fungování bezpečnostní zpravodajské služby představuje politicky nejcitlivější téma a na politické scéně je mu proto věnováno zdaleka nejvíce pozornosti. Činnost bezpečnostní zpravodajské služby a rozhodování o obsazení postu ředitele představovali sporné otázky, které v konkrétních případech byli středem politického dění. Vztah mezi politickou rovinou a zpravodajskými službami je především vztahem politiky k civilní bezpečnostní službě, dění u ostatních zpravodajských organizací bylo na vládní úrovni reflektováno jen okrajově.

Vojenské služby se při své činnosti zabývají velmi specifickou problematikou související především s potřebami armády. Zůstávají proto „ukryté“ v rámci ministerstva obrany a z politické úrovně proto není jejich činnost příliš vnímána. Civilní výzvědná služba působí mimo hranice státu, tedy i mimo jeho právní rámec a její činnost proto většinou není natolik citlivá pro oblast vnitřní politiky. Oproti tomu civilní bezpečnostní služby působí uvnitř státu směrem k vlastním občanům. K vykonávání svých funkcí musí disponovat oprávněními získávat informace z neveřejných zdrojů, což nutně narušuje ústavní práva občanů. Při své činnosti bezpečnostní služby shromažďuje citlivé informace, které se snadno mohou dotknout aktérů politické soutěže. Fungování civilní bezpečnostní služby a její kontrola proto představuje citlivé téma vnitřní politiky. V období přechodu k demokracii bylo vnímání tohoto tématu ještě umocněno silnou negativní zkušeností s fungováním komunistické Státní bezpečnosti.

Soustředění pozornosti k bezpečnostní službě je taktéž ovlivněno ryze praktickou možností sběru informací. Právě proto, že fungování bezpečnostní služby představovalo v mnoha ohledech kontroverzní téma, existuje k této problematice řada otevřených zdrojů informací. Bezpečnostní služba byla zdaleka nejčastěji tématem politických diskusí, prohlášení, či afér, které měly patřičnou odezvu v mediální rovině. Vnitrostátní zaměření služby taktéž dávalo

větší možnosti k úniku informací týkajících se činnosti služby. Všechny výše zmíněné faktory vedou k jedinečnému postavení bezpečnostní služby mezi ostatními zpravodajskými službami. Zatímco u dalších zpravodajských služeb byly řešeny spíše technické záležitosti, bezpečnostní služba se mnohem častěji stávala předmětem politického soupeření. Fungování kontrarozvědky bylo významným tématem přechodu k demokracii. Při pohledu, který propojuje reformu zpravodajských služeb s přeměnou politického režimu, je nutné zohlednit klíčovou roli bezpečnostní zpravodajské služby.

V následující studii je proto samotný rozbor fungování kontrarozvědky doplňován o širší pohled na celou politickou rovinu. Otázky řešené na nejvyšší úrovni politického rozhodování (např. koordinace služeb) měly specifický dopad i na ostatní zpravodajské organizace. Nejpodstatnější však byla role civilní bezpečnostní služby a proto je rozbor komplexních témat činěn v souvislosti s touto službou, přestože rozhodnutí zde učiněná zasahovala všechny zpravodajské služby státu.¹

Vedle tematického ohraničení případové studie bylo nutné vymezení časové. Pozornost je věnována období od počátku demokratické tranzice v Československu až do přelomu 20. a 21. století. Časové vymezení studie je založeno na dvou hlediscích. V rámci politologické literatury věnované změně politického režimu je všeobecně přijímaný předpoklad, že pro určení konečných výstupů změny režimu je nejdůležitějších prvních deset let konsolidace (Pridham 2001: 19). Významným bodem v procesu konsolidace je taktéž první výměna vládní elity prostřednictvím demokratického procesu (voleb). Kritérium pokojného předání vlády prostřednictvím demokratického procesu formuloval Samuel Huntington při studiu tzv. třetí vlny přechodů k demokracii. V knize *Třetí vlna: Demokratizace na sklonku dvacátého století* Huntington označuje za konsolidovanou takovou demokracii, kde došlo dvakrát k pokojnému předání vládní moci poté, co vládní strana prohrála volby. Přesněji řečeno demokracie je konsolidovaná, pokud vláda, která se chopila vlády po prvních „tranzičních“ volbách, dokázala pokojně předat moc poté, co neuspěla v následujících volbách a totéž pak zvládli i její nástupci. (Huntington 2008: 266–267) V případě České republiky došlo k první výměně vládnoucí elity po parlamentních volbách v roce 1998. Tento bod je zvláště důležitý pro konsolidaci demokracie i pro oblast fungování zpravodajských služeb. Míra kontinuity práce služeb i po výměně vlády je ukazatelem míry konsolidace demokratického režimu v oblasti zpravodajských služeb. K druhému předání vládní moci v České republice došlo až

---

¹ Zde se jedná např. o rozbor přijímání zákona o zpravodajských službách (č. 153/1994 Sb.), který se dotýkal všech zpravodajských služeb ČR.

v roce 2006 a protože případová studie je zároveň vymezena horizontem prvních deseti let od změny režimu, tento bod již není do studie zahrnut. Z časového pohledu je tedy případové studie ukončena rozbořením událostí souvisejících s první demokratickou výměnou vládnoucí elity. Nástup vlády České strany sociálně demokratické s sebou přinesl řadu změn v přístupu ke zpravodajským službám. Popis změn ve vládní politice a analýza jejich důvodů jsou závěrem případové studie.

Rozpad federativního státu s sebou přinesl jisté komplikace v podobě teritoriálního vymezení studie. Vznik České republiky a Slovenské republiky vyžaduje změnu pohledu. Pozornost je soustředěna na Českou republiku, což ale nakonec nepředstavuje zásadní problém. Zpravodajské služby Československa, jakožto federální instituce, měly svá centra v Praze. Mezi federálními službami a jejich nástupnickými organizacemi v České Republice existuje značná míra continuity, což umožnilo plynulý vývoj bez přelomových změn. K zásadnímu oddělení se od zpravodajských služeb Československa naopak dochází ve Slovenské republice, která tak začíná zcela novou kapitolu.

2.1.2. Fenomén utajení a vědecký výzkum

Zpravodajské služby byly a jsou pro širokou veřejnost populárním tématem. Za svou popularitu vděčí především konceptu utajení, který je s jejich fungováním nerozlučně spojen. Popularita a utajení jsou však dvě věci, které si do značné míry odporují. Na jedné straně představa utajených akcí vyvolává podezření a přitahuje zájem veřejnosti a na druhé straně utajení brání uspokojení tohoto zájmu (pozornosti). Vzniká zde prostor, který vyplňují informace, jež různými způsoby pronikly závojem utajení. Oficiálně prezentované informace jsou vždy omezené, málokdy ověřitelné a vzhledem k charakteru činnosti zpravodajských služeb nemusí být považovány za věrohodné.

Informační bariéra je zásadním faktorem determinujícím práci s tématem zpravodajských služeb. Jedná se o faktor omezující možnosti přímého poznání, což ale na druhé straně otevírá prostor pro volné interpretace. Je tedy obtížné formulovat platné a informacemi podložené závěry, zároveň však je omezena možnost pozdější falsifikace přijatých závěrů pomocí dalšího zkoumání. Povaha fungování zpravodajských služeb tak komplikuje kvalifikované poznávání jejich fungování. K podchycení reality vede obtížná cesta přes analýzu omezených dat z rozdílných zdrojů. O to větší prostor se otevírá pro zjednodušené interpretace často založených na neověřených informacích. Konstrukce ohledně práce zpravodajských služeb, byť nepodložené, se stávají do značné míry nevyvratitelnými a sebe obhajujícími.

Nejvýraznější je tento charakter zpravodajských služeb v oblastech, které podléhají nejvyšší míře utajení. Což jsou především konkrétní operace služeb. Operací služby rozumíme proces shromažďování informací k aktuálnímu určitému úkolu, nebo vytypovanému problému. Operace zpravodajských služeb jsou nejutajovanější, často nejkontroverznější a pro veřejnost nejpřitažlivější oblastí fungování služeb. Zde také existuje největší množství interpretací, které jsou většinou zcela neověřitelné a mnohdy se pohybují na úrovni sběru pověstí, fám, či vyložených pomluv. Zpravodajské služby vlastní operace nekomentují, ani nemohou, a vzhledem k potřebě utajení je možné i oficiální vyjádření považovat za pouhý krycí manévř. Dostatečným potvrzením skutečnosti zde nemusí být ani rozhodnutí soudu a soudem shromážděný důkazní materiál. V praxi zpravodajských služeb totiž nastávají situace, kdy je pro službu přijatelnější ztratit tvář v soudním řízení, než předložit všechny dostupné informace a poškodit vlastní operace. Nepříznivé rozhodnutí soudu v jednotlivém případě může být přijatelnější, než vyzrazení způsobu fungování a krytí své činnosti.

Operace zpravodajských služeb mohou být skutečně prozkoumány až po uvolnění archivních dokumentů. Jedná se o předmět bádání historiků, kteří mají s odstupem desítek let přístup k materiálům, které již lze neutrálně zpracovat a interpretovat. Dřívější seriózní zkoumání operací služeb je do značné míry nemožné. Popis aktuálních operací služeb by se musel opírat o značně omezené a často pochybné zdroje informací. Výzkumník se zde musí vyrovnávat s takovým množstvím nejistoty a zevšeobecnění, která činí tento předmět do značné míry neuchopitelný. Výsledkem podobně zaměřeného bádání by nebylo nic víc než informovaná spekulace, což je výstup vhodný pro publicistické komentáře nikoli pro seriózní akademický výzkum.

Výše zmíněná nepřístupnost oblasti operací zpravodajských služeb v žádném případě neznamená, že bychom měli rezignovat na zkoumání fungování služeb jako takových. Přestože nelze zkoumat konkrétní operace existuje zde dostatek nepřímých indikátorů, které nám mohou posloužit k uchopení tématu. Z důvodu objektivně existujících omezení přístupu k informacím nemůžeme analyzovat fungování zpravodajských služeb např. na základě souhrnu statistických dat sebraným k jednotlivým činnostem služby. Statistické metody sběru a hodnocení informací jsou proto zcela nepoužitelné pro výzkum zpravodajských služeb. Je nutné se zaměřit na zkoumání do značné míry jedinečných fenoménů, jako jsou organizační struktura, personální konstelace, právní úprava, postavení v rámci státních institucí, vztahy služeb s politickou rovinou, i vztahy jednotlivých organizací mezi sebou. Důležitým jsou i reakce na fungování služeb ve vyjádřeních politiků a politických dokumentech, jako politické programy, plány, či hodnocení. Vypovídací hodnotu má i odraz činnosti služeb na mediální

rovině. Pomocí sebrání, uspořádání a vzájemné konfrontace informací všech zmíněných oblastí je nepřímým možným hodnotit vnitřní funkčnost, či nefunkčnost zpravodajských služeb. Správné zhodnocení a uspořádání odlišných informací o rozdílných fenoménech spojených s existencí a fungováním zpravodajských služeb je klíčem k dosažení kvalitních výsledků. Pro práci se sebranými informacemi v konkrétním případě je nutná všeobecná širší znalost okolností zkoumaného případu, jako např. fungování politického a stranického systému státu. Vhodným vodítkem v některých případech je ze sociologie vzešlá teorie byrokracie a v ekonomickém managementu zdokonalené teorie fungování organizace. Zpravodajské služby jsou přes řadu specifíků stále především organizací státní správy a, přesto že se to na první pohled nezdá, mají s ostatními organizacemi státu mnoho společného (např. pravidla hospodaření se státním majetkem). Každá zpravodajská služba tedy musí kromě specifické naplně vlastní činnosti řešit běžné problémy fungování státní organizace. Nakolik se s těmito problémy dokáže vyrovnat, pak do značné míry determinuje schopnost dostát svým zvláštním úkolům.

Vedle všeobecné teorie vzešlé z etablovaných sociálně vědních disciplín, zde existují i teoretické poznatky fungování zpravodajských služeb. Tzv. intelligence studies² se v posledních desítkách let stávají regulérní součástí mezinárodních vztahů a politologie. Teoretické znalosti pravidel vnitřního fungování zpravodajských služeb jsou neocenitelnou pomůckou při hodnocení dílčích dat u konkrétního případu. Umožní lépe pochopit povahu, možnosti a omezení zpravodajských služeb, včetně utajené části jejich činnosti. Znalost širších politických, právních, či ekonomických souvislostí ve spojení se všeobecnou teorií fungování organizace a teorií zpravodajství jsou nezbytným základem pro správnou interpretaci neúplných a nejednoznačných informací z oblasti zpravodajských služeb. V rámci mantinelů těchto širších poznatků je pak možné uspořádat a vyhodnocovat informace ke konkrétnímu případu.

Legální základ, pravidla fungování zpravodajské činnosti a především organizační uspořádání zde utvářejí pevnou sociální strukturu, ve které se odehrávají zkoumané děje. Při výzkumu zpravodajských služeb není možné detailní poznání jednotlivých činností a procesů. Tento nedostatek je ale možné eliminovat pomocí pečlivé rekonstrukce sociálních struktur, které utvářejí mantinely pro konkrétní dění. Následná případová studie je založena na poznání

---

² Jedná se o podobor bezpečnostních (strategických) studií rozvíjený od 70. a 80. let v USA. S postupným omezováním striktních informačních bariér se studie věnované fungování zpravodajských služeb rozšiřují i do evropských zemí.

struktury, která je doplněna o charakteristiky skupin personálu, které struktury naplňují. Jednotlivcům se dostává pozornosti, pouze pokud patřili do nejužšího vedení služeb, nebo představovali charakteristický případ, který pomohl k ilustraci dalších souvislostí. Pozornost jednotlivci je také věnována tehdy, jestliže se jednalo o klíčovou osobu na politické scéně, jejíž rozhodnutí zásadním způsobem ovlivňovala fungování zpravodajských služeb.

Poté, co je konkrétní období vývoje zmapováno dle výše popsaného postupu můžeme přistoupit k vyhodnocení konkrétních kauz. Informace o operacích zpravodajských služeb, které proniknou na veřejnost, se většinou stávají spouštěcím mechanismem pro politické, či pouze mediální aféry. V rámci podobných afér pak vycházejí na světlo další informace, které jsou intenzivně komentovány a interpretovány. Zvláště pokud mají aféry vážné politické dopady, což bylo v případě kontrarozvědky pravidlem, jedná se o velmi ožehavé téma, které začíná žít vlastním životem nezávisle na realitě. Spekulace a rozvoj podobných afér akceleruje fenomén utajení, který samotným službám znemožňuje vlastní jasné vysvětlení okolností případu, nebo dokonce předložení materiálů, které by doložily skutečnou povahu věci.

Rozbor jednotlivých případů odhalení činnosti služeb proto musí být až posledním krokem, kdy se již můžeme opřít o dřívější poznatky. Studium mediálně prezentovaných informací k činnosti zpravodajských služeb může poskytnout velice cenné podněty, ale musí být prováděno na pozadí znalosti legální, organizační a personální struktury služeb. Takovýto přístup umožňuje orientaci v mnohdy velmi komplikovaných případech, kde nejsou výjimkou protichůdná prohlášení, rozdílné pohledy na věc, či dokonce veřejné obviňování bez předložených dokladů, které může být vedeno skrytými zájmy. Informace z mediálních zdrojů musejí být systematicky porovnávány se zmapovanou strukturou a do této struktury vkládány. Jen zdrženlivý a zodpovědný přístup založený na znalostech informací pocházejících z dalších dostupných zdrojů může zaručit nejvyšší možnou míru přiblížení se skutečnosti.

Součástí poznávání prostoru, kde hraje významnou roli utajení je interpretace. Interpretace známých faktů a věrohodných informací nám umožňuje rekonstruovat část reality, pro kterou nejsou dostupné relevantní informace. Interpretace je ale vždy spojena s nejistotou. Závěry učiněné prostřednictvím interpretace jsou založeny na všeobecných znalostech, které nám umožňují interpretaci neúplných informací. Interpretace je vykreslením procesů na základě nepřímých indicií a představuje nejpravděpodobnější závěr, kterého bylo možné dosáhnout na základě dostupných znalostí. Velká pozornost je proto věnována důslednému oddělení interpretace od potvrzené znalosti. Následující studie se neobejde bez celé řady interpretací. V textu je však interpretace vždy uvozena slovy vyjadřujícími nejistotu, jako jsou zřejmě,

možné, asi, pravděpodobně atd. Použité výrazy nejistoty jsou v následující studii volně zaměňovány, což nemá vyjadřovat rozdílnou míru nejistoty. Míra nejistoty je vyjádřena již samotným uvedením interpretace. Všechny uvedené interpretace autor považuje dle vlastního úsudku za velmi pravděpodobné. Pokud u konkrétní interpretace existovaly vážné důvody pochybovat o její platnosti, nebyla takováto interpretace vůbec uvedena a autor se držel pouze známých faktů.

Jedním ze znaků zpravodajských organizací je taktéž značná kontinuita a setrvačnost v jejich činnosti, která je vzhledem k specifickým zpravodajské činnosti v tomto oboru nezbytná a žádoucí. Je proto možné předpokládat, že při důkladném zpracování témat minulosti dojdeme k závěrům, které budou částečně přenositelné v čase. Tento předpoklad nám umožní navzdory nedostatku informací o konkrétní události generalizovat a při dodržování teoretických postupů dotvářet obraz fungování zpravodajské organizace s vysokou pravděpodobností úspěchu.

2.1.3. Zdroje informací

Důležitou částí výzkumu v oblasti zpravodajských služeb je diverzifikace zdrojů informací. Za situace, kdy nemůžeme získat přímá data vypovídající o nejdůležitějším objektu našeho zkoumání, jsme přinuceni do značné míry vycházet z informací nepřímých. Pro správné vyhodnocení relevance těchto informací je nutné pracovat s co možná nejširší škálou zdrojů tak, aby každá informace mohla být zasazena do kontextu jiných informací. Neúplné informace jednoho zdroje mohou být doplněny, zpřesněny, či interpretovány prostřednictvím informace ze zdroje jiného. Prostřednictvím skládání prověřených střípků vedle sebe se daří rekonstruovat realitu s přijatelnou mírou pravděpodobnosti.

Následující práce je založena na několika rozdílných zdrojích dat. První skupinou jsou výsledky práce historického výzkumu. Historické studie již byly zpracovány k fungování zpravodajských služeb komunistického Československa, či k událostem spojeným se změnou politického režimu. Jedná se především o rozsáhlou práci Jiřího Suka *Labyrintem revoluce*, kde je podrobně zmapováno samotné předání moci (Suk 2003). Z řady prací věnovaných problematice Státní bezpečnosti a zpracování jejích archivů zmiňme rozbor institucionálního vývoje StB od Jana Frolíka (Frolík 1991 a 2002), nebo práci Pavla Žáčka rozebírající situaci na ministerstvu vnitra v první polovině roku 1990 (Žáček 2007). Historické studie událostí přelomu 80. a 90. let se svým předmětem zájmu do značné míry překrývají s politologickým pohledem na věc. Zatímco cílem historické práce je především rekonstrukce událostí a fungování institucí, politologický přístup upřednostňuje zasazování událostí širších souvislostí

politického systému a v našem případě hledá dopady konkrétních opatření na fungování zpravodajských služeb.

Dalším významným zdrojem informací jsou dobové výstupy z politického procesu dotýkající se problematiky zpravodajských služeb. V raném období nové demokracie ještě nenacházíme podrobnější programová vyjádření, či analýzy stávajícího stavu a plány dalšího postupu. V prvních letech po změně režimu je možné čerpat především z politických prohlášení, či zaznamenaných vystoupení na půdě parlamentu. Vzhledem k překotnosti vývoje prvních porevolučních let docházelo ke stejně rychlému utváření politických osobností. Politická prohlášení je tedy často nutno vnímat spíše jako vyjádření okamžitých pocitů, než vyjádření dlouhodobé politiky založené na jasných stanoviscích. Od poloviny devadesátých let je již možné v hodnější míře narazit na materiály politických stran.

Nejcennějším zdrojem informací jsou dobové archivní materiály, které jasně zaznamenávají konkrétní událost. Takovéto materiály jsou však pro oblast fungování zpravodajských služeb z pochopitelných důvodů stále nedostupné. Pokud je možné některé získat, jedná se především o materiály z doby krátce po změně režimu. Prozkoumání archivních materiálů je budoucím úkolem pro historiky, ale pro aktuální politologický výzkum zůstává tento nejcennější zdroj informací do značné míry nepřístupným.

Informačním zdrojem, který mnohé vypovídá o vnitřním fungování služby, jsou informace pocházející od osob se znalostí vnitřní situace. Nejotevřenějším a mnohdy také nejpochybnějším zdrojem jsou vyjádření příslušníků, kteří ze služeb odešli (nebo museli odejít). Zde je třeba mít na paměti, že se vždy jedná o velmi subjektivní podání, které odráží osobní pohled na věc. Do interpretace situace se může promítnout osobní zainteresování zdroje informací. Můžeme narazit na kvalitní popis situace vedený snahou o odkrytí nesprávných postupů, či nepravostí, které se dle názoru autora odehrávají. Stejně tak lze narazit na zaslepený jednostranný pohled, či na záměrné překroucení skutečnosti. Obezřetnost při práci s „vnitřními“ pohledy na věc je vždy na místě. Při standardním fungování zpravodajských služeb je dodržován princip utajení a k únikům informací by nemělo docházet. Pokud informace přesto proniknou na veřejnost, nejedná se o běžnou věc a musíme se ptát po důvodech takovéhoho dění. Ke kvalitnějším testům z této oblasti patří popis utváření bezpečnostní politiky ČR od Jaroslava Bašty nazvaný Koncepce bezpečnostní politiky 1989–1993 (Bašta 1993).

Významným a relevantním pramenem jsou taktéž informace pocházející od tzv. insiderů, ale zpracované a publikované až s určitým časovým odstupem. Časový odstup umožňuje autorům nahlédnout na procesy, jejichž byli účastníky s nižší mírou subjektivity. Nejedná se jen o

memoáry, ale též o odborné studii zpracované k tématu zpravodajských služeb na základě praktické zkušenosti a znalosti oboru. Mezi nejvýznamnější práce v této oblasti patří studie Oldřicha Černého *Czechoslovak (Czech) Intelligence After the Cold War* (Černý 2002), Jana Duchka *Poznámky k roli zpravodajských služeb při tvorbě bezpečnostní politiky* (Duchek 2004), či Petra Zemana *České zpravodajské služby po roce 1989 – struktura, právní postavení a vývoj* (Zeman 2007).³

Dalším zdrojem jsou informace ze sdělovacích prostředků. Zde jsou prezentována jednak oficiální vyjádření odpovědných politiků, či představitelů zpravodajské služby (ve výjimečných případech). Sdělovací prostředky ale nesloužily jen k rozšíření oficiálních informací, ale řada textů vychází i z dalších neoficiálních zdrojů. Problémem je, že zdroje informací nejsou uváděny a určité informace jsou často mezi médii vzájemně přebírány a opakovány. Takže ani opakovaná publikace informace na více místech není potvrzením její pravdivosti. Informace z médií jsou zde využívány jako sekundární zdroj, který má v konkrétních případech doplnit celkový obraz, popřípadě ilustrovat postoje jednotlivých aktérů. Na publicistických zdrojích je z velké části založena dosud nejrozsáhlejší politologická práce, která k problematice zpravodajských služeb v období transformace vznikla. Překvapivě se jedná o text od zahraničních autorů Kierana Williamse a Dennise Deletanta (Williams, Deletant 2001). Autoři v rámci studie zpravodajských složek nových demokracií zařadili i rozsáhlou případovou studii Státní bezpečnosti v Československu od roku 1945, dále jsou sledovány zpravodajské služby po změně režimu do rozpadu Československa. Zvláštní kapitoly jsou věnovány zpravodajským službám České i Slovenské republiky až do roku 2000. Nedostatkem této rozsáhlé práce je soustředění pozornosti na jednotlivé aféry zpravodajských služeb po roce 1990, které jsou poznávány prostřednictvím jejich prezentace v dobovém tisku. Žurnalisté devadesátých let nebyli jen nezávislými pozorovateli zprostředkujícími informace, ale též byli často spojeni s politickými skupinami. Sama média byla aktéry procesů, o nichž informovala, přičemž žurnalisté aktivně zasahovali do aktuálního dění dle vlastních, či skupinových zájmů. (Zeman 2007: 209–210) Williams a Deletant se dopustili chyby, že mediální scénu vnímali prostřednictvím jim známých médií tradiční demokracie a neuvědomili si, že média, stejně jako zpravodajské služby a všechny ostatní sektory společnosti, teprve musela projít procesem konsolidace, kdy se způsoby a úroveň jejich fungování přibližují standardům vyspělé demokracie.

---

³ Všichni tři zmínění autoři jsou bývalí ředitelé některé ze zpravodajských služeb ČR (ČSFR).

2.1.4. Rozhovor jako zdroj informací

Vzhledem k nedostupnosti psaných dokumentů se pro studium vnitřního fungování zpravodajských služeb stal rozhovor nejdůležitějším primárním zdrojem informací. Rozhovor představuje specifickou techniku sběru informací, která má své přednosti i nedostatky. Významným přínosem rozhovoru je poskytnutí „plastičtějších“ informací, než jaké je možné získat z formálních dokumentů. Rozhovor může definovat dobovou atmosféru, názory, skryté spory, či osobní vztahy. Zvláště v období tranzice a počátku konsolidace nového režimu hrají neformální okolnosti velmi významnou roli. Staré instituce a formální procesy jsou rozbíjeny a jen pomalu nahrazovány novými. Otevírá se široký prostor pro individuální aktivitu a neformální jednání. Při zkoumání období, kdy se teprve utvářejí standardní formální mantinely jednání je rozhovor zdrojem informací stejně významným, jako jsou psané materiály.

Slabinou informací získaných pomocí rozhovorů s aktéry je jejich založení na lidské paměti, která ve své nedokonalosti neuchovává informace přesné a úplné. Podklady získané prostřednictvím rozhovoru je nutno porovnávat a doplňovat informacemi z dalších zdrojů. Nejzávažnějším nedostatkem rozhovoru je možnost, že získané informace budou zkresleny osobními zájmy tázaného. Problematika zpravodajských služeb v období transformace režimu s sebou nesla řadu velmi kontroverzních témat. Pokud byl tázaný aktivně zapojen do popisovaných událostí hrozí, že ve své výpovědi bude zdůrazňovat události a okolnosti, které ukáží jeho osobní roli v příznivém světle. S určitou dávkou subjektivity je nutné při rozhovoru vždy počítat. Osobní pohled na věc⁴, který je se vzpomínkami vždy spjatý, nemusí být překážkou, pokud jsme si tohoto neoddelitelného faktoru plně vědomi a pracujeme s ním při vyhodnocování informací.

K dosažení co možná nejpřesnějšího vyhodnocení informací je nutné usilovat, aby ke konkrétnímu tématu byly pořízeny rozhovory minimálně se dvěma rozdílnými osobami. Srovnání rozdílných pohledů na stejnou věc, či proces, poskytuje větší jistotu objektivního vyhodnocení získaných informací. Hned na počátku je třeba otevřeně přiznat, že naplnění tohoto požadavku se autorovi ne zcela podařilo. K pořízení rozhovoru je pochopitelně potřeba

---

⁴ Liší se případ od případu. Některý tázaný je schopen se s odstupem času odpoutat od dobových událostí a podat poměrně objektivní hodnocení situace. Jiný si naopak uchovává původní pohled o bez pozdějšího kritického zhodnocení. Z výzkumného hlediska je přínosné zaznamenat i velmi osobní pohledy. Při zpracování a interpretaci získaných informací je však třeba brát v úvahu specifika jejich zdroje.

ochoty a zájmu tázaného. Nalézt osoby ochotné poskytovat rozhovor a odpovídat na poměrně detailní otázky z oblasti fungování zpravodajských služeb není jednoduché. Získání dostatečného počtu respondentů představuje základní překážku pro sběr informací prostřednictvím rozhovoru. Autorovi této studie se zdaleka nepodařilo přesvědčit k rozhovoru všechny vhodné osoby. V několika oblastech proto nezbylo, než se spoléhat pouze na jediný primární zdroj informací, který byl podle možností doplňován z dalších zdrojů.

Každý rozhovor představuje do značné míry jedinečný soubor dat, stejně jako je jedinečná zkušenost tázaného. Aby, i přes tuto jedinečnost, bylo možné soubor rozhovorů využít pro potřeby širšího výzkumu, byla u rozhovorů dodržována jednotná struktura. Otázky kladené v rozhovorech musely zohlednit osobní postavení a zkušenost jednotlivce, zároveň byly směřovány ke stejným oblastem. Těmito oblastmi byly informace důležité pro pochopení struktury a fungování zpravodajské služby v konkrétním období. Jednalo se tedy o způsob vedení, organizační uspořádání a jeho funkčnost, skupinové charakteristiky příslušníků, názory na vedení služeb a vazby služeb i konkrétních osob na politickou rovinu.

Vzhledem k citlivosti některých témat byla pro posílení otevřenosti rozhovoru s tázanými uzavřena dohoda o způsobu citací, který neoznačuje konkrétního původce informace. Autor uvádí pouze seznam jmen respondentů, se kterými byl veden rozhovor. Tato zásada se pochopitelně vymyká formálním pravidlům zpracování vědeckého textu a práce s informačními zdroji. Vzhledem ke zcela specifickým vlastnostem zkoumané problematiky je tato odchylka od obecných pravidel přípustná. Fungování zpravodajských služeb bylo jedním z velmi kontroverzních témat fungování politického režimu devadesátých let a vzhledem k minimálnímu časovému odstupu mnohé animozity přetrvaly i do současnosti. Zvláště pro skupinu přímých aktérů událostí některé tématu zůstávají profesně i osobně velmi citlivou záležitostí. Názory na některé události zůstávají neuralgickými body, které dodnes rozdělují skupinu přímých účastníků. Veřejné publikování zdroje určitého pohledu na věc (nebo i jen neopatrné formulace) by mohlo nově připomenout staré spory. V zájmu ochrany zdrojů informací od nezamýšlených důsledků zveřejnění osobního pohledu respondentů, proto rezignujeme na jinak přísně dodržované zásady citování zdrojů informací. Ochrana zdroje informací má taktéž umožnit otevřenější a podrobnější vyjádření respondentů, než ke kterému by se odhodlali v případě „hrozby“ přímé veřejné prezentace. Rozhovory se v žádném případě netýkaly – a ani nemohly týkat – utajovaných skutečností. Ohled na utajované skutečnosti proto nehrál jakoukoli roli při rozhodnutí chránit přímé zdroje informací.

2.2. Teoretický základ

2.2.1. Změna režimu a zpravodajské služby

Reformě zpravodajských služeb při konsolidaci demokracie byla na teoretické úrovni věnována pozornost především v souvislosti s kontrolou fungování služeb. Autoři, kteří se této problematice věnovali, soustředili pozornost především na formulaci pravidel fungování zpravodajských služeb v demokracii a na vymezení vhodného uspořádání kontrolních institucí, které mají zajistit dodržování přijatých norem. Ustanovení zvláštních kontrolních mechanismů pro zpravodajské služby bylo na přelomu osmdesátých a devadesátých let novinkou i pro západoevropské demokracie. Při hledání pravidel fungování a uspořádání kontrolních institucí bylo vycházeno především ze zkušeností tradičních demokratických států, které jako první započaly s ustanovováním vyšších standardů kontroly nad zpravodajskými službami. Doporučení pro uspořádání a kontrolu zpravodajských služeb v demokracii proto vycházela z případů, jako jsou USA, Kanada, Velká Británie, nebo Nizozemí.

Reforma zpravodajských služeb je téma, které se ve stabilní demokracii dostává do středu zájmu po významném neúspěchu, jako jsou např. neočekávaný nepřátelský útok, překročení pravomocí, či jen nepředvídaný vývoj událostí na mezinárodní scéně. Tyto zpravodajské neúspěchy bývají označovány za selhání zpravodajských služeb a vždy se stávají se argumentem k prosezení reform. Existují i hlasy, které přesvědčivě argumentují, že některé události označované jako selhání jsou inherentně spojeny se samotnou zpravodajskou prací (Betts 1978: 84–89). Opakovaná selhání a následné tlaky na reformy je zřejmě nutné přijmout jako nevyhnutelný fakt.

Zpravodajské služby, jejich fungování, organizace, využití a následně i reforma se minimálně od sedmdesátých let v demokratických státech a především v USA staly předmětem akademického bádání. V USA se právě od sedmdesátých let stává problematika zpravodajských služeb tématem celospolečenské diskuse, do níž se zapojila média, akademická obec a na půdě Kongresu byly vedeny vášnivé debaty. Dokonce i představitelé vlády a vedení služeb se k problematice začali vyjadřovat v míře ještě o několik let dříve nepředstavitelné. Otevřenější přístup k problematice zpravodajských služeb se z USA postupně rozšiřoval do dalších demokratických států, což se projevovalo především v

aktivnější roli, kterou při kontrole služeb sehrávaly legislativní instituce doplněné nevládními organizacemi, soudy a médii. Zpravodajské služby na novou situaci musely reagovat, zvolit vstřícnější přístup ke zmíněným demokratickým institucím a pečlivěji zvažovat důsledky potencionálně kontroverzních operací.

Konkrétní uspořádání zpravodajských organizací, jejich pravomoci, konfigurace řídicích a kontrolních institucí se liší případ od případu v závislosti na politickém systému, okolnostech vzniku a bezpečnostním prostředí, ve kterém se pohybují. Nicméně legislativní vymezení pravomocí a rozsahu působnosti, společně s institucionalizovanou vnější kontrolou zpravodajských služeb se v devadesátých letech stalo v demokratických státech standardem. Nově vzniklé demokratické režimy se snažily držet krok s výše zmíněným vývojem. Důvodem pro reformu zpravodajských služeb zde nebylo jen omezené selhání samotných služeb, ale do jisté míry selhání celého předchozího politického režimu. Reforma zpravodajských služeb se zde odehrávala souběžně s přeměnou všech institucí státu a změnou způsobu jejich fungování. Čerstvé demokratické vlády se s využitím zkušeností ze starších demokracií pokoušely dosáhnout vysoce nastavených standardů v oblasti kontroly a řízení zpravodajských služeb. V jejich úsilí byly klasické demokratické státy nejen příkladem, ale často i aktivním pomocníkem. Nebylo výjimkou, že při reformě zpravodajských služeb v nově vzniklých demokraciích poskytovaly ostatní státy poradní hlas, školení nového personálu či přímou asistenci. V případech, kdy podobná přímá podpora nebyla z politických důvodů průchodná, byly zkušenosti předávány prostřednictvím nevládních organizací, které se tematice věnovaly.

Problematickým bodem zůstává přenositelnost zkušenosti ze stabilního demokratického státu na případ státu, kde dochází k transformaci celého politického systému. Teoretická doporučení pro nové demokracie byla založena na studiu případů stabilních demokratických států, avšak realita konsolidujících se demokracií přinášela zcela specifické problémy a okolnosti. Záhy se ukázalo, že opatření fungující v tradičních demokraciích nejsou plně přenositelné do nových demokratických států. Implementace zákonů, které se osvědčily např. v USA, neměla očekávaný výsledek v transformujícím se státě. Utváření podobných norem, či organizačních struktur nezaručovalo obdobné výstupy. Důvody takovýchto nezdarů jsou nasnadě. Především reforma zpravodajských služeb v tradičních demokraciích probíhala na pozadí stabilního a funkčního rámce demokratických institucí, které byly schopny zajistit potřebnou míru stability, předvídatelnosti rozhodování a nutné kontroly. Zpravodajské služby tradičních demokracií měly nejen zaběhlou organizační strukturu, ze které bylo možné vycházet, ale především dostatek kvalifikovaného personálu.

Je jasné, že v transformujících se státech byla situace v mnoha směrech odlišná a komplikovanější. Spíše než o reformě zde v mnoha případech můžeme hovořit o znovu vybudování zpravodajských organizací. Často radikální změny zpravodajských služeb byly ovlivňovány velkým množstvím vnějších vlivů plynoucích z komplikovaného procesu celospolečenské transformace, které je nutno vzít v úvahu. Stejně jako jsou velmi odlišné případy reforem stabilních demokracií a transformujících se států musí být odlišná i metodologie, se kterou přistupujeme ke studiu těchto případů. U reforem zpravodajských služeb stabilních demokracií se můžeme zaměřit především na faktory související s fungováním služeb samotných. Interakce služeb s politickou rovinou zde zůstává ve všech případech obdobná, neboť celý politický systém zůstává neměnný. Při studiu reformy služeb v transformujícím se politickém režimu musíme zvolit širší pohled na problematiku. Větší pozornost je v takovémto případě třeba věnovat vývoji politického systému, neboť zde se odehrávají zásadní procesy podstatné pro rozhodování a realizaci reformy zpravodajských služeb.

Teorie a doporučení vycházející pouze z případů tradičních demokratických států se pro analýzu reformy zpravodajských služeb v tranzičních demokraciích jeví jako nedostatečné. Pokud jejich autoři soustředí svou pozornost především na samotné zpravodajské organizace a opomíjejí další celospolečenské faktory, nemohou dosáhnout platných výsledků. Vnější faktory, které jsou přítomny u konsolidujících se demokracií, přitom zásadně ovlivňují výstupy provedených reforem. Možné východisko z naznačené situace nabízí využití teorií demokratické tranzice a konsolidace, které nám mohou poskytnout širší teoretický rámec a vodítko k analýze natolik komplikovaných procesů jakým je reforma bezpečnostních institucí ve spojení s přeměnou politického systému. Mezi změnou politického režimu a reformou zpravodajských organizací existuje úzký vztah vzájemné provázanosti. Proto výzkum formování zpravodajských služeb v nových demokraciích nemůžeme provádět zcela odděleně od výzkumu celospolečenské přeměny. Reforma zpravodajských služeb je jednou z priorit ve většině tranzičních států a často je chápána jako nutná podmínka k úspěšnému pokroku při změně režimu směrem k fungující demokracii. Na druhou stranu ale ani reforma zpravodajských služeb, které tvořily mocenský nástroj předchozího režimu, není možná bez určité míry pokroku v procesu tranzice.

Zpravodajské služby demokratických i nedemokratických režimů plní podobné funkce, které jsou všeobecně označovány jako sběr informací, analýza, tajné operace a defenzivní zpravodajství (counterintelligence). Zásadnější rozdíl existuje pouze v oblasti defenzivního zpravodajství. Jedná se hlavně o definování vnitřních bezpečnostních hrozeb, vymezení

působnosti, či pravomocí a možných postupů zpravodajských služeb k vlastním občanům. Faktorem odlišujícím zpravodajské služby demokratických a nedemokratických států je míra autonomie služeb ve státním aparátu. V nedemokratických režimech jsou zpravodajské organizace více odděleny od ostatních institucí státu a společnosti, přičemž podléhají kontrole pouze ze strany úzké mocenské elity.

Autoři Bruneau a Dombroski ve své studii využívají typologii bezpečnostních zpravodajských služeb podle Williama Kellera (Keller 1989), kterou později převzal a dále rozpracoval Peter Gill (Gill 1994). Jednotlivé typy pohybují podle umístění na dvou osách, kde jedna osa vyjadřuje míru autonomie zpravodajské organizace vůči exekutivnímu vedení (možnost vlastního úkolování) a druhá osa vyjadřuje míru oddělení služby od zbytku společnosti a institucí státu (možnost vnější kontroly). Na základě takto nastavených kritérií je možné rozlišit tři základní druhy bezpečnostních zpravodajských služeb: 1. domácí zpravodajský úřad, 2. politickou policii, 3. nezávislý bezpečnostní stát. Jednotlivé typy zpravodajských služeb jsou následně ztotožňovány s konkrétním politickým režimem. (Bruneau, Dombroski 2004: 3–4)

Při použití pouze výše zmíněných proměnných, dokážeme rozlišit mezi zpravodajskými službami demokratických, autoritativních a totalitních režimů. Pokud ale chceme podobněji studovat reformu služeb při tranzici a konsolidaci režimu, výše ukázané rozlišené typů zpravodajských služeb nám mnoho nepřinese. Totalitní režimy, kromě porážky ve válce, neumožňují zahájení demokratické tranzice (Linz, Stepan 1996: 57–60). Všechny zkoumané případy demokratické tranzice dle této typologie spadají do stejné kategorie služeb autoritativních režimů spojených s teoretickým modelem zpravodajské služby označeným jako politická policie. Dělení zpravodajských služeb na základě míry jejich autonomie nám neumožňuje rozlišit mezi jednotlivými případy demokratické tranzice. Ve všech nedemokratických režimech, které umožňují přechod k demokracii, jsou zpravodajské služby omezeny ve svém jednání, ale stále mají mnohem větší pravomoci a volnost, než služby demokratického státu a spadají proto do obecného typu označovaného jako politická policie. Přes veškeré výše naznačené problematické body bylo stanovení základních podmínek fungování zpravodajských služeb v demokracii důležitým pokrokem oproti předchozímu stavu. Nové demokratické vlády mají k dispozici seznam nejvýznamnějších bodů, k jejichž dosažení by měl proces konsolidace v oblasti zpravodajských služeb směřovat. Nejvýznamnějším pracovištěm, které se problematikou fungování bezpečnostních složek v demokracii zabývá, se stalo Ženevské centrum pro demokratickou kontrolu ozbrojených sil (Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces – DCAF). Po založení DCAF

v roce 2000 zde vzniklo do té doby bezprecedentní množství studií věnovaných problematice fungování zpravodajských služeb v nových demokraciích. Centrum se stalo místem, kde mohli být publikovány studie shrnující zkušenosti aktérů reforem zpravodajských služeb v postkomunistických státech. Výzkumníci DCAF tak již mohli čerpat údaje z prvních deseti let fungování demokratických států ve střední a východní Evropě a zpracovat je do teoretických výstupů. V oblasti teorie fungování zpravodajských služeb v demokracii došlo k důležitému posunu, když se zde odrazily nejen zkušenosti z tradičních demokracií a konsolidace demokracie vzešlé z autoritativních režimů převážně Jižní Ameriky, ale byly také zpracovány zkušenosti evropských postkomunistických států. Výsledky rozsáhlého výzkumu byly shrnuty v publikaci DCAF Making Intelligence Accountable : Legal Standards and Best Practice for Oversight of Intelligence Agencies (DCAF 2005).

Na základě závěrů studie DCAF je možné vybrat několik nejdůležitějších podmínek, které by měly být v demokracii naplněny, aby bylo možné hovořit o kontrole zpravodajských služeb. Kvalitní vymezení pravidel fungování a ustanovení specifických kontrolních mechanismů je přitom považováno za nutný standard pro zajištění demokratických principů vlády. Mezi nejvýznamnější podmínky patří: 1. jasné definování mandátu zpravodajských služeb prostřednictvím zákona (přijímání zákonné úpravy umožňuje zapojení parlamentu do procesu kontroly), 2. užití specifických prostředků, které narušují demokratické svobody občanů, podléhá zvláštnímu schvalovacímu mechanismu, 3. ustanovení vnějších kontrolních institucí (mimo služby i exekutivu), které mají dostatečné pravomoci k účinné kontrole dodržování nastavených podmínek (DCAF 2005: 121–129).

Vymezení nejdůležitějších opatření pro zajištění bezproblémového fungování zpravodajských služeb v demokracii je významným teoretickým příspěvkem, který může poskytnout vodítko pro vlády v konsolidujících se demokratických státech. Výše naznačené podmínky představují body, jejichž naplnění má zajistit úspěšné fungování zpravodajských organizací v demokratickém režimu. Nevýhodou takového přístupu je, že je příliš statický a soustředěný pouze na jedinou úzce specifikovanou oblast. Samotné vymezení bodů, kterých má být na cestě k demokratickému fungování zpravodajských služeb dosaženo, ještě nic neříká o problémech, se kterými se bude muset demokratická vláda potýkat po cestě k těmto do značné míry ideálním cílům. Konsolidace demokracie je kontinuálním procesem a vymezené body mohou sloužit jako důležité ukazatele, ale nemohou postačit pro pochopení a vysvětlení konsolidace samotné.

V následující případové studii bude sledována reforma civilní bezpečnostní služby v souvislosti s průběhem konsolidace politického režimu jako celku. Politické rozhodování o

provedení reformních kroků bylo ovlivňováno zkušenostmi a vnímáním zpravodajských služeb předchozího režimu. Zároveň činnost nové bezpečnostní služby ovlivňovalo dění na politické scéně. Pro postihnutí těchto vztahů a procesu konsolidace demokracie nevystačíme jen s teoretickým vymezením podmínek kontroly fungování zpravodajských služeb v demokracii. Vhodným teoretickým rámcem pro případovou studii proto musí být širší politologická teorie, která nám umožní postihnout problematiku politického rozhodování a vnímat konsolidaci zpravodajských služeb v širších souvislostech.

2.2.2. Teorie tranzice a konsolidace a reforma zpravodajských služeb

Roli bezpečnostních složek při změně politického režimu byl v politologické teorii věnován jen omezený prostor. Nejvýznamnější je zřejmě příspěvek Chuana Linze, který v rámci studia autoritativních režimů nemohl vyhnout podrobnějšímu rozpracování fungování armády, která v rámci autoritativních režimů (hlavně byrokraticko – vojenský typ režimu) sehrávala významnou roli (Linz 2000: 184–208). Z klasiků politologické teorie taktéž věnoval významný prostor fungování bezpečnostních složek Samuel Huntington. Huntington nemohl pominout ozbrojené složky při rozboru přechodů k demokracii, jako významný faktor ovlivňující demokratickou tranzici i proces konsolidace (Huntington 2008). Problematiky bezpečnostních složek se dotkl i Robert Dahla při vymezování podmínek nutných k přežití demokracie, když označil kontrolu vlády nad armádou (nad prostředky násilného přinucení) jako jednu z nezbytných podmínek pro zachování demokratického uspořádání státu (Dahl 1995).

Teoretickým základem pro zpracování případové studie bude teorie tranzice a konsolidace poolitických režimů, kterou rozpracovali Juan Linz a Alfréd Stepan (Linz, Stepan 1996). Klíčovým bodem teorie jejich je tvrzení, že „charakteristiky předchozího nedemokratického režimu mají zásadní vliv na dostupné způsoby tranzice a na problémy, které budou muset rozdílné země řešit, když začnou jejich zápas o rozvinutí konsolidované demokracie.“ (Linz, Stepan 1996: 55) Linz a Stepan ukazují souvislost mezi typem nedemokratického režimu, způsobem jeho změny a problémy při procesu konsolidace.

Pokud tedy existuje teorie všeobecně platná pro transformaci politického režimu jako celku, měly by všeobecné předpoklady této teorie platit i pro určitý sektor politiky. V našem případě se jedná o oblast bezpečnostní politiky státu s konkrétním zaměřením na problematiku zpravodajských služeb. Charakter předchozího režimu a způsob tranzice se promítají do nejvyšších politických rozhodnutí (např. uspořádání nového politického systému) stejně jako

do rozhodování na nižších úrovních. Rozdíly v charakteristikách nedemokratických režimů se nutně promítají i do způsobu organizace a využívání jejich zpravodajských služeb. Od existujících zpravodajských organizací a zkušenosti s jejich fungováním se nutně musí odrazit další rozhodnutí o způsobu formování zpravodajských služeb nového režimu.

V případě studia případu České republiky je nejprve nutné postihnout charakteristiky předchozího komunistického režimu v oblasti fungování bezpečnostních složek. Způsob tranzice a průběh konsolidace významně ovlivňuje charakter předchozího režimu. Každý politický režim má určité charakteristiky, jako např. organizace státní moci a její výkon, nebo způsob legitimace. Zmíněné charakteristiky se promítly nejen do uspořádání a fungování státní byrokracie, ale jsou zakořeněny i ve společnosti, kde se např. projevují v postojích občanů k politice. Takovéto znaky, které se často utvářely po řadu let, nelze jednoduše změnit výměnou politických vůdců a nový režim se s nimi musí vypořádávat ještě řadu let po ukončení tranzice. Původní režim pochopitelně ovlivňuje průběh celé konsolidace ve všech jejích rovinách a reforma zpravodajských služeb, jako důležitá součást změny režimu, není výjimkou.

Jedním z nejvýznamnějších teoretiků nedemokratických režimů v dvacátém století je bezpochyby Juan J. Linz, který na základě široké analýzy existujících případů vypracoval základní dělení takovýchto režimů. Klasifikace politických režimů je komplikovanou problematikou, kde existuje řada odchylek mezi jednotlivými autory. Pro potřeby této studie postačí držet se základní klasifikace Juana Linze, kterou většina pozdějších autorů přejímá, nebo na ní zakládá vlastní další argumentaci. Základem pro klasifikaci nedemokratických režimů jsou pojmy demokracie a totalitarismus, které tvoří krajní póly klasifikace a známé politické režimy se pohybují na ose mezi těmito krajními body. Základními typy nedemokratických režimů jsou totalitní, posttotalitní, autoritativní a sultanistické. Vyjmenované režimy se od sebe odlišují na základě několika kritérií, z nichž nejdůležitější je míra pluralismu ve společnosti. Protože ve společenské realitě se objevuje nekonečné množství variant a každý případ je v detailech odlišný i od každého ze zmíněných typů se v historii objevily různé varianty. Při podrobnějších případových studiích nedemokratických režimů vědci naráželi na více či méně podstatná specifika a podle nich dále členili základní klasifikaci na další podtypy.

Navíc žádný politický režim není statickým objektem, ale systémem, který prochází vývojem v určitém směru. Jeho charakter a způsob fungování se tedy mění v čase, což vyvolává další komplikace metodologické komplikace. Pro výzkum transformace zpravodajských služeb v nové demokracii naštěstí není nutné pouštět se do detailního rozboru jednotlivých fází

nedemokratických režimů. Plně postačuje postihnout charakteristiky režimu a fungování bezpečnostních složek nejpozději deset let před započítáním tranzice. Z celé řady znaků sloužících k rozlišení jednotlivých typů nedemokratických režimů jsou pro výzkum zpravodajských služeb důležité charakteristiky spojené s výkonem a udržováním moci.

Hlavním rozdílem mezi zpravodajskými službami v demokratickém a nedemokratickém politickém režimu jsou vztahy zpravodajských služeb s vládnoucí elitou. V nedemokratických režimech se zpravodajské služby stávají důležitým mocenským nástrojem pro kontrolu a udržení moci ve státě. Zatímco zpravodajské služby mají v demokracii sloužit zájmům státu jako celku bez ohledu na politické obsazení jednotlivých vlád. V případě nedemokratických států služby hájí především zájmy konkrétní vládnoucí elity, které jsou podřízené. Zpravodajské služby jsou nasazovány nejen ke sledování vlastních občanů, ale i k boji s politickými konkurenty. V nedemokratickém státě není výjimečné, že proti sobě stojí zpravodajské služby jednoho státu, které však reprezentují zájmy rozdílných mocenských skupin.

Interní způsob fungování zpravodajských služeb demokratických a nedemokratických režimů je až překvapivě podobný. Zvláště vnější zpravodajské služby se pohybují ve stejném mezinárodním prostředí a charakter domácího režimu zde nehraje natolik významnou roli. I v případě fungování vnitřních zpravodajských služeb je jejich práce do značné míry shodná. V demokracii existují užší mantinely vymezující fungování zpravodajských služeb a jejich práce je podrobněji monitorována.

Povaha činnosti zpravodajských služeb vyžaduje práci specialistů, jejichž vyškolení trvá řadu let. Každý nový politický režim je proto nucen využít schopnosti pracovníků, kteří získali zkušenosti za předchozího režimu. Ti mohou předat nově příchozím cenné zkušenosti a zaškolit je, ale zároveň předávají i nežádoucí postupy z doby nedemokratického režimu. Pokud nová vláda nepřistoupí k radikální personální obměně, což s sebou nese i řadu nežádoucích efektů, musí počítat s jistou setrvačností zpravodajských služeb v jejich přístupu a způsobu práce.

Faktorem, který je z pohledu fungování zpravodajských služeb nedemokratických režimů podstatný, je způsob distribuce moci ve státě. Jednotlivé typy nedemokratických režimů jsou charakterizovány rozdílným způsobem výkonu politické moci. Zpravodajské služby představují v nedemokratických režimech jeden ze základních nástrojů pro výkon a udržení politické moci. Uspořádání politických institucí a distribuce státní moci se proto odráží i v organizační struktuře zpravodajských služeb.

2.2.3. Posttotalitní režimy a zpravodajské služby

Politické uspořádání Československa konce 80. let je možné klasifikovat jako zamrzlý posttotalitní režim (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 159–162). Jaké jsou tedy hlavní charakteristiky posttotalitních režimů v oblasti fungování zpravodajských služeb? Oproti totalitním režimům, charakterizovaným naprostou kontrolou společnosti, u režimů posttotalitních existuje omezená míra pluralismu. Tento pluralismus je však tolerován pouze v ekonomické, či kulturní sféře. Politické vedení zůstává plně v rukou jediné politické strany. Přejít k posttotalitní fázi režimu je spojen s poklesem přitažlivosti a mobilizačního efektu státní ideologie. Oficiálně sice zůstává ideologická nálepka, ale občané a už ani sami představitelé vedoucí strany nevěří v možnost uskutečnění utopických cílů (Linz, Stepan 1996: 42–51).

Z pohledu organizace zpravodajských služeb je pro posttotalitarismus důležitá předchozí fáze směřování k totalitnímu typu režimu. Organizace zpravodajských služeb je v totalitních státech centralizována podobně jako rozhodovací procesy. Existuje zde jednotná zpravodajská organizace, která plní veškeré zpravodajské funkce, které jsou v jiných případech organizačně odděleny. Jak výzvědné, tak i bezpečnostní zpravodajské služby jsou součástí jediné mocné organizace. Zpravodajská služba je významným nástrojem režimu pro kontrolu společnosti a především bezpečnostní služba se proto stává rozsáhlým byrokratickým aparátem, který prorůstá do všech úrovní společnosti. Služba je účinným mocenským nástrojem, který působí nezávisle na ostatních státních institucích a je podřízena pouze nejužšímu vedení. Míra nezávislosti zpravodajské organizace při formulaci vlastních cílů a prostředků dosahuje takové míry, že můžeme hovořit o nezávislém bezpečnostním státu. (Keller 1989)

Posttotalitní režimy umožňují jistou míru plurality v oblasti kultury, či ekonomiky, avšak oblast politického rozhodování a zvláště bezpečnostní politiky zůstává centralizována pod vedením strany. Na organizaci bezpečnostních složek se proto příliš nemění a posttotalitní režim se z tohoto pohledu příliš neliší od svého totalitního předchůdce. Zůstává zde centralizovaná zpravodajská organizace s širokými pravomocemi. V prostředí posttotalitního režimu ještě vzrůstá důležitost zpravodajství pro další fungování režimu. Problémem posttotalitního režimu je, že jeho vlastní legitimita je založena na ideologii, která ale ztrácí na přitažlivosti. Pokud režim postrádá ideologické oprávnění vládnout, potřebuje ke svému udržení u moci užívat dalších prostředků. Jedním z těchto prostředků je využívání schopností zpravodajských služeb. Vzhledem k nedostatku legitimacy si posttotalitní režim již nemůže dovolit otevřeně užívat státní aparát k likvidaci jakéhokoliv odporu. Tím více musí mocenská

elita spoléhat na skryté postupy bezpečnostní zpravodajské služby. Účinnými nástroji režimu jsou manipulace veřejného mínění, cenzura, utváření atmosféry strachu, apatie a kompromitace osob, které se těší společenské autoritě.

Zpravodajské služby jsou pro režim důležitým prostředkem k zajištění jeho přetrvání a zjišťování nálad ve společnosti, na které režim musí reagovat. Kvůli nutnosti udržovat pozitivní obraz fungování režimu ve spojení s nemožností naprosté ignorace veřejného mínění jsou zpravodajské služby v posttotalitním režimu do určité míry nuceny k odpovědnosti. Nemohou si již dovolit užívat nejbrutálnější násilné metody. O to více se ale soustředí na zakrývání skutečného stavu, nepřímé zastrašování a manipulaci občanů.

V průběhu tranzice k demokracii existuje silný tlak na zrušení zpravodajských služeb, které jsou silně spojovány s předchozím režimem. Zpravodajské služby představují jeden z hlavních symbolů předchozího režimu a většina jeho politických oponentů má s jejich fungováním negativní zkušenost. Služby sloužící posttotalitnímu režimu musely pro splnění svých úkolů rozsáhle infiltrovat společnost a udržovat rozsáhlou síť agentů a spolupracovníků. Po změně režimu se bude celá řada lidí obávat zneužití nashromážděných informací, nebo diskreditace prostřednictvím zveřejnění míry jejich spolupráce s nedemokratickou zpravodajskou službou. Služby nového demokratického režimu, které zdědí archivy svých předchůdců, se proto stávají potencionálně velmi mocnou organizací. Nástupce zpravodajských služeb posttotalitního státu, přestože se může jednat o zcela nově vzniklou organizaci, si sebou nese negativní dědictví po svých předchůdcích. Ve společnosti je silně zakořeněna představa zpravodajské služby jako velmi nebezpečné organizace využívající svých schopností a pravomocí proti vlastním občanům.

Velmi výbušné téma představují archivy služeb nedemokratického režimu, které u části politické elity vzbuzují obavy z možného zneužití v nich obsažených a mnohdy nezákonně sebraných informací. Další část politické elity může mít obavu z odhalení míry jejich kolaborace s předchozím režimem, od kterého se v nových podmínkách snaží distancovat. Nově vzniklé zpravodajské organizace se proto mohou stát terčem výrazných politických tlaků, které znesnadňují jejich standardní fungování. Posttotalitní režim proto zakládá podmínky pro radikální oddělení služeb nového demokratického režimu od jejich předchůdců. Demokratická reforma zpravodajských služeb se dotkne nejen organizace, ale i způsobu fungování, personálu a zasáhne i „paměťová“ centra organizace jako jsou archivy.

2.2.4. Způsob předání moci a zpravodajské služby

Druhým z významných faktorů, který ovlivní průběh demokratické konsolidace, je proces předávání moci. Jakými důvody je vynucena změna režimu a za jakých okolností dojde k předání moci, má také zásadní vliv na přístup k reformě zpravodajských služeb. Zpravodajské služby jsou s předcházejícím režimem neoddělitelně spojeny a v roli politické policie slouží jako jeden z garantů přežití nedemokratického režimu. Pro většinu obyvatel se zároveň stávají symbolem režimní moci. Není proto překvapivé, že způsob výměny vládnoucích elit se odráží i do způsobu, jakým jsou služby reformovány.⁵

Při rozlišení možných způsobů změny režimu se budeme i nadále držet teoretického rámce Linze a Stepana. Tito autoři rozeznávají několik možných cest změny režimu: 1. předání vlády dohodou umírněných skupin na obou stranách, 2. pád režimu po prohrané válce, 3. ukončení režimu v důsledku opozičního tlaku (např. ozbrojené odbojové hnutí, masové protesty) a jmenování přechodné vlády, 4. pád režimu po tlaku armádní organizace. Kromě zmíněných cest ke změně režimu autoři vytvořili kategorii „další“, do které spadají způsoby změny režimu specifické pouze pro určitý typ nedemokratického režimu. (Linz, Stepan 1996: 57–60). Z pohledu četnosti výskytu jsou při tranzici k demokracii zdaleka nejdůležitější předání vlády po dohodě a svržení režimu silným tlakem opozice vedoucím ke jmenování přechodné vlády.

Předání moci dohodou je modelová situace, kdy v nedemokratickém režimu přežívají umírněné názorové proudy jak na straně vlády, tak i opozice. Pokud umírněné proudy získají na obou stranách navrch a dokážou se dohodnout na konání svobodných voleb, hovoříme o předání moci dohodou. Tento způsob tranzice předpokládá, že představitelům (nebo jejich většině) nedemokratického režimu bude zaručena určitá míra beztrestnosti. Dohoda je pravděpodobná především pokud politická elita původního režimu věří, že má reálnou šanci uspět v demokratické politické soutěži (většinou prostřednictvím nově zformované politické strany). Z hlediska zpravodajských služeb jsou efekty takového předání moci předvídatelné. Politická elita starého režimu nemá zájem na odkrytí aktivit a spolupracovníků politické policie. V rámci dohody o změně politického režimu může být omezeno zveřejňování informací, které by mohly kompromitovat reformní část staré elity v rámci demokratického politického režimu.

---

⁵ Souvislost mezi způsobem tranzice a následnou reformou zpravodajských služeb naznačuje již Larry Watts (Watts 2004)

Ani širší veřejnost není v tomto případě radikálně rozštěpena v názoru na předchozí režim a tlak na radikální změny uvnitř zpravodajských služeb proto není natolik silný. Přechod k demokracii si vynutí změny vnějších podmínek fungování zpravodajských služeb. Dojde k legislativním omezením pravomocí, reorganizaci služeb, popřípadě ustavení vnějších kontrolních orgánů. Avšak změny v oblasti vnitřního fungování služeb nebudou radikální. Personální obsazení služeb bude obměňováno jen pozvolně a není výjimkou, že vedením služby je pověřen člověk, který své zkušenosti nabyt v průběhu služby nedemokratickému režimu. U tranzice dohodou je také vyvíjen menší tlak na otevření archivů z dob předchozího režimu.⁶

Tranzice započatá pádem předchozího režimu je charakterizována větší mírou diskontinuity. K předání moci dochází rychle a často nečekaně ve chvíli, kdy okolnosti (např. ztráta zahraniční opory) již původní vládě neumožňují udržet se u moci. Neústupnost předchozí vlády a snaha udržet se u moci do poslední chvíle má za následek vyhrocenější situaci po pádu režimu. K předání moci zde dochází revolučním vývojem, jehož výsledkem je ustavení

---

⁶ Konkrétních příkladů zmíněného vývoje existuje celá řada. Např. tranzice v Jihoafrické republice, kde byl přechod k demokracii výsledkem několikaletého vyjednávání mezi režimem pod vedením De Klerka a zástupci opozice reprezentované Africkým národním kongresem. Zpravodajské služby nedemokratického režimu byly zrušeny a vznikly vnější kontrolní a koordinační instituce. Avšak více než 50% personálu nových organizací přešlo ze služeb starého režimu. Demokratická vláda taktéž neměla problém se jmenováním osob spojených s předchozím režimem do vedoucích funkcí nově vzniklých zpravodajských služeb (O'Brien: 26-32). Podobná byla i situace v Polsku, kde došlo k předání moci taktéž prostřednictvím rokování mezi vládou a demokratickou opozicí. Přestože bezpečnostní služba původního režimu byla rozpuštěna a nově vytvořen Úřad na ochranu státu, až dvě třetiny personálu této organizace přišlo z komunistické zpravodajské služby (poté co prošli procesem lustrace). Vojenská služba zůstala zcela mimo pozornost a reformovala sama sebe (Zybertowicz 2005: 147). Omezená reforma zpravodajských služeb provedená po změně politického režimu ale měla za následek, že se téma provedení reformy zpravodajských služeb opakovaně dostávalo do centra pozornosti. Reforma zpravodajských služeb se dokonce stala klíčovým tématem polských parlamentních voleb v roce 2005. Činnost zpravodajských služeb, jejich organizace a propojení s předchozím režimem se více než patnáct let po změně režimu opět stalo klíčovým politickým tématem (BBC 1.11. 2005). Uskutečněné vyšetřování zpravodajských služeb pak zjistilo významná selhání vojenské služby (Lidové noviny 19.3. 2007). Rozsah zjištěných pochybení byl natolik zásadní, že ještě v roce 2006 parlament rozhodl o zrušení vojenské zpravodajské služby WSI (Wojskowe Służby Informacyjne).

přechodné vlády, která má dovést stát k demokratickým volbám. Tranzice po zhroucení režimu a nastolení přechodné vlády je provázena větší mírou chaosu, než je tomu v případě předání moci dohodou, kdy se jednotliví aktéři mohou na změnu průběžně připravovat. Stará politická elita nedokázala dohodnout příznivější podmínky předání moci a za svou neústupnost platí hlubším pádem. Postoje veřejnosti a opozice směrem k bývalé vládnoucí elitě jsou mnohem vyhraněnější.

Radikálnější postup vůči vládnoucí elitě předchozího režimu se musí projevit i v oblasti zpravodajských služeb. Zpravodajské služby představují symbol útisku ze strany nedemokratického režimu, a proto lze po pádu tohoto režimu očekávat důslednou reformu těchto institucí. Zpravodajské služby konsolidujících se demokratických států, kde představitelé původního režimu do poslední chvíle vzdorovali demokratizačním snahám opozice, proto procházejí hlubší reformou. V rámci vypořádávání se s minulostí je patrná mnohem větší společenská poptávka a politická ochota k rozkrytí aktivit a informačních sítí nedemokratických zpravodajských služeb. Můžeme očekávat nejen formální zrušení původních zpravodajských organizací, ale i mnohem širší personální obměnu. Nově budované zpravodajské služby jsou proto do značné míry odděleny od svých předchůdců, a to nejen organizačně, ale i personálně a mentálně (ztráta značné části archivních informací).

Revoluční charakter tranzice s sebou přináší mnohem větší míru chaosu, která tento proces provází. Mnohá zásadní rozhodnutí jsou přijímána v období vzednutých emocí proti institucím předchozího režimu. Zásadní reforma služeb se odehrává za chaotických okolností bez existence dlouhodobější rozvahy. Při následné fázi konsolidace musejí být mnohá prvotní rozhodnutí revidována, protože příliš odrážejí okamžité nálady a okolnosti tranzice. V průběhu konsolidace tak často dochází k dalším reformním vlnám, které korigují předchozí rozhodnutí, která se v průběhu času ukázala jako neuspokojivá.

Tranzice v Československu proběhla právě prostřednictvím pádu nedemokratického režimu a ustanovením přechodné vlády.⁷ Komunistická vláda zde plynule nereagovala na oslabení zahraniční podpory ze strany Sovětského svazu a na vývoj u nejbližších sousedů. Nedemokratická elita nebyla připravena zahájit vážně míněné jednání z opozicí a připustit tak vlastní porážku. Tento stav byl do značné míry zapříčiněn důslednou očištěnou komunistické strany od představitelů tzv. reformního křídla v počátku 70. let. Neschopnost představitelů režimu přistoupit vnitřní reformně zabránila postupné liberalizaci posttotalitního režimu.

---

⁷ K diskusím ohledně způsobu změny režimu viz Cívín 2004.

Československý režim se proto (na rozdíl od sousedního Maďarska) nedostal do fáze označované jako zralý posttotalitarismus. (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 159–162)

K pádu nedemokratického režimu došlo velmi rychle a jeho bezprostředním důvodem bylo vzednutí vlny demonstrací. Představitelé vládní elity byli přinuceni jednat s opozicí a během několika týdnů se vzdát moci. Revoluční vlna přinesla taktéž revoluční postupy proti mocenské základně bývalého režimu. Zlomení moci obávané zpravodajské organizace nedemokratického režimu bylo jednou z prvních položek na seznamu nutných změn. Představitelé nové vlády pak zvolili radikální variantu reformy, kdy byly původní zpravodajské služby úplně zrušeny. Zároveň zde existovaly silné politické tlaky, aby se nové organizace rychle zbavily co možná největšího počtu bývalých zaměstnanců komunistických služeb. Československý příklad je případem tranzice posttotalitního nedemokratického režimu. Lze ale předpokládat, že změna režimu prostřednictvím jeho pádu a přechodné vlády má podobný dopad vliv i na tranzice autoritativních režimů. Revoluční změna vždy vyvolá tlak i na radikálnější postupy proti institucím svrženého režimu.

2.2.5. Tranzice a konsolidace

Přestože demokracie a podmínky jejího fungování byly tématem celé řady odborných prací v sociálních vědách, vznik demokratického zřízení dlouho zůstával na okraji zájmu. První studií, která znamenala počátek zájmu o demokratickou tranzici a podnítila vlnu zájmu o toto téma, byla kniha *Transitions from authoritarian rule: prospects for democracy in Latin America and Southern Europe* (O'Donnell, Schmitter and Whitehead 1986). Výzkum tranzice politických režimů přinesl celou řadu empiricky podložených závěrů, jejichž využití může být přínosné i při zaměření jen na určitý výsek procesu transformace, jakým je i reforma zpravodajských služeb. Jedním z nejdůležitějších konceptů je rozlišení mezi tranzicí a konsolidací režimu. Pro další výzkum je zvláště důležité definování těchto procesů, poodhalení podmínek pro jejich započetí a způsobů, jakými jsou ovlivňovány jejich výstupy. Při tranzici dochází k utváření právních a institucionálních základů nového režimu a je proto charakterizována vysokou mírou nejistoty. Neexistuje společný soubor podmínek nutných pro započetí tranzice a není proto možné, na základě přítomnosti předem vytipovaných znaků, spolehlivě předpovídat započetí procesu změny režimu. Tranzice je procesem do značné míry chaotickým, který se odehrává mimo zaběhlé institucionální mantinely, a zásadní rozhodnutí jsou přijímána na základě okamžitého rozhodování aktérů. Na rozdíl od standardního politického procesu, jak ho známe ze stabilních států, neprobíhá politické rozhodování v

rámci zaběhlých byrokratických aparátů. To také do značné míry vylučuje možnost dlouhodobějšího plánování a omezuje předvídatelnost politických rozhodnutí. Při transformaci hrají roli osobní vazby, pocity a také náhoda, spíše než zkušenosti a rozbor situace na základě dostatečného množství validních informací. Na klíčových řídicích postech se často ocitají lidé, kteří nemají s podobnou pozicí žádné, nebo jen minimální předchozí zkušenosti a jejich reakce na nové podněty jsou mnohdy neočekávané a nepředvídatelné. Zmíněné okolnosti tak z transformace vytvářejí proces, jehož směřování a konečné výstupy jsou značně nejisté a kde není ani zaručeno, že tranzice povede k demokratickému státnímu zřízení. (Karl 2005: 6–7)

Zmíněné charakteristiky tranzice také jasně hovoří proti úvahám o možnostech tzv. řízené tranzice, což je téma citlivé zvláště ve spojení se zpravodajskými službami. Možnosti zpravodajských služeb směrem k řízení tranzice jsou často přeceňovány. Přestože se v nedemokratických režimech jedná o organizace koncentrující v sobě značnou moc, přisuzovat jim schopnost řídit proces tranzice režimu dle vlastních zájmů, nebo zájmů určité elity, je přehnané. Vzhledem k tomu, že bezpečnostní služby zastávají v nedemokratických státech roli politické policie, jejímž úkolem je infiltrace skupin působících proti stávajícímu režimu, je nevyhnutelné, že mnozí z významných aktérů tranzice budou dříve nebo později odhaleni jako agenti. Zpravodajské služby v roli politické policie disponují rozsáhlou sítí agentů a spolupracovníků rozloženou napříč celou společností, kterou mají kontrolovat. Avšak vyvozovat z tohoto faktu, že by zpravodajská organizace mohla plánovat a skrytě řídit tranzici celého státu, je neopodstatněné.

S rozkladem institucí starého režimu dochází i k ochromení moci jeho zpravodajských služeb, které se při své činnosti o tyto instituce opírají. Je třeba si uvědomit, že bezpečnostní služby nedemokratických režimů se pohybují v umělém prostředí, kde mají předem zaručený privilegovaný přístup ke všem informacím a nástrojům státního aparátu. Jejich moc je do značné míry založena na jejich nadřízenosti (většinou neformální) většině institucí moderního státu. Ve chvíli, kdy dojde ke zhroucení nedemokratického státu, se zpravodajské služby ocitají ve zcela novém, mnohdy nepřátelském prostředí. V tomto prostředí se orientují se podobnými obtížemi, jako ostatní aktéři transformačního procesu. (Bartuška 1999: 191–220) Zpravodajské služby jsou obvykle lépe informovány o skutečném stavu věcí než ostatní aktéři tranzice a mohou se proto racionálněji rozhodovat, nebo ovlivňovat některé procesy dle jejich zájmu. Avšak jak již bylo řečeno, tranzice režimu je příliš spojená s náhodou, než aby ji bylo možné řídit, či jen dohlédnout všechny dopady konkrétních rozhodnutí, ať už je činí zpravodajské služby či kdokoliv jiný.

Výše zmíněné ovšem nevylučuje, že by zpravodajské služby mohly hrát v tranzici významnou roli. Jedním z úkolů služeb (neformálních rolí), mimo sběru informací, je nahrazování diplomacie v případech, kdy jsou otevřená jednání mezi dvěma stranami politicky neprůchodná, nebo ani neexistují oficiální kontakty. To je často i případ tranzičních států, když např. představitelé starého režimu jsou ochotni k ústupkům, ale nechtějí otevřeně připustit vyjednávání s opozicí. Zpravodajské služby jsou vhodným nástrojem pro tiché testování pozic protivníka a mohou případně otevřít cestu ke změně režimu.⁸

Reforma zpravodajských služeb a bezpečnostních institucí vůbec je nutností po každé změně politického režimu směrem k demokracii. Prvotním cílem po změně režimu je zlomení moci bezpečnostních organizací, které soužily jako opora pro udržování nedemokratické formy vlády. Druhým krokem je výstavba nových zpravodajských organizací, které budou fungovat dle pravidel vycházejících ze základních hodnot demokratického systému.

Převzetí kontroly nad zpravodajskými službami bývalého režimu je prioritním úkolem nové vlády ještě v období tranzice. Demokratické síly musí převzít kontrolu nad vnitřní zpravodajskou službou, která plnila úkol politické policie nedemokratického režimu, aby zamezili možnosti, že budou zpravodajské schopnosti zneužity. Ovládnutí složek politické policie nedemokratického režimu je vlastně jednou z podmínek nutných k úspěšnému završení tranzice směrem k demokracii. Nekontrolované působení zpravodajských služeb může narušit konání prvních svobodných voleb. Zpravodajské služby předchozího režimu mají zkušenosti s prováděním utajených operací k ovlivnění veřejného mínění a disponují též prostředky nutnými k jejich realizaci. Vnitřní zpravodajská služba sice nemůže přímo řídit proces tranzice, ale může jej skrytě ovlivňovat, pokud by k tomu osoby ve vedení služby měly

---

⁸ Příkladem může být situace v Jihoafrické republice (JAR), kde proti sobě stály centrální vláda v Pretorii a osvobozené skupiny, které vedly ozbrojený boj za změnu režimu. Ukončení bojů, propuštění politických vězňů a zahájení oficiálních jednání počátkem roku 1990 zde předcházela řada neformálních setkání mezi zástupci zpravodajských organizací obou stran. Minimálně od roku 1986 Národní zpravodajská služba (National Intelligence Service-NIC) organizovala setkání mezi představiteli obou stran. Vedle toho také tajně vyjednávala se svým protějškem Oddělením pro zpravodajství a bezpečnost (Department of Intelligence and Security-DIS), což byla zpravodajská organizace ANC (Africký národní kongres). V průběhu tranzice JAR měly zpravodajské služby vlastní zástupce v institucích, které vyjednávaly o nové ústavě a budoucím institucionálním uspořádání JAR (O'Brien 2003: 14–17). Dodejme ale, že příklad z JAR s významnou rolí ZS na transformaci režimu zůstává zajímavou výjimkou.

důvod a příležitost. Vlivným nástrojem k ovlivňování demokratického procesu jsou informace obsažené v archivech nedemokratických služeb, které umožňují kompromitaci, či vydírání řady osob pohybujících se na politické scéně. Kontrola archivů služeb předchozího režimu je proto klíčovou otázkou, která může významně ovlivnit proces přechodu k demokracii. Pokud se nové vládě nepodaří zamezit zneužití zpravodajských služeb v politickém boji, může dojít k ovlivňování prvních voleb. Přičemž první volby jsou klíčové pro další rozložení politických sil, které budou určovat uspořádání a směřování konkrétního státu do budoucna.

Možnost zneužívání zpravodajských služeb může hned v počátku minimálně zpomalit proces konsolidace demokracie a znevěrohodnit základy nového politického režimu. V nejistém období tranzice je nejspolehlivějším zajištěním proti zneužití schopností zpravodajských služeb rychlá eliminace složek, které se svým předchozím působením nejvíce vymykaly demokratickým pravidlům. Jedná se o vnitřní zpravodajskou službu, která plnila roli politické policie. V případě posttotalitních režimů se jedná o civilní bezpečnostní službu.

Přestože není možné přesně vymezit začátek a konec tranzice, existuje široká shoda, že předělem mezi fází tranzice a konsolidace jsou první volby, které se odehrají dle demokratických standardů. Zatímco u tranzice, jak bylo výše zmíněno, je velice obtížné hledat společné trendy, které by nám umožnily zevšeobecnění a formulování široce platných pravidel, u konsolidace už takovéto zevšeobecnění možné je. Konsolidace je procesem, který je řízen vlastní vnitřní logikou a vyznačuje se proto větší mírou čitelnosti, než v případě tranzice. Konsolidace je provázena zvyšující se mírou institucionalizace a utvářením stabilních politických seskupení a opozic. Je zde možné identifikovat trendy proměnné na základě regionálního uspořádání.

Zatímco u tranzice, vzhledem k velké roli náhody, nemá smysl hledat podobnosti a snažit se z nich vyvozovat všeobecná pravidla, ve fázi konsolidace takovýto postup nejen možný, ale i žádoucí. Konsolidace demokracie byla v souvislosti se změnami politických režimů střední a východní Evropy předmětem celé řady politologických studií. Konsolidace demokracie je dlouhodobý proces, jehož výsledky jsou nejisté. Zdaleka ne každá započatá konsolidace demokracie musí skončit úspěchem. Pro určení konečných výstupů změny politického režimu je nejdůležitějších prvních deset let konsolidace (Pridham 2001: 19). Stejně časové vymezení se proto týká i následující případové studie, kde bude sledována vývoj fungování bezpečnostní zpravodajské služby a dopad tohoto vývoje na konsolidaci demokracie v ČR.

Politologická teorie nabízí řadu kritérií pro sledování postupu konsolidace nových demokracií. Kromě již zmíněných podmínek dvojího pokojného předání vlády od Samuela Huntingtona existuje řada dalších kritérií, která rozdělí autoři v oblasti konsolidace

demokracie aplikují. Za nejvýznamnější je ale možné považovat kritéria vymezená v teorii Linze a Stepana. Oba autoři v souvislosti s konsolidací užívají termín demokratické arény. Jedná se o oblasti, kde musejí demokratické státy dosáhnout jistého stupně rozvoje, aby o nich bylo možné hovořit jako o konsolidovaných demokraciích. „Pokud existuje funkční stát, pět dalších vzájemně provázaných a podporujících se podmínek musí též existovat, aby mohla být demokracie konsolidována“ (Linz, Stepan 1996: 7). Tyto podmínky musí umožnit rozvoj v pěti arenách konsolidované demokracie: 1. občanská společnost, 2. politická soutěž, 3. právní stát, 4. státní byrokracie, 5. ekonomika (Linz, Stepan 1996: 7–15).

Pro období tranzice je v případě zpravodajských služeb charakteristické odvolávání vedení, prověřování a propouštění personálu, popřípadě rušení a přeskupování celých organizačních celků. S počátkem konsolidace nastává období výstavby nových zpravodajských organizací fungujících na základě demokratických pravidel. Úkolem nové vlády již není likvidace starých struktur, ale je postavena před nutnost budovat struktury nové. Dochází k výběru nového vedení i nových pracovníků. Na řadu přicházejí koncepční spory ohledně rozhodnutí, jakým způsobem by se měly nové zpravodajské služby uspořádat, jaké by měly mít pravomoci a kdo je bude kontrolovat. Je nutné přijmout nové zákony a ustanovit systém kontroly fungování nových služeb. Cílem tohoto procesu je vytvoření efektivně fungujících zpravodajských služeb, které se budou pohybovat v zákonem vymezených mantinelech a jejichž činnost bude podléhat nezávislé vnější kontrole.

Na základě výše provedené teoretické rozvahy byla formulována základní hypotéza.

Hypotéza: Předpoklady teorie tranzice a konsolidace jsou platné i pro úzeji vymezení oblast. Charakter předchozího režimu a způsob tranzice budou mít předvídatelný vliv na postup v oblasti reformy zpravodajských služeb.

Cílem následující případové studie je především poskytnout datový základ k závěrečnému prověření hypotézy. Část dat prezentovaných v případové studii bude zřejmě jedinečných pro konkrétní případ České republiky/Československa a proto obtížně využitelných pro teoretickou argumentaci. Sekundárním cílem studie je ale také prostudovat dosud nedostatečně zmapovaný proces reformy bezpečnostních složek. Shromážděná data poslouží k formulování dílčích závěrů ohledně tranzice a konsolidace demokracie a reformy civilní bezpečnostní služby v případě České republiky.

III. PŘÍPADOVÁ STUDIE

3.1. Československo

3.1.1. Komunistický režim a bezpečnostní složky

Komunistický režim Československa se lišil od nedemokratických režimů sousedních států. Na rozdíl od Polska či Maďarska zde nedocházelo k postupnému uvolňování, ale komunistická strana až do roku 1989 pevně držela v rukou veškerou moc, odmítala jednat s opozičními silami, a oficiálně tak uznat jejich existenci. V Československu navíc ani nevznikla silná politická opoziční hnutí, jako byla například polská Solidarita (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 174–177). Podle typologie Juana Linze a Alfreda Stepana je možné československý komunistický režim označit jako zamrzlý posttotalitní režim (Linz, Stepan 1996: 235–254; Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 159–162). Ideologická stránka režimu již v osmdesátých letech byla jen formální a oficiální propagandě nevěřily ani stranické špičky. Účast na ideologických ceremoniích přesto byla nadále vyžadována, což bylo většinou obyvatelstva chápáno jako formalita a nutné zlo. Nedemokratický režim již neudržovala v chodu ideologie, ale jakási nepsaná smlouva mezi režimem a občany. Režim zachovával určitou životní úroveň a zdržoval se otevřených represí. Občané na druhé straně zachovávali poslušnost a projevovali režimní ideologii formální loajalitu (Civín 2004: 2).

Ačkoli většina obyvatelstva dodržovala nepsaná pravidla fungování, objevovaly se skupiny vybočující z oficiální linie. Symbolem disidentského hnutí se stala Charta 77, ale především ve druhé polovině osmdesátých let vznikla v Československu celá řada opozičních, avšak většinou apolitických organizací zaměřujících se na určitou tematiku (lidská práva, životní prostředí, náboženství, hudbu, divadlo či vzdělání). V realitě komunistického režimu byly vlastně všechny zmíněné organizace zároveň politické, neboť jen samotné působení mimo oficiální struktury bylo chápáno jako politický akt. V systému, kde si jediná strana uzurpuje veškerou moc, znamená každý náznak nezávislého postupu, přemýšlení, rozhodování a shromažďování narušení centrálního monopolu na moc. Za protirežimní jsou proto

označovány i ty organizace, které by za jiných okolností měly s politikou jen velmi málo společného.

Pro zamrzlý posttotalitní režim je typické oslabení pozice vůdce oproti totalitnímu režimu. Taktéž komunistická elita v Československu již nevystupovala vůdčovským způsobem, ale naopak se ukrývala za státní byrokracii. Důležitou součástí této byrokracie byly bezpečnostní složky. Přestože se komunistické vedení již neuchylovalo k nejbrutálnějším formám represe, zastrášení, perzekuce a očernění nepohodlných skupin či jednotlivců zůstávaly nadále důležitými prostředky k udržení nedemokratického režimu. Komunistický režim udržoval rozsáhlý bezpečnostní aparát, který plnil běžné úkoly k zajištění vnitřní bezpečnosti státu a vedle toho sloužil i k vedení akcí proti opozičním skupinám. Na režimu nezávislé skupiny bylo třeba minimálně sledovat, popřípadě je potlačovat, bránit šíření jejich názorů a růstu počtu příznivců.

Bezpečnostní složky socialistického Československa (ozbrojené sbory) utvářely tři hlavní samostatné složky: armáda, Lidové milice a Sbor národní bezpečnosti (SNB). Sbor národní bezpečnosti spadal pod Federální ministerstvo vnitra (FMV), které jej především řídilo, ale existovaly zde i další složky vnitřní bezpečnosti. Jednalo se o Pohraniční stráž a Vojska ministerstva vnitra. Vojska ministerstva vnitra a Pohraniční stráž tvořily vojensky organizované útvary, do kterých byli povoláváni ke službě vojáci základní vojenské služby. Úkolem Pohraniční stráže byla ochrana západní hranice Československa (se Spolkovou republikou Německo) a jižní hranice (s Rakouskem) především proti vlastním občanům, kteří by se chtěli pokusit o emigraci. Vojska ministerstva vnitra byla tvořena hlavně pluky civilní obrany, které mohly být případně použity jako záloha pro posílení bezpečnostních složek Federálního ministerstva vnitra (Frolík 2005: 62).

Sbor národní bezpečnosti tvořila Státní tajná bezpečnost (StB) a Veřejná bezpečnost (VB). Z pohledu této práce je věnována pozornost především Státní bezpečnosti, což byla zpravodajská služba s mimořádnými pravomocemi a rozsahem působnosti.⁹ Druhá část Sboru

---

⁹ Pro komunistické zpravodajské služby centralizované pod Federálním ministerstvem vnitra se vžilo označení Státní tajná bezpečnost, nebo jen Státní bezpečnost. Historicky přesné názvy institucí se v průběhu let měnily a koncem osmdesátých let byly jednotlivé části označovány jako správy Sboru národní bezpečnosti (například Hlavní správa kontrarozvědky Sboru národní bezpečnosti). Názvy jednotlivých správ byly navíc často uváděny pod krycím názvem s číslem (například II. správa Sboru národní bezpečnosti). Z pohledu služebního poměru byli příslušníci zpravodajských složek Federálního ministerstva vnitra příslušníky Sboru národní bezpečnosti

národní bezpečnosti – Veřejná bezpečnost – plnila roli běžného policejního sboru, včetně kriminální policie, a její práce se příliš neodlišovala od běžné policejní práce, tak jak ji známe dnes. Jan Frolík připomíná, že vedle Veřejné bezpečnosti a Státní bezpečnosti zde existovala další důležitá skupina, kterou tvořili příslušníci Sboru národní bezpečnosti povolání ke službě na ministerstvu. Úřední aparát ministerstva vnitra především od sedmdesátých let prorůstal se Sborem národní bezpečnosti, když byli na čistě administrativní funkce původně obsazované civilními zaměstnanci dosazováni příslušníci ve služebním poměru Sboru národní bezpečnosti (Frolík 2005: 62; Ruml 2005: 66). Trend nahrazování občanských zaměstnanců příslušníky Sboru národní bezpečnosti zřejmě nebyl způsoben záměrným plánem, ale je důkazem o nekontrolovaném růstu byrokratického aparátu. Pro zaměstnance ministerstva bylo atraktivní zastávat administrativní pozici s výhodami služebního poměru. Klidné místo v přebujelém aparátu ministerstva vnitra bylo pro zdatnější příslušníky Sboru národní bezpečnosti přitažlivější alternativou než služba u Státní bezpečnosti (Frolík 2002: 477). Pro každého jednotlivce pracujícího na Federálním ministerstvu vnitra byl vstup do služebního poměru Sboru národní bezpečnosti finančně výhodný a garantoval jistotu výsluhy po odchodu ze služby. Ve svém důsledku však znamenal smazání rozdílu mezi civilní složkou státní správy, která má pomáhat politické reprezentaci řídit ozbrojené sbory. Příslušníci Veřejné bezpečnosti a Státní bezpečnosti mohli přecházet k službě na ministerstvu a Sbor národní bezpečnosti se stával uzavřenou organizací, která de facto řídila sama sebe.

Státní bezpečnost byla zpravodajskou službou, která v sobě koncentrovala pro demokracii nemyslitelnou moc. Organizace Státní bezpečnosti sdružovala několik oblastí zpravodajství (rozvědka a civilní i vojenskou kontrarozvědka) a také široké spektrum pravomocí, včetně možnosti zatýkat a vyšetřovat podezřelé. Samotná Státní bezpečnost rozhodovala o nasazení zpravodajských prostředků, kde byla omezena pouze vlastní kapacitou příslušných podpůrných složek, které byly taktéž její součástí. Především pravomoci a působnost Státní bezpečnosti nebyly upraveny zákonem, a tato zpravodajská služba tak zůstávala zcela mimo vliv zákonodárského sboru. Statut a působnost Státní bezpečnosti byly vymezeny rozkazy ministra vnitra, které tak ve svých rukou koncentroval mimořádnou moc. Denní činnost Státní bezpečnosti byla řízena rozkazy a vnitřními předpisy, které vydával náčelník, jenž byl

---

(nikoli Státní bezpečnosti, jak je většinou uváděno). V zájmu srozumitelnosti budou v následujícím textu užívány dlouhodobě vžitě (přestože historicky nepřesné) názvy s číslem a označením Státní bezpečnost (například II. správa Státní bezpečnosti, příslušník Státní bezpečnosti). K přesnému rozboru organizační struktury Sboru národní bezpečnosti viz Frolík 1991 a 2002.

obvykle zároveň náměstkem ministra vnitra. Státní bezpečnost plnila funkce, které jsou obvyklé u zpravodajských služeb demokratických států (shromažďování a analýza informací o hrozbách pro bezpečnost či jiné klíčové zájmy státu), ale také plnila roli politické policie, která měla monitorovat a potlačovat aktivity proti stávajícímu režimu.

Zajímavý a do značné míry neprobádaný je vztah mezi orgány komunistické strany a institucemi Státní bezpečnosti.¹⁰ Stranická organizace kopírovala organizaci státní správy na všech úrovních a kontrolovala tak činnost státní správy. Podobně jako státní instituce byly organizovány od okresní, přes krajskou, až na vládní úroveň, komunistická strana měla okresní, krajské či ústřední výbory, které kontrolovaly výkon státní správy na příslušné úrovni. Vztah mezi Státní bezpečností a orgány komunistické strany byl však poněkud komplikovanější. Mezi Státní bezpečností a orgány strany existovalo nejnižší institucionalizované spojení od krajské úrovně. Na krajské správě Státní bezpečnosti působil důstojník, jehož úkolem bylo udržovat spojení mezi správou a krajským výborem strany. Styčný důstojník sice představoval vazbu mezi místní organizací strany a Státní bezpečností, ale je otázkou, jaké úkoly skutečně plnil a nakolik bylo jeho postavení spíše formální. Zřejmě se jednalo nanejvýš o komunikační kanál. Uvnitř Státní bezpečnosti taktéž existovaly stranické organizace, ty však formálně nepodléhaly stranickým orgánům okresu či kraje. Státní bezpečnost byla centrálně řízenou organizací a její postup v jednotlivých krajích byl řízen z centrály.

V konkrétních případech dokonce mohlo na nižších úrovních docházet k rozporu mezi stranickými orgány a Státní bezpečností. Nejednalo se o rozpory v politických otázkách, ale především v oblasti kriminální. Do popisu práce Státní bezpečnosti taktéž spadala ochrana ekonomiky státu, a Státní bezpečnost tak udržovala agenturní síť v rámci všech významných podniků, což jí umožňovalo odhalovat případy ekonomické kriminality, do kterých byli nezdědka zapleteni i významní straničtí funkcionáři. Informace o vedení podobných vyšetřování se však dostávaly k příslušným místním stranickým orgánům, což často vedlo k zmaření vyšetřování kvůli únikům informací či k přímému varování podezřelých osob.

---

¹⁰ Historický popis vztahů mezi stranou a organizací Státní bezpečnosti v Československém režimu zde chybí. Zvláště období sedmdesátých a osmdesátých let v tomto směru představuje mezeru, kterou teprve musí zaplnit seriózní historický výzkum. Ambicí tohoto textu není, a vzhledem k zaměření práce ani nemůže být, poskytnout komplexní a historickými prameny podložený výklad. Následující odstavce jsou pokusem o obecný nástin organizace bezpečnostních složek nedemokratického režimu a jejich vztahů s politickým vedením státu.

Stranické orgány též mohly rozhodovat o tom, které vyšetřování bude realizováno a které nikoli, s ohledem na „politické“ okolnosti. Vše se odehrávalo zejména na základě nepsaných pravidel vztahu Státní bezpečnosti a stranických výborů.

Příslušníci odboru Státní bezpečnosti zabývajících se ekonomickou kriminalitou v některých zvláště závažných případech dokázali stranický dohled obejít a dostatečně dlouho utajit probíhající prověřování. Po shromáždění dostatečného množství informací byl celý případ předán Odboru vyšetřování Státní bezpečnosti, který byl centrálně řízen z ministerstva vnitra, a nepodléhal proto ani místním orgánům komunistické strany. Odbor vyšetřování Státní bezpečnosti tak mohl v některých případech realizovat kriminální vyšetřování, která zahrnovala trestnou činnost nomenklaturních kádrů strany a byla pro místní bezpečnostní složky příliš delikátní.

Přestože se Státní bezpečnost z pohledu běžných občanů mohla zdát všemocnou organizací, její vliv na politická rozhodnutí byl pouze nepřímý, prostřednictvím informací, které předkládala stranickým orgánům a státním institucím. Skutečnou politickou moc držela až do konce roku 1989 pevně v rukou komunistická strana. Bylo by proto nepřiměřené očekávat, že je možné v archivech Státní bezpečnosti nalézt zásadní informace o politickém rozhodování a vedení státu. Státní bezpečnost měla zapovězeno získávat agenty mezi členy komunistické strany. Jak již však bylo řečeno, vztah Státní bezpečnosti ke komunistické straně zůstává neprobádanou oblastí vzbuzující řadu otázek. Získávání informací od členů strany bylo jistě delikátní záležitostí a zřejmě bylo postupováno případ od případu. Je otázkou, jakou roli zde sehrávaly stranické orgány uvnitř i mimo Státní bezpečnost a jaké standardy (pokud vůbec nějaké) byly přijaty pro řešení podobných případů. Co do počtu agentů Státní bezpečnosti tak komunisté tvořili menšinu oproti představitelům jiných stran a uskupení. Jedná se o logický důsledek postavení Státní bezpečnosti, která zůstávala především nástrojem komunistické strany, která si zároveň střežila výlučné postavení při výkonu politické moci a chránila se před možnými utajenými zásahy Státní bezpečnosti do této sféry.

Státní tajná bezpečnost byla bezesporu mocnou organizací, která dokázala kontrolovat protirežimní skupiny, avšak ve chvíli, kdy se do akcí namířených proti komunistickému režimu začala masivně zapojovat velká část společnosti, byla i Státní bezpečnost bezmocná. Na monitorování, nejkuli potlačení podobně rozsáhlého odporu neměla Státní bezpečnost kapacitu. Ve chvíli, kdy bylo jasné, že proti demonstracím nezasáhne československá, ani sovětská armáda, stala se Státní bezpečnost jen další organizací, která se snažila držet krok s překotným vývojem. Státní bezpečnost velmi rychle ztratila veškeré výhody, které plynuly z její faktické nadřízenosti státnímu aparátu. Oproti zpravodajským službám v demokratických

státech měla Státní bezpečnost tu obrovskou výhodu, že mohla od státní byrokracie neformálně vyžadovat nejrůznější služby a informace a jejím žádostem bylo většinou vyhověno. Ve chvíli, kdy tuto podporu ztratila, se příslušníci Státní bezpečnosti ocitli ve zcela nové situaci, kdy nejenže okolí neplnilo jejich příkazy, ale dokonce jim bylo nepřátelsky naladěno. Již samotná tato okolnost do značné míry komplikovala další činnost, a Státní bezpečnost (II. správa) se tak vlastně poprvé musela začít chovat jako skutečná zpravodajská služba (Bartuška 1999: 191–220).

3.1.2. Změna politického režimu

Existují různé pohledy na konkrétní důvody, jež vedly k započetí tranzice a rychlému pádu komunistického režimu. Mezi nejvýznamnější důvody změny režimu zřejmě patří události a procesy odehrávající se za hranicemi Československa. Mezinárodní okolnosti konce osmdesátých let nemohly v zemi uprostřed Evropy zůstat bez odezvy. Komunistický režim, který v roce 1989 zcela postrádal zahraniční oporu, nedokázal dále zvládat protirežimní nálady vlastního obyvatelstva (způsobené především rigiditou stávajícího režimu a ekonomickou krizí státního hospodářství).

Rozbuškou, která zažehla revoluční vzepětí občanů, byl násilný zásah bezpečnostních složek proti studentskému shromáždění k uctění památky Jana Opletala, které přerostlo v protirežimní demonstraci 17. listopadu 1989. Po zásahu na Národní třídě nabraly události rychlý spád. Během několika dnů vznikla masová opoziční uskupení Občanské fórum (OF) a Veřejnost proti násilí (VPN), jejichž postup proti komunistické vládě podporovaly stotisícové demonstrace občanů (Civín 2004: 4–6).

Průběh změny politického režimu v Československu plně potvrzuje úvodní definici tranzice, tedy že se jedná o proces do značné míry chaotický, který se odehrává mimo zaběhlé institucionální mantinely, a zásadní rozhodnutí jsou přijímána na základě okamžitého rozhodování aktérů. Průběh tranzice a výstupy tranzice nelze předvídat a tím méně plánovat, neboť se jedná o proces, kde hraje velkou roli náhoda a okamžité subjektivní hodnocení situace aktérů. Tato mnohokrát potvrzená definice tranzice je také odpovědí na nejrůznější teorie o možném naplánování okolností změny politického režimu.

Politické rozhodování se odehrává za okolností, které se vymykají podmínkám rozhodovacího procesu ve fungujícím státě. Politická rozhodnutí zdaleka nejsou výsledkem procesu konzultací, analýz, výběru a prosazování rozhodnutí. Při analýze postupu jednotlivých aktérů tranzice je nutné mít na paměti, že rozhodnutí jsou přijímána velmi rychle a větší roli než

analýza zde hrají pocity, instinkty a náhodná setkání. Jakýkoli pokus o kvalifikované rozhodnutí je omezen rozsahem informací, které mají konkrétní aktéři v danou chvíli k dispozici. Zpětné hodnocení situace je jen velmi obtížné a od výzkumníka, který se o něco podobného pokouší, je zapotřebí velké dávky opatrnosti a umírněnosti při vytváření závěrů. I kdybychom si dokázali představit míru a kvalitu informací, kterými tehdejší aktéři disponovali, jen obtížně se vžijeme do jejich pocitů, vzájemných vztahů a dalších podnětů, které formovaly jejich názory.

Je vůbec otázkou, do jaké míry lze proces transformace analyzovat pomocí metodologických prostředků, které mají sociální vědy k dispozici. Tranzice je procesem, kdy k zásadním událostem dochází paralelně na mnoha místech. Co by z pohledu fungování stabilního státu bylo důležitou a široce diskutovanou událostí, je při tranzici často přehlédnuto jako podružný detail, neboť zároveň dochází k dalekosáhlým změnám vyššího řádu. Nastupující elita většinou nemá pevnou organizační strukturu, a tudíž ani nastavené informační kanály. Informace jsou rychle a nekontrolovatelně předávány, takže nakonec je téměř nemožné dohledat jejich skutečný zdroj. Kvalitní informace se mísí s méně kvalitními, překroucenými informacemi či dezinformacemi. Ve společnosti kolují zaručené zprávy, které jsou často nahrazovány zcela protichůdnými zaručenými zprávami, vznikají fámy a poplašné zprávy. Rozhodovat se za podobných podmínek je velmi složité a často jediným východiskem je spoléhat se na vlastní úsudek, zásady, morálku, pocity a rady blízkých spolupracovníků.

Výše naznačených okolností si musíme být vědomi, pokud se chceme pokusit rekonstruovat události spojené s tranzicí a hledat v nich zpětně logiku a racionalitu. S vědomím všech úskalí se omezíme jen na konstatování známých faktů a analýzu s jejími závěry si necháme až na etapu konsolidace nového režimu, kde již můžeme události opatrně hodnotit a pohlížet na aktéry poněkud přísněji.

V souvislosti s událostmi 17. listopadu 1989 a následnými měsíci, kdy probíhalo předání moci, se objevila řada teorií, či spíše názorů, které za procesem tranzice spatřovaly více či méně předem dohodnuté scénáře. Často opakované byly úvahy nad tajným vyjednáváním některých vůdců opozice s částí komunistické elity, spiknutí reformních komunistických sil a inscenace událostí ze 17. listopadu či tajné dohody a výměnné obchody mezi opozicí a dosluhující komunistickou elitou. Podobné názory byly podporovány informacemi vytrženými z kontextu, které jsou zdánlivě logicky poskládány tak, aby podporovaly určitý názor. Podobné konstrukce se však zpětně nepotvrdily. Zřejmě zde existovaly krizové plány, které však neobstály před rychle se měnící realitou, takže nakonec musel každý improvizovat.

Občanské fórum jakožto představitel opozice vůči rozpadajícímu se režimu nebylo na rychlé převzetí moci zdaleka připraveno. Disidenti tvořící vedení Občanského fóra většinou ani přebírat moc nechtěli, nebyli připraveni zasednout ve vládě a dalších státních institucích. Cítili se být především spisovateli, novináři, umělci, hudebníky atd. a svou roli v opozici vesměs chápali jako dočasnou, okolnostmi vynucenou a přechod k demokracii jim měl umožnit návrat k jejich původnímu povolání. Po dlouhá léta se snažili donutit komunistický režim k diskusi a ústupkům, ale většinou neuvažovali o vstupu do vlády a odpovědnosti s tímto vstupem spojenou.

Avšak již před koncem roku 1989 byli představitelé Občanského fóra konfrontováni s realitou, kdy jim, k jejich velkému překvapení, bylo nabízeno obsazení postů ve vládě a opozice neměla koho nominovat (např. Vaněk, Urbášek 2005: 775). Názory představitelů Občanského fóra se však rychle vyvíjely a po prvních jednáních s předsedou federální vlády Adamcem bylo jasné, že zde neexistuje jiná skupina lidí, která by mohla být nominována na politické funkce namísto komunistů a zároveň získat podporu mas lidí demonstrujících v ulicích. Poté, co se ukázalo, že dosavadní komunistický premiér Adamec není ochoten vést přechodnou vládu, kde již komunisté nemají většinu, našli představitelé Občanského fóra ochotného a schopného partnera v Mariánu Čalfovi. Přestože Čalfa patřil do blízkého okruhu lidí kolem premiéra Adamce, ukázal se být především pragmatikem. Taktéž byl zdatným byrokratem, což byla schopnost nezbytná k řízení státního aparátu, která lidem z Občanského fóra většinou zcela chyběla. Čalfa se odpoutal od komunistické strany a bývalého Adamcova týmu a ochotně spolupracoval s Občanským fórem při směřování státu k prvním svobodným volbám v červnu 1990. Svým vstřícným jednáním si Čalfa získal důvěru vedení Občanského fóra, a byl dokonce jedním z hlavních strůjců zvolení Václava Havla prezidentem pomocí převážně komunistického Federálního shromáždění (FS).¹¹

3.1.3. Ministerstvo vnitra a přechodná vláda

Zaměřme se však na mocenské instituce ve státě, tedy především na ministerstvo vnitra. Problematika bezpečnostních složek byla v průběhu vyjednávání o přechodné vládě v pozadí a nebyla jí věnována patřičná pozornost. Občanské fórum trpělo nedostatkem kvalifikovaných

---

¹¹ Nejpodrobnějším zpracováním problematiky vyjednávání Občanského fóra a komunistické vlády podloženém řadou primárních pramenů je publikace Jiřího Suka *Labyrintem revoluce*, Praha: Prostor 2003, hl. část I.

lidí schopných zastávat ministerské funkce, což se nejvíce projevovalo v ekonomické a bezpečnostní oblasti. V oblasti ekonomiky se představitelé disentu necítili způsobilí převzít vládní odpovědnost, neboť cítili, že nejsou dostatečně připraveni ke kvalifikovanému rozhodování v této oblasti (Otáhal 2005: 719–799). Rozhodnutí zde učiněná budou mít dalekosáhlé dopady na celou společnost a nezvládnutí ekonomického řízení by se mohlo snadno obrátit proti představitelům opozice. Zde se však problém vyřešil existencí skupiny ekonomů z Prognostického ústavu Československé akademie věd, kteří nabízeli alternativu ke komunistickému vedení a sebevědomě se hlásili o místa v nejvyšších funkcích (Suk 2003: 63–64).

V případě bezpečnostního sektoru byla situace o to komplikovanější, že zde žádná podobná skupina kvalifikovaných a s bývalým režimem nepřilíživých lidí neexistovala. Jistou náhradou se stali bývalí komunisté, kteří opustili, nebo museli opustit stranu po událostech roku 1968. Symbolem reformního hnutí šedesátých let v komunistické straně byl Alexander Dubček, na něhož však, stejně jako na jemu podobné, bylo úzkým vedením části Občanského fóra nahlíženo jako na lidi, kteří svou šanci již propásli. Tzv. reformní komunismus byl koncem osmdesátých let považován za překonaný a návrat k němu za cestu zpět. Lidé, kteří byli vyloučeni z Komunistické strany Československa a museli opustit své funkce, byli sdruženi v Klubu za socialistickou přestavbu – Obroda, který byl jednou z částí Občanského fóra. Ve vyjednávání s federální vládou na nejvyšší úrovni si dokonce obě organizace zpočátku konkurovaly, ale postupně získaly jednoznačně navrch zástupci Občanského fóra vzeší z prostředí Charty 77, sdružení kolem Václava Havla (Suk 2005: 121–122). Avšak při pozdějším obsazování postů v oblasti bezpečnostních složek museli chartisté připustit, že nejsou kvalifikováni k výkonu podobných funkcí a většinou ani ochotni do nich nastoupit. V Obrodě naopak působila řada lidí, kteří museli odejít z vysokých postů v bezpečnostních složkách a kteří nejenže měli zájem o obsazení uvolněných pozic, ale často to považovali za vlastní právo a poslání.

Jak již bylo řečeno, vedení Občanského fóra zpočátku neaspirovalo na politické funkce a při vyjednávání o nové vládě volilo umírněný postup. Nejednalo se o skupinu lidí, která by usilovala o převzetí moci ve státě, jejich cílem byla změna politického režimu. Přestože vládly obavy z možného zneužití bezpečnostních složek proti opozici, obranou k této eventualitě byl spíše morální apel na vládu umírněným postupem než snaha o rychlé obsazení klíčových mocenských pozic. Ministerstva vnitra ani obrany nebyla koncem roku 1989 v popředí zájmu vedení opozice a Občanské fórum nemělo vlastní kandidáty na tyto pozice. První na řadě byla výměna federální vlády, poměr sil v přechodné vládě, osoba premiéra a prezidenta. Otázky

obsazení konkrétních ministerstev nebyly v dané situaci prioritní. Na klíčové jednání o složení přechodné federální vlády se proto představitelé Občanského fóra – Veřejnosti proti násilí dostavili bez připraveného kandidáta na post ministra vnitra, a dokonce byli ochotni ponechat vedení tohoto ministerstva v rukou komunisty.

Jmenování Richarda Sachera do pozice ministra vnitra bylo, jako většina rozhodnutí z tohoto období, dílem improvizace a okamžitého rozhodnutí. Richard Sacher byl ústřední tajemník Československé strany lidové (ČSL), který se stal spojkou mezi Československou stranou lidovou a Občanským fórem. Počátkem prosince 1989 dokázala Československá strana lidová vystoupit s radikálnějšími požadavky než zpočátku opatrné a v té době názorově nevyhraněné centrum Občanského fóra. Sacher, který přednesl požadavky na výraznou redukci přítomnosti komunistův české vládě, si vysloužil respekt u představitelů Občanského fóra (Suk 2005: 59–60). Sacher si svým vystupováním získal, pro mnohé nepochopitelně, sympatie Václava Havla. Havel, jakožto ústřední postava opozice, na společném jednání rozhodujících politických sil podpořil kandidaturu (pokud lze tento pojem vzhledem k revolučním okolnostem vůbec použít) Richarda Sachera na pozici federálního ministra vnitra. Občanské fórum a Veřejnost proti násilí nebyly schopny ve vlastních řadách nalézt vhodného kandidáta na tuto citlivou pozici. Nabídka Sachera, který se při vyjednávání sám o pozici ministra vnitra hlásil, byla přijata jako akceptovatelná alternativa oproti ponechání této pozice komunistické straně. Toto závažné personální rozhodnutí bylo dílem improvizace a okamžité reakce na vzniklou situaci. Svou roli zde vedle osobní sympatie sehrála i jistá škodolibost, se kterou nedávni disidenti přijímali fakt, že o mocné Státní bezpečnosti bude rozhodovat křesťan. Důležitější roli než profesní kvality ministra zde hrála symbolika jmenování věřícího člověka do čela organizace, která veškeré náboženské aktivity potlačovala (Suk 2005: 356).

Premiérem přechodné vlády „národního porozumění“ se stal komunista Marián Čalfa. V této vládě, jmenované 10. prosince 1989, nebyl ještě post ministra vnitra obsazen a o řízení resortu se měli starat premiér a místopředsedové vlády Valtr Komárek a Ján Čarnogurský. Zmíněné rozhodnutí je odrazem situace, kdy byli místopředsedové ve vládě chápáni jako protiváha ke komunistickému premiérovi, kterému opozice zpočátku nedůvěřovala. Pozice premiéra zde byla značně oslabena a při řízení činnosti vlády musel brát ohledy na názory místopředsedů delegovaných opozicí. Takováto konstelace rozdělené zodpovědnosti však nemohla kvalitně fungovat a byla chápána pouze jako dočasný nástroj do prvních svobodných voleb.

Stejně tak nemohlo kvalitně fungovat rozdělení zodpovědnosti k ministerstvu vnitra. Oba designovaní místopředsedové byli příliš vytíženi dalšími klíčovými politickými otázkami spojenými se vznikem nového politického režimu, než aby mohli řídit byrokratický kolos

vnitru. Řídicí role místopředsedů vlády byla čistě formální a ministerstvu vnitra nevěnovali pozornost. Vládním zmocněncem pro každodenní řízení ministerstva byl právník Ivan Průša, který však s problematikou vnitra neměl zkušenosti a řízení ministerstva nezvládl.

V klíčových týdnech po výměně vlády tak de facto zůstávaly komunistické bezpečnostní složky, a především Státní bezpečnost, mimo vliv opozice. Ve Státní bezpečnosti, řízené generálem Alojzem Lorencem, došlo před koncem roku 1989 ke skartaci řady důležitých materiálů, především operativních spisů kontrarozvědky (svazky týkající se konkrétní činnosti „živých“ agentů). Nekompletnost archivních materiálů Státní bezpečnosti komplikovala a mnohdy znemožnila pozdější odhalení charakteru a přesného rozsahu činnosti konkrétních lidí. Tato skutečnost byla později jedním z důvodů sporů provázejících pokusy nového režimu o vypořádání se s událostmi před rokem 1990.

Již koncem prosince 1989 dávaly některé skupiny Občanského fóra najevo svou nespokojenost s dosavadním postupem nové vlády na Federálním ministerstvu vnitra. Bývalí příslušníci bezpečnostních složek, vyhození při čistkách po roce 1968, si uchovali přehled o způsobu fungování Státní bezpečnosti. Někteří si uvědomovali nedostatečnost sdílené odpovědnosti za řízení Federálního ministerstva vnitra a nebezpečí, které vyplývalo z pokračování činnosti Státní bezpečnosti. Usilovali proto o co nejrychlejší podřízení Státní bezpečnosti novému vedení, které by vydalo rozkazy potřebné pro ukončení aktivit Státní bezpečnosti. Tyto názory se zkonkretizovaly v podobě stanoviska Koordinačního centra Občanského fóra a do textové podoby je zformulovali Jaroslav Procházka a Oldřich Hromádka. Koordinační centrum Občanského fóra považovalo dosavadní postup proti Státní bezpečnosti za nedostatečný, protože nezaručoval rychlé paralyzování činnosti Státní bezpečnosti. Za příčinu tohoto stavu považovalo nekompetentní řízení Federálního ministerstva vnitra a požadovalo urychlené jmenování ministra vnitra. Zároveň by na ministerstvu měla vzniknout odborná komise, která by měla široké pravomoci k Státní bezpečnosti a ve spolupráci s prvním náměstkem by mohla zasahovat do činnosti ministerstva. Prvořadou starostí této komise by bylo zastavení činnosti operativních složek Státní bezpečnosti (kontrarozvědky, rozvědky i útvarů sledování a zpravodajské techniky). Pracovníci operativních složek měli být odvoláni z pracoviště, měla jim být odebrána výzbroj a služební průkazy. Druhým krokem mělo být odvolání hlavních funkcionářů Státní bezpečnosti a jejich nahrazení členy komise či dalšími bezúhonnými občany demokratického smýšlení. Navrhovaný plán taktéž počítal s převedením vojenské kontrarozvědky do organizace ministerstva obrany (Procházka, Hromádka 1989: 290–291). V následujících měsících se navrhovatelům podařilo většinu bodů z výše uvedeného plánu realizovat.

Richard Sacher nastoupil do funkce federálního ministra vnitra až 3. ledna 1990. Jeho pozdější jmenování bylo ovlivněno spory kolem osoby, jež by měla tuto významnou funkci zastávat. Přestože užší vedení Občanského fóra, které se účastnilo jednání o nové federální vládě z 8. prosince, podpořilo kandidaturu Sachera, v rámci Občanského fóra nepanovala v otázce obsazení ministerstva vnitra shoda. Část širšího vedení Občanského fóra, pravděpodobně především lidé sdružení v Obrodě, prosazovala do této pozice Jaroslava Procházku (Pacner 2003: 652).¹² Procházka patřil ke generaci lidí propuštěných z bezpečnostních složek na začátku normalizace. Jeho výhodou a zároveň i nevýhodou bylo, že znal prostředí Státní bezpečnosti z doby, kdy zde působil. Vlastního kandidáta na volný post ministra vnitra měl i premiér Čalfa, zřejmě jím byl zmíněný vládní zmocněnec Ivan Průša. Nakonec převážil názor Václava Havla, který prosazoval Sachera a který jako čerstvý prezident 30. prosince osobně intervenoval u premiéra (Suk 2005: 356–357). Náměstky ministra vnitra se stali Jaroslav Procházka a Andrej Sámel. Dne 19. ledna 1990 rozhodla vláda o rozšíření počtu náměstků tak, aby mezi prvními náměstky byl i slovenský zástupce. Sacher jmenoval druhým I. náměstkem Viliama Ciklaminiho (HZDS). Procházka a Ciklamini byli bývalí příslušníci Státní bezpečnosti, členové Obrody, a jejich příchod na ministerstvo přinesl odbornost a zároveň představoval záruku kontinuity. Okamžitě po jmenování náměstků se mezi nimi a ministrem začaly projevovat vážné rozpory. Osobní antipatie a koncepční spory záhy přerostly v otevřený souboj. Dne 30. ledna 1990 vznikla na Federálním ministerstvu vnitra odborná komise, která měla řešit rozpory ohledně dalšího postupu a připravovat

---

¹² V případě sdružení Obroda může snadno docházet k nejasnostem, protože de facto vedle sebe existovala dvě sdružení se stejným jménem. „Velká“ Obroda (přesně Klub za socialistickou přestavbu – Obroda) sdružovala několik stovek exkomunistů, kteří museli opustit své funkce, ale zůstávali přesvědčenými straníky. Druhá „malá“ Obroda (přesně Sdružení vojenská obroda) vznikla z iniciativy lidí z Obrody „velké“, ale od počátku (listopad 1989) se utvářela značně samostatně jako součást Občanského fóra. Vojenská Obroda sdružovala bývalé vojáky vyhozené ze služby v letech 1948–1989. Obě sdružení byla personálně propojena jen v omezené míře, ale pochopitelně mezi nimi existovaly osobní vazby a známosti. Název Obroda do značné míry poškodil sdružení bývalých příslušníků armády, neboť vedení Občanského fóra obě organizace nerozlišovalo a na všechny bylo pohlíženo stejně. Tedy jako na skupinu věrnou komunistické ideologii, která se při vnitrostranických sporech dostala na vedlejší kolej a které není možné důvěřovat. Bývalí příslušníci armády i dalších bezpečnostních složek však ke komunistické ideologii přistupovali mnohem rezervovaněji (což platí hlavně pro nejdůležitější skupinu reaktivovaných, která se angažovala po roce 1989). Blíže k problematice Obrody viz Kohout 1994.

opatření pro převzetí a reformu všech částí Sboru národní bezpečnosti. Komise měla rozsáhlé pravomoci, když kromě předkládání návrhů na utváření nového bezpečnostního systému měla dohlížet na plnění vydaných rozkazů a zajišťovat jejich realizaci. Mohla taktéž zřizovat obdobné odborné komise na nižších úrovních složek bezpečnostního aparátu (Žáček 2007: 53). Předsedou komise se stal Stanislav Padrůněk (podle něj bývá komise později označována jako Padrůňkova).¹³ Vznik komise však nemohl přinést uklidnění vztahů mezi ministrem a jeho náměstký.

Sacher se dostal do nezáviděníhodné situace, kdy jeho vlastní náměstci, dosazení z Občanského fóra, spolupracovali s lidmi z prověřkových komisí a bezpečnostními výbory Federálního shromáždění více než s ním. Ze stejné strany se na něj zároveň hrnula vlna kritiky za pomalý postup při prověřování a odstraňování dlouholetých zaměstnanců ministerstva výrazně spojených s předchozím režimem, přičemž některé personální kroky ministra měly směřovat opačným směrem, což se setkalo s patřičnou odezvou ze strany Občanského fóra.

Občanské fórum a široká veřejnost žádaly radikální kroky k zlomení moci Státní bezpečnosti a Sacher z jejich pohledu postupoval příliš váhavě. Richard Sacher neměl s fungováním bezpečnostních složek předchozí zkušenosti a rozhodně mu nebyl dopřán čas k tomu, aby se s ní mohl blíže seznámit. Zásadní rozhodnutí byla očekávána v průběhu dní a nový ministr se okamžitě dostal pod silný politický tlak. Co se dnes může zdát jako rychlý postup u ministra bez zkušeností, který převzal nepřátelsky naladěné ministerstvo, trvalo z tehdejšího pohledu věčnost. Pozice náměstků byly během ledna obsazeny lidmi z Obrody, kteří měli (na tehdejší dobu) jasnou představu o dalších nutných krocích a připravený plán jejich provedení. Richard Sacher přes svou snahu evidentně nemohl odborně stačit svým náměstkům, kteří měli předchozí zkušenost s prací v bezpečnostních složkách a orientovali se ve struktuře a fungování Sboru národní bezpečnosti.

Odborná nedostatečnost ministra ovšem nemusí být překážkou, pokud je schopen své podřízené účinně řídit. Ministru Sacherovi však chyběla i dostatečná politická podpora, která by podepřela jeho autoritu. Československá strana lidová nebyla dostatečně silným politickým hráčem a měla vlastní problémy s hledáním své identity po změně režimu, se kterým do té

---

¹³ Stanislav Padrůněk byl bývalým prvním náměstkem ministra vnitra z roku 1968. Patřil do skupiny lidí kolem reformního ministra Josefa Pavla, který v období pražského jara usiloval o reformu bezpečnostních složek a omezení moci Státní bezpečnosti.

doby ochotně spolupracovala jako jedna ze stran Národní fronty. Hlavní politickou oporou ministra tak nebyla jeho vlastní strana, ale podpora prezidenta Václava Havla, který však sám musel čelit rostoucí opozici proti Sacherovi z vlastních řad. Richard Sacher si byl této skutečnosti vědom a udržoval s prezidentem úzké kontakty, když jej pravidelně osobně informoval o vývoji na Federálním ministerstvu vnitra a zřejmě s ním (a jeho poradci) také konzultoval vlastní postup. Vzniklá situace tak umožňovala přímý vliv Hradu na dění na ministerstvu (premiérem byl stále komunističtí Čalfa), protože Sacherova pozice plně závisela na podpoře prezidenta. Pokud by se ministrem vnitra stal částí Občanského fóra navrhovaný Jaroslav Procházka, byl by na Hradu mnohem méně závislý a zřejmě by prosazoval vlastní linii rozhodování podle načrtnutého plánu. Můžeme se jen dohadovat, zda podobné úvahy hrály roli při udržování Richarda Sachera na pozici ministra vnitra.

Richard Sacher musel jmenovat náměstký nominované Občanským fórem, kteří příliš neuznávali jeho autoritu a měli vlastní představy o řízení ministerstva. Tyto plány pak byli schopni prosazovat bez ohledu na názory ministra díky silné podpoře většiny Občanského fóra, občanských komisí a reaktivovaných, kteří nově obsazovali řídicí pozice v bezpečnostních složkách. Odvolat své přímé „podřízené“ bylo vzhledem k politické konstelaci pro ministra neuskutečnitelné. Z jistého úhlu pohledu se nelze divit, pokud Richard Sacher naslouchal dlouholetým zaměstnancům Federálního ministerstva vnitra, kteří v té době byli prakticky jediní, kteří jej na ministerstvu poslouchali a řídili se jeho příkazy. Navíc nelze popřít, že řada příslušníků Sboru národní bezpečnosti byla výkonnými byrokraty se silně zakořeněným smyslem pro služební povinnost, kteří rozuměli svému oboru a ochotně pracovali i pod novým politickým vedením. Existovala však pochybnost, zda nebudou zneužívat svých vysokých pozic k ovlivňování výkonu státní správy ve prospěch vlastních zájmů.

Jistou roli zde sehrálo i rozdělení odpovědnosti za jednotlivé složky ministerstva mezi ministrem a jeho náměstký. Posledního ledna 1990 byly rozkazem Federálního ministerstva vnitra zrušeny jednotlivé správy Sboru národní bezpečnosti, byla reorganizována působnost a podřízenost nových útvarů, které byly rozkazem z 16. února 1990 přímo podřízeny ministrovi a jeho náměstkým. Pod Richarda Sachera kromě jiného spadala Vnitřní organizační správa Federálního ministerstva vnitra, první náměstek Viliam Ciklamini řídil Zpravodajskou službu Federálního ministerstva vnitra (bývalá I. správa Sboru národní bezpečnosti – civilní rozvědka), pod náměstka Jaroslava Procházku spadal nově založený Úřad pro ochranu ústavy a demokracie (ÚOÚD) – civilní kontrarozvědka), Ivan Průša řídil úřad Federálního ministerstva vnitra pro správní službu a legislativu a Andrej Sámel spravoval úřad pro

pasovou službu a cizineckou agendu (Žáček 2007: 53). Z našeho pohledu je zajímavé postavení dvou nově vznikajících zpravodajských služeb, které se tak ocitly pod kontrolou exkomunistů a na místa jejich ředitelů byli taktéž jmenováni reaktivovaní příslušníci Sboru národní bezpečnosti. Pro fungování resortu však byla klíčová Vnitřní organizační správa Federálního ministerstva vnitra, která spadala přímo pod ministra. V rámci Vnitřní organizační správy působila nejen kancelář ministra, analytický, právní, operační a personální odbor aj., ale především se zde nacházel Statisticko–evidenční odbor (SEO), jenž vlastně představoval centrální evidenční pracoviště Státní bezpečnosti. Statisticko–evidenční odbor spravoval evidenci, kde byly možné pomocí odkazů na kartičkách (až 890 000) vyhledat odkazy na veškeré svazky vedené k osobě či objektu uložené v archivech Státní bezpečnosti (Žáček 2007: 55).

Pro činnost Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie byl nezbytný přístup k informacím uloženým ve Statisticko–evidenčním odboru. Úřad se pokoušel o rekonstrukci agenturní sítě kontrarozvědné správy Státní bezpečnosti a následné očištění státní správy od lidí majících se Státní bezpečností kontakty z minulosti. Vzhledem ke zničení značné části agenturních svazků Státní bezpečnosti bylo tento záměr možné uskutečnit právě prostřednictvím údajů Statisticko–evidenčního odboru, který však byl stále veden starými komunistickými kádry. Rozpory mezi těmito úřady Federálního ministerstva vnitra záhy přerostly v politické spory mimo hranice ministerstva. Statisticko–evidenční odbor v rámci Vnitřní organizační správy spadl přímo pod ministra, zatímco Úřad pro ochranu ústavy a demokracie byl podřízen „pouze“ náměstkovi ministra. Vedoucí pracovníci Statisticko–evidenčního odboru (zvyklí na atmosféru velmi přísného utajování) vyhodnotili rozsáhlé požadavky Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie jako nebezpečné a potenciálně ohrožující politické zřízení a v tomto duchu také informovali ministra, který jakékoli další lustrace v evidenci zakázal (Žáček 2007: 60).

Pro část Občanského fóra se ministr Sacher stal přítelem starých pořádků, který brzdí reorganizaci a personální obměnu na obávaném ministerstvu vnitra. Napjatou situaci dále vyhrotilo, když členové občanské komise ministerstva oznámili, že z popudu ministra dochází k lustrování poslanců. Ministr tato obvinění odmítl s tím, že lustrace ve skutečnosti prováděl ředitel nově vzniklé kontrarozvědky. Vznesená obvinění prošetřoval generální prokurátor Pavel Rychetský, který ve své zprávě Federálnímu shromáždění ze 17. dubna 1990 potvrdil, že k lustracím skutečně došlo a že se nejednalo jen o poslance, ale též o členy národních vlád a vlády federální. Zpráva též potvrdila, že lustrace prováděli zaměstnanci Vnitřní organizační správy (neproověření lidé spojení se Státní bezpečností) s přímým souhlasem ministra (Měchýř

1999: 129). Na druhou stranu však k prošetřování došlo v době, kdy ministr pobýval v zahraničí a nemohl se sám k okolnostem případu vyjádřit.

Zjištění o přístupu několika dlouholetých kádrů z Federálního ministerstva vnitra k citlivým informacím o členech vlády a parlamentu vyvolalo rozsáhlý skandál. V situaci před prvními svobodnými volbami měl ministr vnitra k dispozici materiály, které mohly vyřadit část kandidátů z politické soutěže. Nebylo by nic špatného na tom, pokud by ministr vnitra odhalil bývalé spolupracovníky Státní bezpečnosti, kteří se snaží udělat v novém režimu politickou kariéru. Takto jasně však problém nebyl formulován (Měchýř 1999: 128). První pochybnosti budil fakt, že ministr provádění lustrací zapřel, přestože pozdější zpráva generálního prokurátora potvrdila, že k nim docházelo. Archivy ministerstva vnitra navíc nebyly po předchozích skartacích úplné. V revolučním nadšení mohlo dojít k špatné interpretaci nekompletních dokumentů a poškození konkrétních lidí. Ministr, představitel Československé strany lidové, měl však především získat přístup k materiálům, které mu potenciálně umožňovaly vydírat řadu politických protivníků, nebo alespoň krýt představitele vlastní strany, kteří se v nejednom případě se Státní bezpečností v minulosti zapletli.¹⁴

V souvislosti s tzv. „aférou Sachergate“ se objevily zkažky o existenci tajemného „fondu Z“, kde jsou shromažďovány svazky Státní bezpečnosti týkající se vysokých politických představitelů nového režimu. Podle některých nepodložených teorií, podporovaných hlavně radikálním antikomunistou Petrem Cibulkou a jeho okolím, měly tyto svazky ukrývat jména agentů Státní bezpečnosti, kteří se po revoluci pohybovali v nejvyšších vládních a parlamentních funkcích. Podobné zkažky fundovaně vyvrací Jan Frolík, když dokazuje, že tzv. „fond Z“ (přesněji depozitář s omezeným přístupem) existoval minimálně od roku 1957, a rozhodně jej tedy nemohl založit ministr Sacher. Tento depozitář se řídil zvláštním režimem, podle kterého byly zde uložené svazky dalším složkám Federálního ministerstva vnitra zpřístupněny pouze se souhlasem ministra (Frolík 2004: 39).

Richard Sacher vydal 2. dubna rozkaz, jímž přikázal převedení všech spisů (pouze z pražské centrály Státní bezpečnosti, krajské archivy dále podléhaly Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie), které se týkaly nově kooptovaných poslanců Federálního shromáždění, členů

---

¹⁴ Strany Národní fronty Československá strana lidová a Československá strana socialistická nebyly nijak ušetřeny pozorností Státní bezpečnosti. V rámci kontrarozvědky existovala pracoviště, která měla na starosti „kontrarozvědnou ochranu“ Československé strany lidové, Československé strany socialistické a odborů. Není tedy překvapivé, že Státní bezpečnost získala řadu agentů mezi těmito spřátelenými politickými silami.

vlády a dalších ústavních činitelů do „fondu Z“. Tímto opatřením ministr zamezil přístupu k archivním svazkům bez jeho souhlasu. Ministr navíc nechal do evidence založit nové karty se jmény ústavních činitelů, ke kterým žádné svazky Státní bezpečnosti neexistovaly. Založení prázdných karet do „fondu Z“ ministrowi umožnilo, aby byl informován o jakémkoli pokusu o lustrace těchto lidí, zároveň však vyvolalo podezření, že ministr skrývá svazky Státní bezpečnosti týkající se všech ústavních činitelů. Kdykoli totiž někdo z Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie nebo jiných složek ministerstva zadal archivu požadavek na získání informací o ústavním činiteli, bylo mu sděleno, že informace může být poskytnuta pouze se souhlasem ministra vnitra. Takováto situace vyvolávala řadu pochybností a dala vzniknout představám o tajném archivu ministra, které s přispěním široké mediální pozornosti narostly až do bájných rozměrů (Frolík 2004: 44).

Spíše než na snahu ministra Sacherera o zisk kompromitujících materiálů ukazuje celá aféra na hloubku rozporů mezi ministrem a přednormalizačními komunisty. Když ministr zjistil, že Úřad pro ochranu ústavy a demokracie vyhledává z centrální evidence Federálního ministerstva vnitra informace o ústavních činitelích, automaticky to považoval za útok na rodící se demokracii. Přitom není nic nezákonného na situaci, kdy kontrarozvědná služba prověřuje možné kontakty nových politických elit, nebo osob pohybujících se v jejich blízkosti, na komunistickou Státní bezpečnost (které by je činily potenciálně vydíratelnými). Navíc informace, které ministr dostal od náčelníka Vnitřní organizační správy, byla zřejmě nepřesná, neboť podle výsledků šetření generálního prokurátora se Úřad pro ochranu ústavy a demokracie zabýval lustracemi osob, které se pohybovaly v blízkosti ústavních činitelů, nikoli politiků samotných. Jednalo se o byrokratický personál a vedoucí pracovníky (například zaměstnanci Generální prokuratury ČR, Ministerstva spravedlnosti ČR, úřadu vlády nebo kanceláře Federálního shromáždění), jejichž prověřování patří do popisu práce každé bezpečnostní služby. Toto prověřování se navíc dělo na žádost nebo s vědomím ústavních činitelů, kteří dané úřady řídily. Například prověřování zaměstnanců kanceláře Federálního shromáždění bylo prováděno na přímou žádost předsedy Federálního shromáždění Alexandra Dubčeka (Žáček 2007: 61). Dalo by se říci, že služba dělala svoji práci a její opatření odpovídala porevoluční době, kdy do nejvyšších státnických funkcí často nastupovali lidé „bez minulosti“. Problémem bylo, že o podobných aktivitách nebyl informován ministr vnitra Sacher.

Na druhé straně, jak potvrdilo následné vyšetřování generálního prokurátora, Statisticko–evidenční odbor prováděl minimálně od března 1990 lustrace ústavních činitelů. Tyto lustrace zřejmě nařídil ministr vnitra pravděpodobně s tichým souhlasem Václava Havla. Opět není

nic špatného na snaze prověřit možné vazby nové politické elity na Státní bezpečnost, avšak celá akce byla prováděna utajeně, bez vědomí náměstků ministra i Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie. Když se později zjistilo, že k podobným aktivitám dochází, vyvolalo to bouřlivou reakci a vytvořilo prostor pro řadu spekulací. Zvláště, když se ministr snažil tuto činnost zamlžit a ani prezident se ke zjištění o proběhlé lustraci nedokázal otevřeně postavit. Jednotlivé skupiny zastoupené ve vedení ministerstva spolu nedokázaly komunikovat, vzájemná nevraživost, dobová atmosféra podezřívavosti a konspirace zapříčinily, že nekoordinované snahy o očistu státního aparátu i politické scény vedly k vzájemnému konfliktu, který přerostl v osobní nepřátelství.

Je příznačné, že na probíhající prověřování osob na žádost Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie v evidenci a archivech Federálního ministerstva vnitra upozornili ministra až zaměstnanci Statisticko–evidenčního odboru (tedy lidé, kteří na ministerstvu pracovali i za předchozího režimu). Žádost o lustraci členů kanceláře Federálního shromáždění byla vedením odboru prezentována jako lustrace parlamentu, což si ministr vysvětlil jako pokus o lustraci ústavních činitelů (Žáček 2007: 61). Na toto zjištění ministr reagoval zákazem podobných aktivit, protože se obával možného zneužití materiálů pocházejících z komunistického ministerstva v předvolebním období. Skandály spojené s medializací podobných informací by mohly poškodit rozvíjející se demokracii a první svobodné volby (Sacher 1990). Průběh a důsledky „kauzy Bartončík“ dávají v tomto směru podobným obavám za pravdu. Jelikož za stávající situace ve svém úřadě si ministr nebyl jist, že jeho rozkaz bude skutečně bezesbytku dodržován, rozhodl o přesunu všech potenciálně politicky citlivých materiálů na zvláštní pracoviště s přísně omezeným přístupem. Na zmíněné opatření reagovali lidé z Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie a prověřkových komisí neméně podezřívavě. Omezení přístupu k archivním materiálům si vysvětlovali jako snahu ministra shromažďovat kompromitující materiály, které by mohl využít k posílení svého politického postavení. V tomto smyslu také informovali poslance branného a bezpečnostního výboru. V horším případě předávali nejrůznější podezření a domněnky o „fondu Z“ dále, takže celá kauza záhy žila vlastním životem bez ohledu na fakta. Přes řadu podezření a teorií o charakteru materiálů ve „fondu Z“ byla skutečnost zřejmě podstatně méně skandální. V archivu Federálního ministerstva vnitra se nacházely údaje o osobách, které v minulosti přišly do styku s ministerstvem. Zdaleka se tedy nejednalo jen o svazky bývalých agentů Státní bezpečnosti. Podle Jana Frolíka, který měl možnost archivní materiály podrobně prostudovat, se zde většinou nacházely vyšetřovací spisy, pouze ve čtyřech případech šlo o agenturní svazky (dva důvěrníci, jeden kandidát tajné spolupráce a jeden agent) (Frolík 2004: 44).

Situace na ministerstvu vnitra vyvrcholila v otevřenou slovní přestřelku mezi ministrem a částí Občanského fóra. Podstatu sporu nejlépe vystihuje ostrá interpelace poslance Federálního shromáždění ČSSR a předsedy branného a bezpečnostního výboru Ladislava Lise, se kterou se na ministra obrátil 19. dubna 1990 při společné schůzi obou sněmoven:

[...] naše demokracie – jak se jeví – je ohrožena především bývalou nomenklaturou, která dosud zaujímá klíčové postavení v bezprostřední blízkosti ministra a požívá jeho důvěry. Pro pana ministra je zřejmě hlavním nebezpečím pro demokracii kritika jeho osoby a práce. Pan ministr zřejmě přijímá názor dosavadních pracovníků Federálního ministerstva vnitra, že hlavním nebezpečím pro demokratický vývoj a bezpečnost státu jsou ti lidé, s jejichž jmenováním původně souhlasil, kteří pracují na ministerstvu nebo v občanských komisích, ale kteří vzhledem k jeho postojům se stali jeho kritiky. Tito lidé podle našeho názoru práci na federálním ministerstvu vnitra nenarušují, ať už v občanských prověřkových komisích a politickou stabilitu naší země neohrožují. Situace na Federálním ministerstvu vnitra je neuspokojující z toho důvodu, že prověřování vedoucích náčelníků a příslušníků Státní bezpečnosti pokračuje skutečně želvím tempem – jak to pan ministr nazval. Želvím tempem se uskutečňovala i opatření pana ministra. Téměř za čtyři měsíce pan ministr neučinil nic, nebo téměř nic, pro očistu Sboru národní bezpečnosti. Pokud k tomu nebyl dotlačen pracovníky občanských a prověřkových komisí, sněmy Občanských fór a postojem veřejnosti a brannými a bezpečnostními výbory Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění (Lis 1990).

Richard Sacher se ve své odpovědi na interpelaci vyjádřil neméně jasně, když se ohradil proti svévolnému postupu jednotlivců, kteří mu měli být podřízeni. Zároveň však ukázal vlastní neochotu uklidnit situaci, když koncepční a zřejmě i osobní spory mezi revolučními skupinami považoval za snahu „totalitních sil“ ovlivňovat práci ministerstva, a dokonce sabotovat práci vlády:

Mohu říct, že v podstatě se dnes již zformovalo to, co můžeme nazvat stínovým vedením ministerstva vnitra. Celková strategie spočívá jednak v ovládnutí Federálního ministerstva vnitra, jednak v paralyzování bezpečnostního aparátu, ale i vlády. Musím prohlásit, že po mém jmenování do funkce jsem neměl možnost si vybrat své náměstky, a pokud tito náměstci neplní úkoly a dané zaměření, tak nemám ve smyslu platných předpisů reálnou možnost je odvolat. Situace zašla až tak daleko, že jeden z náměstků, který prokazatelně není schopen plnit zadané úkoly, mě v tisku otevřeně napadá, uměle staví věc do polohy sporu ministra se všemi náměstky, pořádají náměstci ministra tiskové konference, tajné porady a obdobně. Věci v organizaci, která je řízena vojenským způsobem, zcela nezvyklé a neobvyklé. Další formou prosazování vlivu určitých totalitních sil na linii ministerstva vnitra je i dílem činnost prověřkové komise a odborné komise na federálním ministerstvu vnitra, jejíž obsazení

konkrétními lidmi mi bylo doručeno a často i nadirigováno. Právě tyto komise vytvořily spolu s jedním náměstkem a jemu podřízeným úřadem stínové vnitro. Právě tato odborná komise, která je odbornou komisí ministra, připravila materiál, který byl předán dříve nežli mně, brannému a bezpečnostnímu výboru s tím, že je zde konkrétně uváděno, které osoby v resortu mají fungovat, které osoby zde nesmějí fungovat, nemají fungovat, jaké kompetence ministr má mít a jaké kompetence mají mít náměstci apod. (Sacher 1990).

Dodejme, že totalitními silami ministr myslel osoby vyhozené z bezpečnostních složek za normalizace, čímž zdůrazňuje jejich podíl na fungování komunistického režimu padesátých a šedesátých let.

Situaci musel řešit osobně Václav Havel, který na zámek v Lánech svolal schůzku, kde spolu s představiteli Občanského fóra a dalšími bývalými disidenty diskutoval o vzniklé situaci. Výsledkem schůzky bylo pověření Ladislava Hejdánka (bývalého mluvčího Charty 77), aby celou záležitost prošetřil a o výsledcích svého šetření podal zprávu. Jak se později ukázalo, Hejdánkovo vyšetřování bylo především prostředkem jak uklidnit situaci, a přestože výsledná zpráva vyzněla pro Richarda Sachera nepříznivě, nebyly z ní vyvozeny žádné důsledky (Měchýř 1999: 127). Jediným, kdo by takové důsledky mohl vyvodit, byl Václav Havel, ale ten zřejmě o odvolání ministra Sachera před blížícími se volbami nestál a ani pro to neměl závažnější důvody. Přestože to nikdo z aktérů přímo nepotvrdil, objevily se domněnky, že lustrace ústavních činitelů na Federálním ministerstvu vnitra probíhaly již od března s vědomím a tichým souhlasem prezidenta Václava Havla (Žáček 2007: 67). Vzhledem k výše popsanému postavení Richarda Sachera se zdá logické, že si nedovolil postupovat na vlastní pěst a řídil se pokyny z Hradu.

Dalším výsledkem dohody z Lán bylo jmenování nového prvního náměstka ministra vnitra. Při hledání vhodné osoby na tuto pozici se již neuvažovalo o lidech z okruhu osob vyhozených za normalizace, ale hledalo se mezi „vlastními“. Téměř půl roku po převzetí moci nebyla skupina disidentů ve vedení ministerstva vnitra zastoupena. Tento stav byl způsoben nechutí většiny bývalých disidentů ke všemu, co bylo spojováno s ministerstvem vnitra a především se Státní bezpečností, se kterou disidenti měli neblahé zkušenosti. Zatímco reaktivovaní exkomunisté usilovali o návrat do bezpečnostních složek, a dokonce považovali za své právo obsadit nejvyšší funkce na Federálním ministerstvu vnitra, nekomunističtí disidenti jim tato místa až do té doby ochotně přenechávali.

Podle dohody s Občanským fórem měl ministr vnitra jmenovat nového náměstka ještě před nadcházejícími prvními svobodnými volbami. Ze strany Občanského fóra byla předložena

jména dvou kandidátů Jiřího Müllera a Jana Rumla. Ministr Sacher nejprve oslovil Jiřího Müllera, který však nabídku odmítl, a následně byl do funkce náměstka jmenován Jan Ruml s tím, že Jiří Müller se stane ředitelem nové bezpečnostní zpravodajské služby. Rozhodnutí o jmenování Jana Rumla náměstkem ministra vnitra bylo přelomovým pro další vývoj v oblasti bezpečnostních složek. Jednalo se o odklon od dosavadní praxe, kdy na vedoucí místa v bezpečnostních složkách byli dosazováni z odborných důvodů exkomunisté. Symbolicky tím končí nechuť nekomunistického disentu k práci v bezpečnostním aparátu státu. S postupným ukončováním činnosti občanských komisí, kde mnozí disidenti získali první zkušenosti s vnitřním fungováním Sboru národní bezpečnosti, přichází na ministerstvo a do zpravodajských služeb nová skupina osob nespojených s komunistickým režimem. Zároveň se jednalo o konec krátké éry nadvlády repatriovaných exkomunistů, kteří byli z nejvyšších funkcí postupně odvoláváni. Z pozice náměstka ministra vnitra byl odvolán Jaroslav Procházka a došlo ke zrušení tzv. Padrůňkovy komise. Jan Ruml taktéž dočasně obsadil pozici ředitele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie, kde nahradil Zdeňka Formánka.

Obsazování reformních komunistů do nejvyšších funkcí Federálního ministerstva vnitra bylo přechodnou fází, která nemohla trvat dlouho. Nekomunističtí disidenti seskupení kolem Charty 77 exkomunistům z bezpečnostních složek většinou nedůvěřovali. Dění prvních revolučních měsíců ukazovalo, že spolupráce mezi nekomunistickým disentem a reformními komunisty má značné trhliny. Svě zkušenosti a postoj k exkomunistům z Obrody později jasně vyjádřil Václav Havel:

S Obrodou bylo skutečně trápení. Byli součástí Občanského fóra, ale vždy ještě jednali i s Ústředním výborem KSČ. Byli účastní všech interních i veřejných jednání Občanského fóra, kde byli velmi aktivní a plodní, ale už neřekli, že si vzápětí utíkají něco jiného domlouvají na ÚV KSČ, nebo že dokonce přicházejí rovnou odtamtud. Víím, že jednou mě – člověka klidného – toto jednání do té míry rozčílilo, že jsem ze schůze jednoho takového člověka vyhnal se slovy, že nevíme, co jim na ÚV KSČ z našich taktických úvah vynášší (Hvízd'ala 2004).

Přenechání veškerých pozic na Federálním ministerstvu vnitra exkomunistům (kromě ministra) je důkazem počátečního nezájmu a nechuti angažovat se v bezpečnostních složkách, která mezi disidenty panovala. Jednalo se o podcenění důležitosti ministerstva vnitra plynoucí z politické nezkušenosti nově nastupujícího vedení státu a především prezidenta Havla. Prvních několik měsíců roku 1990 jasně ukázalo důležitost Federálního ministerstva vnitra, když bylo jasné, že dění na tomto ministerstvu a informace zde shromážděné zásadně

ovlivňují celou společnost a transformaci režimu. Představitelé disentu si záhy uvědomili, že nejdůležitější ministerstvo řídí řada lidí, kterým zcela nedůvěřují, a navíc i ministr vnitra Richard Sacher na svou funkci zřejmě osobně nestačil (vzhledem k jeho výše popsanému postavení se však nemůžeme divit, že nedokázal zvládnout všechny protichůdné zájmy na ministerstvu). Jmenování Jana Rumla bylo první známkou změny v přístupu nové politické elity k bezpečnostním složkám.

3.1.4. Očista bezpečnostních složek: Občanské a prověřkové komise

Nástrojem k očistě bezpečnostního aparátu se staly tzv. občanské a prověřkové komise. Prověřování v roce 1990 se zdaleka netýkalo jen bývalých příslušníků Státní bezpečnosti, prověřkám byly podrobeny i další bezpečnostní složky, především policie a armáda. Komise však byly nástrojem značně nedokonalým a kontroverzním (i když v dané době zřejmě jediným možným) a ještě před svým vznikem se staly terčem kritiky a politického boje.

Občanské komise doplňovaly tzv. prověřkové komise, což byla vlastně pracovní skupina, která připravovala z dostupných materiálů podklady pro jednání. Úkolem komisí bylo prověření příslušníků bezpečnostních složek a rozhodnutí o jejich dalším služebním zařazení, popřípadě propuštění. K prověření příslušníků Státní bezpečnosti vydal rozkaz ministr vnitra Sacher 7. února 1990. Rozkaz se nevztahoval na I. (rozvědka) a III. (vojenská kontrarozvědka) správu, u kterých bylo prověřování zaměstnanců řešeno odděleně. Odlišným způsobem byli taktéž prověřeni příslušníci některých servisních složek Státní bezpečnosti. Rozkaz ministra vnitra stanovil:

[...] závěry prověřkových komisí jsou předávány občanským komisím k zaujetí stanoviska s výjimkou prověrek příslušníků bývalé hlavní správy rozvědky, správy sledování a správy zpravodajské techniky (Sacher 1990a: příloha Zásady pro zřízení a činnost prověřkových komisí, článek 7, s. 8).

Správa sledování a správa zpravodajské techniky byly obory nepostradatelné pro jakýkoli režim a zároveň jejich personál nemohl být rychle nahrazen novými lidmi. Bylo proto nutné přistoupit k jejich prověření odlišným způsobem, který zaručoval zachování akceschopnosti těchto útvarů.

Pro sjednocení postupu orgánů ministerstva v případě občanských komisí byl vydán rozkaz č. 22 Zásady spolupráce náčelníků útvarů v oboru působnosti Federálního ministerstva vnitra s občanskými komisemi (Sacher 1990b). V rámci orgánů ministerstva vnitra měly na celém

území Československa vznikat občanské komise a jednotliví vedoucí pracovníci dostali nařízeno poskytnout komisím patřičné podmínky k jejich práci. Úkolem občanských komisí bylo zprostředkovat kontakt mezi občany a bezpečnostními složkami, přijímat návrhy veřejnosti a informovat o dění v bezpečnostních složkách. Složení občanských komisí mělo reprezentovat rozložení politických sil ve společnosti. Kromě Občanského fóra či Veřejnosti proti násilí zde měly své zástupce i strany Národní fronty včetně komunistů, ale také například vysoké školy a jejich studenti (Trusina 2008: 13–14).

Hlavním úkolem občanských komisí bylo delegovat zástupce do komisí prověřkových, které prověřovaly jednotlivé příslušníky vybraných složek ministerstva vnitra (prověrky se netýkaly například administrativního aparátu samotného ministerstva). Občanské komise pak zaujímaly k závěrům prověřkové komise stanovisko. Pro očistu bezpečnostního aparátu byly důležitější prověřkové komise, které byly zřizovány na základě rozkazu ministra č. 21 vydaného též 7. února 1990. Rozkaz ukládal náčelníkům jednotlivých složek Federálního ministerstva vnitra zřídit do 15. února téhož roku prověřkové komise. Prověřkové komise se měly skládat z bývalých příslušníků Sboru národní bezpečnosti a vojáků z povolání (pod Federální ministerstvo vnitra spadala Pohraniční stráž a Vojska ministerstva vnitra), kteří museli odejít pro své politické názory. Dále zde měly zasednout nezkompromitovaní stávající příslušníci Sboru národní bezpečnosti a vojáci. Třetím prvkem prověřkových komisí byli zástupci komisí občanských (hlavně Občanské fórum a Veřejnost proti násilí)¹⁵ (Trusina 2008: 14–17).

Komise byly organizovány hierarchicky podle institucí ministerstva vnitra: federální, národní, krajské a okresní komise. Předsedou komise federálního ministerstva se stal náměstek Jaroslav Procházka, který měl za úkol vydat další pokyny upřesňující činnost komisí. V prověřkových komisích sehráli významnou roli tzv. reaktivovaní, kteří byli z bezpečnostních složek vyhozeni po roce 1968 (Zeman 2005: 70). Pro bývalé disidenty, stejně jako pro kohokoli jiného neznalého problematiku, byly dokumenty Státní bezpečnosti neproniknutelným materiálem psaným specifickou terminologií. Právě rehabilitovaní (reaktivovaní), kteří byli s činností Státní bezpečnosti obeznámeni, pomohli s orientací a interpretací předložených dokumentů.

---

¹⁵ Pro úplnost dodejme, že vedle prověřkových komisí existovaly i komise pohovorové. Jednalo se o orgán fungující na obdobném principu s tím rozdílem, že prověřkové komise působily v rámci složek federálního ministerstva, zatímco pohovorové komise byly nástrojem očisty bezpečnostních složek spadajících pod republiková ministerstva vnitra. Pohovorové komise tak prověřovaly vyšší příslušníky Veřejné bezpečnosti (Trusina 2008: 17–18).

Komise vznikaly od února a hlavní část jejich práce byla odvedena od dubna do června 1990, přičemž řešení některých odvolání mohlo probíhat ještě později. Komplikací jejich práce bylo to, že byly zřízeny pouhým rozkazem ministra vnitra, a jejich činnost proto neměla oporu v zákoně. Tento stav se nepříznivě projevil při definování pravomocí komisí, které neměly přístup do všech existujících svazků a často se dostaly jen k personálnímu spisu konkrétního pracovníka (mnohdy neúplnému, neboť části spisů byly skartovány ještě před vznikem komisí). Vedoucí pracovníci ministerstva vnitra dostali rozkazem ministra č. 22/1990 uloženo zabezpečit potřebné podmínky pro činnost komisí, ale interpretace rozkazu a míra spolupráce záležela na konkrétních případech.

Bez příslušného zákona zůstávala nevyjasněna pozice civilních členů komisí. Vzhledem k tomu, že se jednalo o občany bez vztahu k ministerstvu, nemohli dost dobře podléhat rozkazům ministra vnitra a uchovávali si na ministerstvu nezávislé postavení. Někteří členové vrcholných komisí se stali součástí druhého mocenského centra ministerstva, které kritizovalo práci ministra. Pokud zvážíme, že náměstci ministra patřili stejně jako řada členů komisí k reaktivovaným, je jen přirozené, že zastávali podobný názor na věc. Nespokojenost s fungováním ministerstva pod vedením Richarda Sachera vyústila ve vydání společného prohlášení občanské a prověřkové komise, ve kterém upozorňují na přítomnost osob z předlistopadového období ve vedení ministerstva (Měchyř 1999: 127).

Významnou překážkou pro fungování komisí byla právní neukotvenost jejich pravomocí. Prověřkové komise prověřovaly příslušníky Státní bezpečnosti a rozdělávaly je podle jejich předchozí činnosti do třech skupin: první skupina musela opustit službu a odejít do civilu, druhé a největší skupině bylo umožněno dále sloužit u policie a třetí část prověřovaných mohla i nadále sloužit v nově vznikajících zpravodajských službách (Úřad na ochranu ústavy a demokracie) (Zeman 2006). Pokud však komise rozhodla o propuštění konkrétního člověka do civilu, neměla ve skutečnosti pravomoc tento správní úkon provést, protože personální záležitosti řešil příslušný náčelník nebo Správa personální práce a vzdělávání Federálního ministerstva vnitra. Služební poměr příslušníků Sboru národní bezpečnosti se řídil podle zákona č. 100/1970 Sb., o služebním poměru příslušníků Sboru národní bezpečnosti a na eventualitu ukončení služebního poměru za daných okolností tento zákon pochopitelně nepamatoval. Ministr Sacher trval na postupu v rámci existujících legálních mantinelů, což bylo široce kritizováno, neboť to příslušníkům Sboru národní bezpečnosti umožňovalo odejít s patřičnými výsluhami (Černý 2002: 2–3).

Rozkaz ministra vnitra nebyl dostatečnou oporou k provedení personálních změn. Podle rozkazu měl metodické pokyny pro řešení otázek spojených se služebním poměrem

příslušníků Sboru národní bezpečnosti vydat náčelník Vnitřní organizační správy Federálního ministerstva vnitra ve spolupráci s náčelníkem personální správy. Avšak podle zpracovaných pokynů, které se řídily existující právní úpravou, mělo od předání rozhodnutí občanské komise o propuštění až k ukončení služebního poměru uplynout sedm měsíců, což bylo pro nové vedení nepřijatelné. V jarních měsících roku 1990 byl proto na ministerstvu zpracován návrh zákona, který by umožnil propouštění příslušníků Sboru národní bezpečnosti během jediného měsíce a bez nároku na benefity spojené s odchodem do civilu (Langoš 1990: 1).

Zákon o občanských komisích a změnách příslušných zákonů schválilo Federální shromáždění 9. května 1990 (zákon č. 169/1990 Sb.). Příznačné pro toto období rozdvojení ministerstva vnitra je, že existovaly dva na sobě nezávislé návrhy zákona. Jeden byl předložen jako návrh ministerstva vnitra a druhý byl předložen jako poslanecký návrh (pravděpodobně taktéž zpracovaný na ministerstvu vnitra). Nakonec se prosadil druhý návrh skupiny poslanců kolem branného a bezpečnostního výboru.

Zákon stanovil působnost občanských komisí, které měly pracovat v rámci federálního a republikových ministerstev vnitra. Hlavní pozornost však byla věnována novelizaci zákona o služebním poměru. Zákon především odebral výsluhové příspěvky všem bývalým příslušníkům Státní bezpečnosti, když retrospektivně stanovil, že příslušníci Sboru národní bezpečnosti, kteří byli služebně zařazeni u Státní bezpečnosti a skončili služební poměr od roku 1971 až do května 1990, nemají nárok na služební příspěvek. Proti tomuto ustanovení se mohou odvolat k občanské komisi, která přezkoumá jejich případ a může doporučit další vyplácení příspěvku.

Novela zákona taktéž legalizovala ukončení služebního poměru z rozhodnutí občanské komise o nezpůsobilosti ke službě nebo z reorganizačních důvodů schválených vládou. Příslušníkům propuštěným z výše uvedených důvodů byla zkrácena doba propuštění na jeden měsíc. Paragraf 114a stanovil, že příslušníkům Státní bezpečnosti propuštěným od počátku roku 1990 na vlastní žádost, nebo prostřednictvím rozhodnutí občanské komise nenáleží příspěvky za službu ani žádné další výhody spojené s propuštěním do civilu. Proti tomuto ustanovení se opět bylo možné odvolat k příslušné občanské komisi, která měla pravomoc jej změnit (zákon č. 169/1990 Sb.).

V praxi se ukázalo, že nově přijatý zákon měl několik nedostatků. Hned na počátku bylo stanoveno, že:

Podrobnosti o vytváření, působnosti a jednání občanských komisí stanoví federální ministr vnitra v dohodě s ministry vnitra České republiky a Slovenské republiky (zákon č. 169/1990 Sb., článek I.).

Tato zdánlivě bezproblémová formulace nakonec způsobila odklady při vydávání předpisů pro činnost komisí, protože nebylo možné dosáhnout dohody mezi federálním ministrem a ministrem vnitra Slovenské republiky. Ministr vnitra nakonec na další jednání rezignoval a vydal příslušný rozkaz bez dosažení dohody, čímž nebyla naplněna litera zákona, který vydání směrnice právě dohodou podmiňuje. Podrobné pokyny pro činnost komisí tak byly vydány až 17. září 1990 rozkazem ministra vnitra č. 94 a upravovaly jen složky v působnosti federálního ministerstva. Národním ministrům byl pouze odeslán dopis s doporučením, aby podobná nařízení vydali i pro instituce ve vlastní působnosti, k čemuž však zřejmě nedošlo (Langoš 1990: 2). Pokyny pro činnost komisí tak byly vydány v době, kdy již jejich činnost byla z velké části ukončena.

Občanské komise představovaly časově omezenou instituci revoluční změny, a proto i mimořádné pravomoci jim udělené musely být časově omezeny. Ustanovení zákona č. 169/1990 Sb. jako omezení lhůty pro ukončení služebního poměru či možnost odebrání výsluhových náležitostí nemohly být v platnosti po delší období, protože jejich existence v delším časovém horizontu by destabilizovala činnost bezpečnostního aparátu. Lhůta, ve které mohli být příslušníci bývalé Státní bezpečnosti propouštěni do jednoho měsíce, byla stanovena předáním rozhodnutí o propuštění ze služebního poměru do 31. července 1990 (zákon č. 169/1990 Sb., článek II.). Propuštění z organizačních důvodů bez přiznání výsluhových příspěvků mohlo být realizováno do 31. prosince 1990 (zákon č. 169/1990 Sb., § 114a).

Jak se později ukázalo, červencový termín k předání rozhodnutí byl zřejmě příliš krátký a ministr byl v zájmu urychlení celého procesu nucen delegovat pravomoci v této oblasti na úroveň jednotlivých vedoucích správ a útvarů. Na parlamentní půdě existovaly pochybnosti, zda nedocházelo k úmyslnému zdržování předání rozhodnutí tak, aby vypršel stanovený termín (Mikule 1990: 2). Zmíněná podezření byla podrobena šetření inspekce ministra vnitra, která je nepotvrdila. Pokud docházelo k překročení termínu pro předání rozhodnutí, nejednalo se o masový jev. Ve vedení útvarů sice často ještě zůstávali zaměstnanci ministerstva z předchozího režimu, kteří mohli mít zájem na krytí svých spolupracovníků, ale taktéž se mohlo jednat, vzhledem k množství propouštěných, o prosté přetížení administrativních složek ministerstva. Podle údajů ústřední občanské komise Federálního ministerstva vnitra, které ministr Ján Langoš poskytl Federálnímu shromáždění, bylo před koncem srpna 1990 propuštěno celkem 2 745 příslušníků Sboru národní bezpečnosti (včetně lidí, kteří odešli na vlastní žádost, či do starobního důchodu). Na základě rozhodnutí občanské komise o

nezpůsobilosti pro další službu bylo propuštěno 1 834 osob. Do 23. srpna zůstávalo ve službě 155 příslušníků, kteří měli z rozhodnutí občanské komise službu opustit (přičemž některým jen dobíhala měsíční výpovědní lhůta). U 220 dalších příslušníků, především z rozvědky, do té doby nebylo dokončeno prověřování (Langoš 1990: 4).

Práce občanských komisí stála na počátku nejvýznamnějších skandálů předvolebního období v roce 1990. Jak již bylo zmíněno, komise ministerstva vnitra upozornila na pochybné lustrace, čímž se vyostřily konflikty na ministerstvu, jež měly dopad na celou politickou scénu. Pokračováním a zřejmě logickým důsledkem bylo proniknutí konkrétních jmen na veřejnost. V Brně byl nalezen registr spolupracovníků krajské správy Sboru národní bezpečnosti, který obsahoval taktéž záznam o spolupráci tehdejšího předsedy Československé strany lidové a místopředsedy Federálního shromáždění Josefa Bartončíka. Tento záznam byl předán náměstkovi federálního ministra vnitra Janu Rumlovi (ministr vnitra Sacher byl tajemníkem vedení téže strany), který o nastalé situaci informoval prezidenta Václava Havla. Václav Havel už o možné spolupráci Josefa Bartončíka se Státní bezpečností zřejmě věděl a – jak sám připustil – byl již dříve před Bartončíkem varován Alexandrem Dubečkem (Hvízd'ala 2004). Taktéž ministr vnitra Richard Sacher později oznámil, že informace o vazbě Josefa Bartončíka k Státní bezpečnosti měl již v únoru 1990 (Žáček 2007: 79). Pokud totiž v Brně existoval agenturní svazek Josefa Bartončíka, musel o něm být veden záznam v centrální evidenci Statisticko–evidenčního odboru, kde s vědomím ministra probíhaly v únoru a březnu první lustrace. Je pravděpodobné, že Richard Sacher o svých zjištěních informoval prezidenta. Možnost zveřejnění informací z registru Federálního ministerstva vnitra však vyvolávala obavy z možné destabilizace politické scény a celého transformačního procesu (množství agentů Státní bezpečnosti v nejvyšších politických kruzích bylo přeceňováno). Hladký průběh prvních voleb byl důležitější než odhalování jednotlivých agentů Státní bezpečnosti, a proto zde až do dubna (kdy se vše dostalo na veřejnost při „aféře Sachergate“) existovala snaha celou záležitost utajit a zamezit přístupu k archivům Státní bezpečnosti. Registrační karty vrcholných politiků byly uloženy v již zmíněném zvláštním fondu.

Po informaci Jana Rumla již nebylo možné déle spoléhat na utajení aféry a prezident musel jednat. Ve snaze zabránit rozpoutání aféry v předvolební době se nejprve pokusil o tiché řešení. Pozval Josefa Bartončíka na schůzku na Hrad, kde mu nastínil celou situaci a požádal jej o rezignaci ze zdravotních důvodů. Jelikož tato žádost nebyla vyslyšena a Josef Bartončík ze svých funkcí neodstoupil, byla celá záležitost Janem Rumlem zveřejněna (Hvízd'ala 2004). Aféra se tak dostala na veřejnost v nejméně vhodné době těsně před volbami, kdy běželo zákonem stanovené moratorium na politickou kampaň. Tato událost pochopitelně výrazně

ovlivnila výsledky prvních voleb z června 1990 v neprospěch Československé strany lidové a koalice stran s ní spojených. Josef Bartončík svou spolupráci se Státní bezpečností nikdy nepřipustil a ani následné vyšetřování stoprocentně neprokázalo, avšak ani nevyvrátilo jeho obvinění. Inkriminovaný seznam spolupracovníků Státní bezpečnosti mohl být plánovaně vyneseno na světlo. Nelze tedy vyvrátit, že se jednalo o akci, kterou vymysleli a připravili bývalí příslušníci Státní bezpečnosti, přičemž však není jasné, jakého cíle by se tímto jednáním snažili dosáhnout. Destabilizovat politickou scénu? Poškodit jednu politickou stranu? Nebo pouze poškodit konkrétního člověka? Odpovědi na podobné otázky již asi nebudou nalezeny. Obvinění předsedy Československé strany lidové bylo a dodnes je v Československé straně lidové chápáno jako křivda a mělo dalekosáhlé důsledky na formování porevoluční politické scény. Josef Bartončík byl v předsednickém křesle nahrazen Josefem Luxem a Československá strana lidová se rozhodla pro opoziční roli. Neúčast ve vládní koalici z let 1990–1992 pro Československou stranu lidovou znamenala nepodílení se na tvorbě rozhodnutí, která zásadně ovlivnila další fungování politického systému (Suchý 1999). Činnost občanských a prověřkových komisí provázelo několik problematických bodů, které omezovaly jejich práci a položily základ pro pozdější pochyby o výsledcích jejich činnosti. Jak se záhy ukázalo, občanské i prověřkové komise se neubránily průniku bývalých agentů Státní bezpečnosti do vlastních řad. Vzhledem ke způsobu výběru členů těchto komisí a rozsahu agenturní sítě Státní bezpečnosti mezi disentem by však bylo spíše překvapivé, kdyby k tomu v některých případech nedošlo. V hektické porevoluční době nebylo možné zcela vyloučit, že všechny osoby jmenované do komisí z odlišných politických skupin v minulosti nespolečně pracovaly se Státní bezpečností. Jedním z hlavních nástrojů práce II. správy bylo získávání agentů uvnitř disidentských skupin, ale i ve všech dalších skupinách nezávislých na Komunistické straně Československa, a v mnoha případech se jim to také dařilo. Je jasné, že po změně režimu se s předchozími kontakty na Státní bezpečnost nikdo nechlubil a v lepším případě zůstával v pozadí, v horším se aktivně zapojil do revolučního politického dění. V několika případech se pak mohlo stát, že člen občanské komise rozhodoval o osudu svého řídicího důstojníka, který jej díky tomu mohl snadno vydírat. Dodejme však, že podobné případy zřejmě nebyly masovým jevem a díky jednotlivcům není nutné zavrhnout práci komisí jako celku.

Dalším nedostatkem práce komisí byla jejich značná nekoordinovanost, která způsobovala vznik značných rozdílů v přístupu komisí a ve výsledcích práce komisí podle jednotlivých krajů. Tento stav byl způsoben několika faktory. Především zde hrála roli nedostatečná koordinace práce z centra. Přestože byla organizována společná setkání v Praze, která měla

nastavit základní mantinely pro činnost, koordinace z centra byla celkově velmi slabá. K této situaci přispěly výše zmíněné problémy ohledně přijetí a naplnění zákona, který by upravil činnost komisí. Pokyny pro práci komisí tak byly vydány až v průběhu září, kdy však již byla činnost většiny občanských komisí ukončena.

Občanské komise taktéž musely přijímat svá rozhodnutí na základě odlišných podkladů. Jednak zde existovala rozdílná ochota krajských náčelníků Sboru národní bezpečnosti ke spolupráci a k poskytování podkladů a jednak se zde projevil odlišný rozsah skartací. Již 1. prosince 1989 vydal tehdejší náčelník Státní bezpečnosti Alojz Lorenc rozkaz ke zničení archivních dokumentů (který 8. prosince opět odvolal) (Měchýř 1999: 124). Vzhledem k okolnostem nebyl čas na vydání podrobnějších instrukcí, a do značné míry proto záleželo na výkladu a přístupu jednotlivých krajských velitelství. Zatímco v některých krajích byla skartována pouze část archivních materiálů, jinde stačilo několik dní ke kompletní likvidaci operativních svazků. Od stavu zbylých archivů se pak do značné míry odvíjela schopnost komisí rekonstruovat předchozí činnost konkrétních lidí.

Výsledky práce občanských komisí, vzhledem k neexistujícímu legislativnímu rámci a podrobnějším instrukcím, do značné míry záležely na osobním postoji jejich členů, jimž byl ponechán značný prostor k interpretaci vlastního postavení a poslání. Zatímco v některých krajích bylo výjimkou, když někteří příslušníci Státní bezpečnosti mohli zůstat u policie či ve zpravodajských službách, v dalších krajích (či okresech) byla situace opačná a jen zcela výjimečně někdo musel opustit služební poměr. Tyto rozdíly vznikaly na základě osobních vlastností jedinců, a proto je není možné jednoduše uchopit a zevšeobecnit, ale je potřeba k nim přihlížet při hodnocení práce občanských komisí. Značnou roli zde hrála místní specifika. Státní bezpečnost pracovala jinak ve velkých městech (hlavně v Praze a Brně), kde se soustředily větší protirežimní skupiny, a jinak v menších aglomeracích, kde působila proti jednotlivcům. Disidenti z menších měst znali všechny „své“ dohlížitele z místního oddělení Státní bezpečnosti a mohl mezi nimi vzniknout vztah vzájemného respektu, nebo naopak proti nim bylo tvrdě zasahováno, protože se nemohli skrýt za větší skupinu. Všechny takovéto místní okolnosti se později pochopitelně promítly do práce jednotlivých občanských komisí. Taktéž jsou známé případy, kdy si zkušení pracovníci Státní bezpečnosti dokázali získat přízeň například starších politických vězňů padesátých let zasedajících v komisi a přesvědčit je o vlastní verzi svého působení v bezpečnostních složkách. Značné rozdíly existovaly v přístupu k práci občanských komisí v České republice a Slovenské republice. Všeobecně lze říci, že na Slovensku bylo k ustavování komisí přístupováno váhavěji a osoby, které v nich zasedly, mnohdy nebyly zárukou kvalitní očisty bezpečnostních složek.

Činnost komisí je možné hodnotit na základě omezených dat o celkových počtech posuzovaných osob a rozhodnutí. Platí však, že přes mnohé výše popsané nedostatky v práci občanských komisí byla očista zpravodajských služeb provedená v Československu mnohem důkladnější a radikálnější než v sousedním Polsku či Maďarsku, které se nacházely v obdobné situaci. Konkrétní čísla o práci občanských a prověřkových komisí se rozcházejí, což je zřejmě způsobeno tím, že v některých případech není zcela jasné, co bylo do výsledku zapracováno. Komise celkově prověřily 7 694 příslušníků Státní bezpečnosti, z čehož bylo 3 973 navrženo k službě v nově vznikající bezpečnostní službě. Skutečně přijatých do služby na Úřad pro ochranu ústavy a demokracie nakonec bylo 2 308 osob.

3.1.5. Nová kontrarozvědka poprvé: Úřad pro ochranu ústavy a demokracie

Civilní kontrarozvědná služba (II. správa Sboru národní bezpečnosti) byla hlavním nástrojem komunistického režimu při sledování a potlačování opozičních skupin. Tato politická policie byla nejznámější částí Státní bezpečnosti a stala se symbolem komunistického útlaku. Není tedy divu, že bezprostředně po předání moci se právě na tuto složku soustředila největší pozornost veřejnosti i politické elity. Již 6. ledna vzešlo ze sněmu Občanského fóra prohlášení, kde je vyjádřeno znepokojení nad pokračující činností složek Státní bezpečnosti a nespokojenost s pomalým postupem ministerstva při provádění patřičných personálních opatření (Suk 2005: 358). Podobných prohlášení žádajících rychlejší postup proti Státní bezpečnosti byla na úrovni krajských Občanských fór vydána celá řada.

Ministr Sacher na požadavky Občanského fóra reagoval již 12. ledna 1990 rozkazem, který zastavoval činnost vnitřního zpravodajství (boje proti tzv. vnitřnímu nepříteli) Státní bezpečnosti, a to jak v centru (II. správa), tak na Slovensku (XII. správa) a v krajích. Zároveň byla zrušena místa příslušníků pracujících na pracovištích této politické policie, které v rámci vnitřního zpravodajství fungovaly. Měla být „zastavena agenturně–operativní činnost zrušených útvarů, jejich písemnosti a pomůcky měly být neprodleně uloženy, uzamknuty a zapečetěny, služební zbraně uloženy ve zbrojních skladech“ (Žáček 2007: 51). Po zrušení odborů tvořících obávanou politickou policii zřejmě Richard Sacher zvažoval zachování některých dalších částí kontrarozvědky, jejichž existenci považoval za nutnou i pro demokratický stát. Jednalo se například o odbory ochraňující ekonomiku státu, zabývající se problematikou terorismu, bojem proti zahraniční výzvědné činnosti či bojem s organizovaným zločinem. Tato umírněná varianta reformy Státní bezpečnosti však byla pro revoluční

Občanské fórum nepřijatelná. Státní bezpečnost jako celek byla symbolem komunistického režimu a zachování některých jejích částí, byť i potřebných, nebylo politicky únosné.

Rada koordinačního centra Občanského fóra 16. ledna přijala informace o možném zachování částí Státní bezpečnosti a podrobila ministrův postup kritice. Většina se přiklonila k názoru, že je třeba okamžitě zrušit Státní bezpečnost jako celek a zveřejňovat veškeré informace o jejích aktivitách. Ministr sice v rozhovoru pro Mladou frontu ze dne 17. ledna 1990 ubezpečoval veřejnost o zrušení všech částí zabývajících se vnitřním protivníkem a odvolání příslušníků Státní bezpečnosti z řídicích funkcí na všech organizačních úrovních, ale tato opatření nemohla stačit k naplnění očekávání revolučního Občanského fóra. Od příchodu nových ministrových náměstků si proto slibovali prosazení razantnějšího postupu (Suk 2005: 358–359).

Již 31. ledna byl vydán další rozkaz ministra (rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 16/1990), který definitivně zrušil celou Státní bezpečnost a nastavil nové organizační uspořádání Federálního ministerstva vnitra. Tabulková místa zrušených útvarů byla převedena do rezervy ministra vnitra. Zrušení se vyhnula pouze III. správa (vojenská kontrarozvědka), která již byla rozhodnutím vlády ze dne 4. ledna 1990 převedena pod ministerstvo obrany. Podle části II. téhož rozkazu byly nově zřízeny:

- a) úřad federálního ministerstva vnitra pro pasovou službu a cizineckou agendu,
- b) úřad federálního ministerstva vnitra pro správní službu a legislativu,
- c) zpravodajská služba federálního ministerstva vnitra,
- d) úřad federálního ministerstva vnitra pro ochranu ústavy a demokracie,
- e) úřad federálního ministerstva vnitra pro ochranu ústavních činitelů,
- f) úřad federálního ministerstva vnitra pro vyšetřování protiústavní činnosti,
- g) útvar federálního ministerstva vnitra pro rychlé nasazení (ÚZSI 2000: 165–170).

Dnem 15. února 1990 byla zrušena Státní bezpečnost jako organizace a k témuž datu museli příslušníci Státní bezpečnosti uzamknout veškeré písemnosti a předat služební zbraně (s výjimkou výzvědné služby). Následně byli příslušníci podrobeni prověrkám občanských komisí, které určily jejich další zařazení, či odchod ze služby. Ohledně očisty bezpečnostních sborů a rozsahu prověrek příslušníků Státní bezpečnosti panovaly i nadále vážné pochybnosti (Suk 2003: 371).

Počátkem února byl na doporučení náměstka Procházky jmenován náčelníkem II. správy Sboru národní bezpečnosti Zdeněk Formánek. Taktéž Formánek patřil ke skupině lidí, kteří se

koncem šedesátých let pokoušeli o reformu bezpečnostních složek ČSSR (většinou prosazovali menší závislost na rozhodování Sovětského svazu) a byli za svou činnost později vyhozeni a sami se stali předmětem zájmu Státní bezpečnosti. Od 16. února 1990 se Zdeněk Formánek stal ředitelem nově vzniklé bezpečnostní zpravodajské služby ČSSR – Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie.¹⁶ Nový ředitel s sebou do služby přivedl další lidi ze své generace a obsazoval je na vedoucí posty. Z velké části však musel při vytváření nové kontrarozvědky spoléhat na původní zaměstnance Státní bezpečnosti, kteří prošli prověrkami a byli doporučeni pro další službu.

Zdeněk Formánek však ve své funkci vydržel jen do 3. května 1990, kdy byl odvolán. Jako důvod pro jeho odvolání bývá uváděna neschopnost „starých“ přizpůsobit se novým podmínkám po skončení studené války a předimenzovaná institucionální struktura Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie (Černý 2002: 5). Problémem reaktivovaných bylo, že po dosazení do vedení bezpečnostních složek hodlali začít tam, kde před dvaceti lety skončili, a nevnímali rozsah změn, které se na mezinárodní scéně od konce šedesátých let odehrály. Reaktivovaní nadále upřednostňovali lineární vidění světa i zajištění bezpečnosti a tomu odpovídala i navrhovaná struktura Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie. Nový úřad měl být organizovaný na teritoriálním základě a mezi hlavní náplň jeho činnosti měly nadále patřit USA, evropské státy (především Německo) i okolní země středoevropského regionu. K této struktuře, která zhruba odpovídala původní struktuře Státní bezpečnosti, byl jen nově přidán Sovětský svaz jako další oblast zájmu kontrarozvědky. Kontrarozvědka měla podle tohoto konceptu mít až šest tisíc zaměstnanců (Černý 2002: 5).

Koncept Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie se setkal s odporem disidentů, kteří měli jiné představy o organizaci a postavení nové bezpečnostní služby. V době vzniku služby ještě existovaly jen velmi hrubé představy o postavení, pravomocích a činnosti Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie. Základní shoda panovala pouze o nutnosti existence bezpečnostní zpravodajské služby v novém demokratickém státě. Tato služba neměla mít exekutivní pravomoci, měla být apolitickou institucí kontrolovanou parlamentem, jejíž postavení a pravomoci by vymezoval zákon (Černý 2002: 4).

Přestože počátkem roku 1990 ještě na Hradě neexistoval přesnější záměr ohledně organizace Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie, bylo jasné, že návrhy Zdeňka Formánka a jeho spolupracovníků neodpovídají představám nekomunistického disentu o dalším směřování

---

¹⁶ Název byl zřejmě inspirován německým příkladem, kde se bezpečnostní služba nazývá Spolkový úřad na ochranu ústavy (Bundesamt für Verfassungsschutz).

státu a jeho bezpečnostní politiky. Země NATO pro ně představovaly nejvýznamnější spojence do budoucna a rozsáhlé obory na Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie věnující se USA, Velké Británii či Německu jim byly zcela proti mysli. Taktéž nesouhlasili s rozsahem plánovaného personálního obsazení organizace.

Faktory, které rozhodly o brzkém odvolání prvního ředitele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie, však nebyly jen koncepčního charakteru. Významnou roli zde sehrály i spory na Federálním ministerstvu vnitra mezi ministrem a částí Občanského fóra, které byly popsány výše. Zdeněk Formánek byl osobou spadající do té části ministerstva, kterou sám Sacher označil jako druhé mocenské centrum na ministerstvu. Od svého založení začala pražská centrála Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie s prověřováním administrativního personálu významných státních institucí, jako ministerstev, prokuratury či parlamentu. Jednalo se o logický krok, který plně zapadá do popisu práce bezpečnostní služby a který byl činěn se souhlasem vedení dotčených institucí, nebo přímo na jejich žádost. Provádění takovýchto lustrací sám Formánek později potvrdil a jeho slova dokazují závěry vyšetřování lustrací, které proběhlo počátkem dubna 1990 (Žáček 2007: 60–61).

Úřad pro ochranu ústavy a demokracie se zároveň začal pokoušet o rozkrytí agenturní sítě své předchůdkyně Státní bezpečnosti, k čemuž však potřeboval spolupracovat s ostatními složkami ministerstva. Jelikož operativní svazky Státní bezpečnosti byly zčásti zničeny, byl jediným kompletním zdrojem informací registr svazků vedený zmíněným Statisticko–evidenčním odborem. Vnitřní odbor i Statisticko–evidenční odbor však byly stále vedeny předlistopadovými kádry, které na jejich místech držel ministr Sacher a které odmítaly s Úřadem pro ochranu ústavy a demokracie spolupracovat. Naopak si na postup Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie a konkrétně na Zdeňka Formánka stěžovaly u ministra. Předmětem této stížnosti bylo údajné překročení pravomocí a lustrování členů zastupitelských sborů. Na tento podnět ministr reagoval již popsáním převedením svazků do zvláštního režimu. Následný rozpor mezi prohlášeními ředitele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie a ministra vnitra přerostl v otevřený konflikt mezi velkou částí Občanského fóra a bezpečnostními výbory parlamentu na jedné straně a ministrem podporovaným prezidentem na straně druhé. Výsledkem sporu byl odchod reaktivovaných z nejvyšších vedoucích pozic na Federálním ministerstvu vnitra, což se pochopitelně nevyhnulo ani řediteli Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie.

Důvěra mezi Úřadem pro ochranu ústavy a demokracie a ministrem vnitra byla taktéž významně narušena pokusem ředitele úřadu obrátit se přímo na prezidenta. Zdeněk Formánek měl k dispozici informace o spolupráci některých osob se Státní bezpečností, které se rozhodl

předat přímo prezidentu republiky, a nikoli ministru vnitra, který mu byl přímo nadřízen. U Václava Havla se však tento pokus neseťkal s pochopením a naopak o něm informoval Richarda Sachera (Sacher 1990). Nelze se divit, že takováto zkušenost vedla ministra ke snaze odvolat ředitele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie, jehož jmenování mu navíc bylo tak trochu vnuceno.

Nástup disidenta Jana Rumla do pozice náměstka ministra vnitra a ředitele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie byl začátkem nové kapitoly vývoje této instituce. Nová politická elita soustředěná kolem prezidenta (Jiří Křižan, Oldřich Černý, Michael Žantovský), která se nejprve spoléhala na reaktivované jakožto odborníky v bezpečnostní oblasti, jim nadále zcela přestala důvěřovat a snažila se do vedoucích pozic prosazovat sobě blízké lidi. Do nejvyšších pater v bezpečnostních složkách přicházeli lidé z disidentských kruhů, nespojení s komunistickou minulostí, odhodlaní k důkladné očistě bezpečnostních složek od lidí ze Státní bezpečnosti, ale také lidé bez jakýchkoli zkušeností s každodenní prací bezpečnostních složek, natož s jejich řízením.

Jan Ruml si jako své hlavní cíle po příchodu na Federální ministerstvo vnitra vytkl urychlení destrukce zbytků Státní bezpečnosti, při současném monitorování činnosti propuštěných příslušníků. Úřad pro ochranu ústavy a demokracie měl dále sledovat pronikání výzvědných služeb cizích států či teroristů na naše území. Klíčové funkce v Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie měly být obsazeny lidmi z prostředí Charty 77 a celá bezpečnostní zpravodajská služba měla být vystavěna kompletně z nových lidí. V přechodném období, než bude dosaženo cíle, měly být využívány k plnění okamžitých úkolů prověření bývalí příslušníci Státní bezpečnosti z vnějšího zpravodajství, Pohraniční strážě či kriminální služby a také někteří reaktivovaní z roku 1968 a noví lidé.¹⁷

Jan Ruml vzhledem k tomu, že v pozici ředitele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie setrval pouze necelé tři měsíce a současně zastával i pozici náměstka Federálního ministerstva vnitra, neměl příliš času se službě naplno věnovat. V předvolebním období také čím dál více času zabíraly události spojené s lustracemi kandidátů politických stran a především zmíněná „aféra Bartončík“. Nicméně po svém nástupu do Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie si počínal poměrně razantně – postavil reaktivované mimo službu (i když některé po čase povolal zpět) a do bezpečnostních složek přivedl skupinu nových lidí, často přátel z disentu. Působení Jana Rumla v Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie vlastně znamenalo nový začátek ve výstavbě kontrarozvědné služby. Byla vyhlášena reorganizace a položeny nové

---

¹⁷ Nepublikovaný text Jana Rumla z 1. května 1990 ze soukromého archivu.

základy budoucí služby. Prakticky se jednalo o výrazné zmenšení plánované struktury spojené s odchodem řady bývalých a dosazení několika nových lidí do vedoucích pozic. Hlavní úkoly Jana Rumla se však nacházely v dalších složkách ministerstva vnitra. Jednalo se především o dotažení likvidace Státní bezpečnosti, zrušení Pohraniční stráže, Vojsk ministerstva vnitra a založení federální policie.

Výměna na postu ředitele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie započala důležitý proces personální obměny v celé organizaci. Kromě reaktivovaných nastupovali do kontrarozvědky zcela noví lidé bez zkušeností s prací nejen v bezpečnostních složkách, ale i ve státní správě vůbec. Nábor probíhal především po linii předchozích známostí, a do služby se tak dostávali lidé pocházející především z různých skupin disentu.

Ještě před volbami v roce 1990 se formovaly hrubé představy uspořádání a fungování nové bezpečnostní zpravodajské služby. Veřejně tyto představy poprvé vyslovil Václav Havel při svém projevu na první schůzi Federálního shromáždění vzešlého z prvních demokratických voleb. Václav Havel mimo jiné jasněji specifikoval postavení zamýšlené bezpečnostní služby:

Významným zásahem do struktury federálních orgánů by mělo být posléze zřízení federálního Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie. I tento Úřad by byl samostatnou a na vládě nezávislou součástí výkonné moci, odpovědnou Federálnímu shromáždění tak, že jeho postavení by bylo srovnatelné s postavením Generální prokuratury ČSFR. Poté, co totalitní systém soustředil ohromné množství zákonné i nezákonné moci pod střechu federálního ministerstva vnitra, zdá se mi být praktické a velice správné rozdělit jeho některé funkce posílením národních ministerstev vnitra a zprůhledněním jejich vztahů s ministerstvem federálním, ale i osamostatněním federálního Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie jako poměrně malého, ale zato velmi produktivního a moderně vybudovaného útvaru, který by účinně zpravodajsky zpracovával nebezpečí domácího či světového terorismu, propagace rasismu, nenávisti mezi národy a násilí, mezinárodního obchodu s narkotiky atd. a který by navrhoval ministerstvu vnitra způsoby, jak takovým nebezpečím zavčas účinně čelit (Havel 1990).

Předběžný návrh počítal s tím, že by ředitele služby jmenoval prezident, a Václav Havel vyjádřil svůj záměr, pokud dojde k prosazení návrhu, jmenovat do této funkce Jiřího Müllera. Přestože prezident ředitele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie nakonec nejmenoval, ministr vnitra Ján Langoš respektoval přání Hradu a po dohodě s prezidentem do funkce skutečně jmenoval Jiřího Müllera, který se tak stal v krátké době již třetím ředitelem Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie.

Zajímavým dobovým aspektem je fakt, že Jiří Müller zároveň od července 1990 zastával funkci poslance České národní rady. Z dnešního pohledu tak kombinoval neslučitelné funkce

v oblasti exekutivy a legislativy, když jako ředitel bezpečnostní služby připravoval předlohu zákona, pro kterou pak mohl jako poslanec hlasovat a získávat podporu v parlamentu. V mladém československé demokracii počátku devadesátých let se však tento souběh neseťkal s kritikou a naopak zůstal zcela bez povšimnutí.

Jiří Müller převzal řízení úřadu 9. července 1990 a od počátku se potýkal s řadou překážek. Úřad pro ochranu ústavy a demokracie především neměl jasnou oporu v legislativě a stále existoval jen na základě rozkazu ministra vnitra. Primárním úkolem nového ředitele byla příprava zákona upravujícího postavení bezpečnostní zpravodajské služby. Plánované osamostatnění úřadu a vymezení jeho pravomocí bylo přijato formou všeobecné ústní dohody a opíralo se především o citovaný projev prezidenta Václava Havla. Vzhledem k absenci bližšího zadání a zřejmě nezájmu ministerstva vznikl koncept zákona pod vedením Jiřího Müllera za přispění nejbližších spolupracovníků z vedení Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie.

Mezi základní principy, podle kterých byl text zákona připravován, patřilo budování služby bez policejních a vyšetřovacích pravomocí. Moc informační měla být v bezpečnostních složkách oddělena od moci výkonné. Služba měla být nadstranická a měla hájit zájmy státu bez ohledu na rozložení politických sil mezi vládou a opozicí. Nadstranickost měla být institucionálně zajištěna podřízením úřadu parlamentu, kde je zastoupena i opozice. Panovala obava, že případná jednobarevná vláda by mohla využívat zpravodajskou službu k vlastním záměrům. Ředitel měl být jmenován prezidentem republiky na základě návrhu federální vlády, která by také schvalovala organizační strukturu a početní stavy. Realita fungování úřadu však byla mnohem komplikovanější a provedení osamostatnění Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie od Federálního ministerstva vnitra bylo provázeno mnoha překážkami.

Služba měla zpracovávat nejen informace z otevřených zdrojů, ale také získávat informace agenturním způsobem a využívat prostředků zpravodajské techniky. Využití utajení, agenturní činnosti a technických prostředků k získání informací nebylo na počátku devadesátých let ničím samozřejmým. Bezprostředně po změně režimu část disidentů zastávala názor, že zpravodajská práce je čímsi nemorálním a že zpravodajská služba nového demokratického státu by neměla těchto prostředků využívat. Podobné úvahy, ačkoli byly především důsledkem negativní zkušenosti s prací Státní bezpečnosti a naivního optimismu části politické elity bezprostředně po změně režimu, znamenaly komplikace při budování nových bezpečnostních složek. Nejznámějším zastáncem zpravodajské služby pracující výhradně s otevřenými zdroji byl právě ministr vnitra Ján Langoš, jehož téměř naivní moralismus se musel dříve či později nutně dostat do konfliktu s realistickým přístupem Jiřího Müllera.

V polovině roku 1990 tvořili většinu zaměstnanců Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie prověřeni bývalí příslušníci Státní bezpečnosti. Konkrétně zde pracovalo 2 308 prověřených příslušníků Státní bezpečnosti, 40 nových lidí, kteří dosud ve zpravodajských službách nepracovali, a 38 reaktivovaných důstojníků Státní bezpečnosti vyhozených po roce 1968. Noví lidé se nacházeli především na vedoucích funkcích v centrále služby a několik jednotlivců ve vedení krajských úřadoven. Úřad pro ochranu ústavy a demokracie tvořen pražskou centrálou a úřadovny v každém z krajů tehdejšího Československa. Služba se však potýkala s celou řadou vnitřních organizačních problémů a v roce 1990 ještě zdaleka nedokázala využít všech svých kapacit k efektivní zpravodajské činnosti. Bývalí příslušníci Státní bezpečnosti byli demoralizováni obdobím nejistoty ohledně svého dalšího setrvání v bezpečnostních složkách. Noví lidé se ve zpravodajské práci teprve orientovali, k čemuž nutně potřebovali bývalé pracovníky, kteří disponovali patřičnými znalostmi a zkušenostmi. Spolupráce mezi jednotlivými úřadovny a koordinace z centra taktéž nebyly na vysoké úrovni. Jednotlivé úřadovny požívaly značné organizační autonomie, což mělo za následek velké rozdíly v situaci v jednotlivých krajích, podle toho, jakým způsobem a kým byly jednotlivé úřadovny řízeny. Zatímco na některých místech docházelo ke kontinuální obměně pracovníků, v jiných krajích, především řízených reaktivovanými, zůstávaly prověřené staré kádry bez náznaku snahy o obměnu. Situace v některých krajích se později stala vážným argumentem proti Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie, když byly jednotlivé případy prezentovány jako celkový stav.

Pražská centrála se v té době zabývala především sama sebou a musela se vyrovnávat s obtížnou pozicí Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie v rámci Federálního ministerstva vnitra. Služba ke své činnosti potřebovala administrativní aparát Federálního ministerstva vnitra, který však byl stále z velké části obsazen neproověřenými komunistickými úředníky, kteří mohli činnost Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie chápat jako hrozbu vlastnímu postavení. Úřad stále fungoval podle řady předpisů vzniklých na komunistickém ministerstvu vnitra, a jelikož byl stále formálně součástí ministerstva, nemohl samostatně vytvářet nové předpisy. Ředitel Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie nedisponoval personální pravomocí, celá řada věcí nutných k chodu úřadu nemohla být vyřízena bez nepřátelsky naladěné vnitřní správy ministerstva atd. Není divu, že v létě roku 1990 ještě není možné hovořit o systematické kontrarozvědné činnosti na území ČSFR, jednalo se většinou o akce vedené iniciativními jednotlivci. Úřad pro ochranu ústavy a demokracie se soustředil především na vlastní problémy a zajištění základních funkcí nutných pro skutečné fungování

zpravodajské služby. K situaci v bezpečnostní zpravodajské službě v polovině roku 1990 se později vyjádřil i Jiří Müller:

V průběhu pěti měsíců jeho existence jsem byl již třetím ředitelem. Vládl tam chaos po prověrkách a neexistovaly žádné vazby. Úřad byl bez koncepce, bez organizace, bez zpravodajské činnosti i bez právního postavení. Zdědil jsem zhruba 20 nových lidí a prověřené bývalé příslušníky státní bezpečnosti (Mf Dnes, 5. prosince 1990: 1).

Přestože se služba měla do budoucna osamostatnit, její ředitel byl podřízen náměstkovi Federálního ministerstva vnitra Kohútovi. Spolupráce těchto dvou lidí však nefungovala a ani nemohla fungovat. Ředitel Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie Müller byl uznávaným studentským vůdcem a disidentem, který již při své předchozí činnosti proti komunistickému režimu prokázal své organizační schopnosti a cílevědomost. Náměstek Arnošt Kohút byl do značné míry jeho pravým opakem a typickým příkladem oportunního revolucionáře s velmi pochybnou minulostí, jehož kariéra po změně režimu závratně akcelerovala.

Trvalé problémy a rozpory vedly ministra vnitra již v září 1990 k rozhodnutí přesunout Úřad pro ochranu ústavy a demokracie do své přímé podřízenosti. Arnošt Kohút ve svém opojení mocí si tento krok pravděpodobně interpretoval po svém, jako výzvu k zahájení soukromé války proti Jiřímu Müllerovi. Vztahům mezi oběma aktéry jistě nepomohl ani fakt, že Úřad pro ochranu ústavy a demokracie prověřoval pochybnou minulost Arnošta Kohúta (zda se nejedná o řízenou dezinformaci, což bylo vyvráceno) a zjištění byla později předána ministru a inspekci Federálního ministerstva vnitra (Bok 1991: 3). Poměry ve vedení ministerstva se tak přesunuly do vyhocené osobní roviny a racionální diskuse nad odbornými problémy musela často ustoupit do pozadí.

Zákon vymezující novou roli Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie připravovaný Jiřím Müllerem měl podporu v parlamentu, avšak narazil na odpor vedení Federálního ministerstva vnitra, kde existovaly rozdílné představy o postavení a organizaci budoucí služby. Došlo k situaci, kdy na jedné straně stál ředitel služby s podporou parlamentu a na druhé straně ministr vnitra Ján Langoš a jeho náměstci Jan Ruml, Petruška Šustrová a Arnošt Kohút. Odlišné názory špiček Federálního ministerstva vnitra na postavení Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie byly zapracovány do návrhu zákona, avšak stalo se tak bez vědomí ředitele Úřadu, který text zákona zároveň prezentoval v parlamentu. Ke společné schůzce a jasné prezentaci názorů obou stran a vzájemné argumentaci došlo až 19. listopadu 1990.

Pozici vedení ministerstva vnitra lze shrnout do několika bodů. S odstupem času byl nejvíce medializovaný spor o způsob zpravodajské práce a pravomoci nové služby. Jak již bylo řečeno, ministr Ján Langoš zastával v porevoluční době nijak neobvyklý názor, že zpravodajská agenturní práce je něčím nemorálním a demokratická služba by ji neměla využívat. K práci zpravodajských služeb bylo přistupováno s krajní nedůvěrou, jako k organizaci, která je nutně spojena s nedemokratickým režimem. Úřad měl získávat 90–95 % informací z otevřených zdrojů a zpravodajci pracující na utajeném sběru informací měli být úkolováni případ od případu a pracovat jen na nejzávažnějších případech po schválení prokurátora (Zemědělské noviny, 24. listopadu 1990: 3). Zde však nespočíval hlavní problematický bod, neboť i návrh Jiřího Müllera počítal se značnou mírou využití otevřených zdrojů (jak je ve světě obvyklé) a taktéž uvažoval o zapojení prokuratury do procesu nasazování zpravodajské techniky. Věcnou diskusí mezi oběma stranami jistě mohlo být nalezeno kompromisní řešení.

Závažnější rozpory však panovaly u konkrétních organizačních opatření, která měla „zprůhlednění“ organizace Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie provázet. Podle představ vedení ministerstva měly být zrušeny všechny krajské úřadovny a personální obsazení Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie by bylo výrazně redukováno na 600–800 osob. Organizační omezení mělo být doprovázeno převedením důležitých podpůrných složek pod Federální ministerstvo vnitra. Konkrétně se jednalo o sledovací službu a složku zabezpečující zisk informací pomocí technických prostředků. Není náhodou, že se do středu pozornosti dostaly právě tyto dvě složky zabezpečující zisk informací. Jak zvládnutí technických prostředků, tak zajištění sledování patří mezi schopnosti, k jejichž zabezpečení je třeba mít dlouhodobě připravované profesionály, a je proto nemožné je v krátké době nahradit. Sledování a zpravodajská technika patří v oblasti bezpečnostních složek mezi ceněné a nedostatkové zboží, není tedy divu, že Federální ministerstvo vnitra se nechtělo těchto složek vzdát. Naopak předání takto důležitých částí by významně omezilo plánovanou samostatnost bezpečnostní služby, která by k realizaci akce vyžadující nasazení zpravodajské techniky či sledování musela žádat Federální ministerstvo vnitra. Tímto způsobem by Úřad pro ochranu ústavy a demokracie nejen částečně odkrýval vlastní aktivity, ale bylo také možno předpokládat, že ministerstvo by upřednostňovalo žádosti kriminální policie, pro niž jsou obě složky neméně důležité.

Hlavním bodem sváru se však stal záměr zcela oddělit stávající Úřad pro ochranu ústavy a demokracie od ministerstva a podřídit jej parlamentu. Záměr podřídit službu parlamentu a zapojení prezidenta do jmenování ředitele zpravodajské služby je i v demokracii něčím zcela

bezprecedentním a odráží dobovou atmosféru nedůvěry ke zpravodajským službám i k samotné vládě. Návrh vycházel z tehdejší situace, kdy bylo jednak silně vnímáno dědictví Státní bezpečnosti a jednak vznikla jednobarevná vláda Občanského fóra. Do nejvyšších pater řízení státu se dostávaly zcela nové osoby, mnohdy s nevyhraněným politickým postojem. Čerstvá politická elita se teprve musela naučit využívat služeb zpravodajských organizací a formovat mantinely pro zadávání úkolů. Objevovaly se snahy využít služeb Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie k činnosti proti členům legálních politických stran či požadavky na aktivity přesahující zamýšlený rámec apolitické služby bez výkonných pravomocí. Návrh vyjmout službu z přímé podřízenosti vládě byl veden snahou zajistit za daných okolností nadstranickost služby, která by měla být schopna odolat případným politickým tlakům.

Od 19. listopadu, kdy byly názory ministerstva poprvé prezentovány, nabraly události rychlý spád. Ředitel zpravodajské služby se rozhodně postavil proti názorům svých tehdejších nadřízených a pro svou koncepci měl oporu v České národní radě, jejímž byl v té době členem. Na další schůzce vedení ministerstva, která se konala již o týden později, se situace zcela vyhrotila, neboť ředitel Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie odmítl direktivní požadavky ministra a jeho náměstků na okamžité převedení složky sledování a části technických složek pod ministerstvo vnitra. Již 27. listopadu byl Jiří Müller odvolán z postu ředitele a vedením Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie byl pověřen Jiří Novotný.

Základem sporu byla nejasná pozice ředitele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie, který byl jmenován se záměrem uskutečnit oddělení kontrarozvědky od Federálního ministerstva vnitra, ale formálně byl stále podřízen ministerstvu, se kterým se chtěl co nejrychleji rozejít. Koncepce budoucího postavení bezpečnostní služby nebyla při jmenování vlády prezentována premiérem či ministrem vnitra, ale její nejhrubší rysy naznačil ve svém projevu prezident republiky, což bylo vyjádřením pozice, kterou měl Václav Havel v prvních letech po změně politického režimu. Ve chvíli, kdy měla celá koncepce přejít do paragrafového znění a projít vnitřním procesem schvalování v rámci ministerstva, projevil se rozdílné zájmy a koncepce.

V prvním roce po změně režimu ještě zdaleka nebyly stanoveny formální postupy výměny informací a řízení státní správy. Především skupina disidentů, kteří čerstvě zastávali nejvyšší státní funkce, se s formálními postupy ministerstev zcela nesžila a nadále preferovala neformální setkání mezi přáteli, kde se však řešily zásadní politické problémy. Přestože Jiří Müller patřil do úzké skupiny disidentů, jako ředitel zpravodajské služby na neformální osobní jednání nespolehal. Nezáměr o komunikaci na osobní rovině byl zřejmě chápán jako nezáměr o komunikaci vůbec, což byl další důvod k nedůvěře vůči dění na Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie. Negativně se projevila i zmíněná situace, kdy ředitel Úřadu pro ochranu

ústavy a demokracie byl zároveň členem parlamentu. Mohl tak osobně prosazovat svou koncepci, dříve než byla formálně schválena ministrem, kterému byl stále podřízen, což by bylo za standardní situace nepředstavitelné.

Eskalace rozporů byla umožněna neexistencí jiné koncepce na straně vedení ministerstva, jež zastávalo téměř opoziční názory vůči předloženému návrhu. Nutno dodat, že mnohé z představ byly chybné a vyplývaly z politické nezkušenosti. Na jedné straně by podřízení zpravodajské služby parlamentu v dlouhodobé perspektivě přineslo více problémů než užítku. Na druhé straně však návrhy na omezení agenturní činnosti, snahy o alternativní organizaci služby či plán ad hoc řízení práce podle aktuálních problémů by představovaly experimenty, jejichž důsledkem by zřejmě bylo jen zvýšení zmatku a následná nefunkčnost zpravodajské organizace by si stejně vynutila návrat k osvědčené praxi. O nesmyslnosti podobných experimentů navrhovaných především ministrem Jánem Langošem svědčí vyznění těchto návrhů do ztracena.

Celý spor ohledně koncepce fungování Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie velmi negativně ovlivnil restrukturalizaci bezpečnostní zpravodajské služby v Československu. O míře chaosu, napětí a nejasností nejlépe svědčí to, že Úřad pro ochranu ústavy a demokracie byl za krátkou dobu své existence veden čtyřmi zcela rozdílnými osobami. Největší škody napáchalo opětovné rozvíření tématu práce bývalých příslušníků Státní bezpečnosti v bezpečnostních složkách. Přes skončené prověrky a rozhodnutí o postupné obměně byl tento přístup k reformě zpravodajských služeb opět zpochybněn. Tento argument neměl oporu v reálné personální práci služby. Ve druhé polovině roku 1990 přišla do Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie řada nových lidí a celkově tvořili několik stovek zaměstnanců (reaktivaní, političtí vězni, stoupcí Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí, dřívější příslušníci útvarů Veřejné bezpečnosti).

Zpochybňování role prověřených bývalých zaměstnanců s sebou neslo trvalý pocit nejistoty uvnitř služby, kde tito bývalí zaměstnanci Státní bezpečnosti stále tvořili většinu, což jistě nepřispívalo ke konsolidaci práce služby. Mnohem nebezpečnější však bylo, že veřejné osočování zpravodajských služeb v souvislosti s přítomností bývalých příslušníků Státní bezpečnosti se stalo trvalejším jevem, přítomným v politickém systému i po zániku Československa. Napadání zpravodajských služeb s odkazem na praktiky Státní bezpečnosti se změnilo na účinný způsob ochrany zájmů nejrůznějších skupin, kdykoli se dostaly do rozporu s činností zpravodajské služby. Naneštěstí bylo také zneužíváno při vnitřním boji skupin uvnitř samotných služeb.

3.1.6. Nová kontrarozvědka podruhé

Odvolání Jiřího Müllera, který byl uznávanou osobností a mezi disidenty měl řadu zastánců, přitáhlo k této problematice značnou pozornost. Vlna zájmu o další osud kontrarozvědky se zvedla v parlamentu, odkud na ministra Langoše a vládu směřovaly interpelace žádající vysvětlení stávající situace na Federálním ministerstvu vnitra. Interpelaci odsuzující postup ministra a odvolání ředitele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie podpořila velká skupina poslanců Občanského fóra i dalších politických stran. Při úvahách o dění kolem bezpečnostní služby je také třeba mít na paměti tehdejší pozici prezidenta a jeho poradců. V rodícím se politickém systému měl prezident Václav Havel výjimečné postavení a jeho autorita mezi disidentskými kruhy mu umožňovala ovlivňovat dění ve státní správě, aniž by disponoval formální pravomocí. V oblasti bezpečnostních složek platilo toto tvrzení dvojnásob, neboť v atmosféře všeobecné nedůvěry ke zpravodajským službám byla pro mnohé autorita prezidenta zárukou očisty a demokratizace i v této mytizované oblasti. Z okruhu nejbližších spolupracovníků prezidenta se bezpečnostní problematice věnoval Jiří Křižan, a přestože jeho jméno v oficiálních dokumentech ministerstva pochopitelně nenalezneme, měl nezanedbatelný vliv na klíčová rozhodnutí na ministerstvu vnitra. Opora Hradu byla důležitým faktorem, který dával vedení ministerstva vnitra sílu prosadit vlastní vize i proti silné opozici. Z fungování Federálního ministerstva vnitra a Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie se stalo významné politické téma konce roku 1990 a dostalo se mu pozornosti i mezi širokou veřejností. Paradoxně se tak urychlilo schválení zákona upravujícího fungování kontrarozvědky, její následné oddělení od ministerstva a založení nové a organizačně nezávislé bezpečnostní zpravodajské služby.

Ministr vnitra již v prosinci 1990 vydal rozkaz, kterým transformoval Úřad pro ochranu ústavy a demokracie na Federální informační službu (FIS), což umožnilo provést transformaci podle představ vedení ministerstva (zřejmě i Hradu). Zrušení obtížně budovaného Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie a vznik Federální informační služby znamenal v rozmezí jednoho roku další zásadní zásah do organizační a personální struktury služby, a od počátku roku 1991 se tak de facto znovu začínalo téměř od nuly. Federální informační služba byla oproti Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie početně redukována ze zhruba 3 000 lidí na 1 200. Několik stovek příslušníků bezpečnostní služby přešlo pod ministerstvo vnitra v rámci převedení složek sledování, zpravodajské techniky a výroby krycích dokladů na federální policii. Nová zpravodajská služba tak přišla o své nejcennější části a také z velké míry ztratila schopnost samostatného vedení operací a při své další činnosti se musela obracet se žádostmi na

podporu k policii. Spíše než o transformaci je tedy možné hovořit o rozpuštění, protože proti Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie bylo ze strany ministerstva postupováno s razancí srovnatelnou s rušením složek Státní bezpečnosti. Urychlená transformace proběhla za asistence ozbrojených složek ministerstva vnitra, které obsadily budovy Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie.

Reorganizace byla také důvodem k novému výběru lidí, kteří mohli pokračovat v práci ve zpravodajských službách, a řada zaměstnanců Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie musela odejít. Opakované prověřování a rušení sotva vzniklé organizace přispělo k všeobecné nejistotě a mělo negativní vliv na fungování služby. Ředitelem Federální informační služby byl jmenován Jiří Novotný, bývalý šéf odboru věnující se extremismu, který sice získal důvěru nadřízených, avšak již méně byl schopen získat autoritu svých podřízených, což bylo mimo jiné způsobeno jeho nízkým věkem (32 let). Jiří Novotný přišel do Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie ještě pod vedením Jana Rumla a pro příznivce Jiřího Müllera představoval člověka dosazeného právě Janem Rumlem a Jiřím Křížanem, kteří jeho prostřednictvím mohli kontrolovat dění ve službě (Williams, Deletant 2001: 66).

Jiří Novotný byl při řízení služby kvůli své nezkušenosti nucen částečně spoléhat na skupinu loajálních osob, včetně bývalých příslušníků Státní bezpečnosti. Nemohl se spolehnout ani na skupinu disidentů, kteří většinou nesouhlasili s Müllerovým odchodem, a Novotný pro ně nebyl dostatečnou autoritou. Slabě vedená Federální informační služba tak představovala společenství různě zaměřených skupin a krajských centrál, které si do značné míry utvářely vlastní způsoby práce a operací. Mnohé krajské úřady se snažily formálně naplnit požadavky centra, ale jinak se držely vlastní linie.

Po vzniku Federální informační služby se objevují první zárodky zvláštních parlamentních institucí sloužících ke kontrole zpravodajských služeb. V parlamentu měla velkou podporu myšlenka, že bezpečnostní služba by měla být podřízena právě parlamentu, což by vedlo k zajištění politické neutrality zpravodajské organizace. Poslanci věnovali pozornost vzniku Federální informační služby a především jejímu setrvávání pod ministerstvem vnitra.

V situaci roku 1991 byla osobní autorita ředitele pro fungování organizace mnohem důležitější, než by se mohlo na první pohled zdát. U běžně fungující hierarchicky organizované a vojensky řízené organizace zajišťuje vedoucímu organizace dostatečnou pravomoc již jeho služební postavení, protože podřízení jsou za dobu své služby zvyklí a naučení podřídit se rozkazu služebně nadřízeného. V Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie a později ve Federální informační službě však byly vedoucí pozice cíleně obsazovány novými

lidmi, kteří většinou přišli z diametrálně odlišného prostředí disentu, kde byl naopak ctěn vlastní postoj a odpor k oficiálním autoritám.

Jiří Novotný, který na svou práci zřejmě zcela nestačil, nebyl pro bývalé disidenty ředitelem podle jejich představ, což někteří neváhali dát hlasitě najevo. Otevřená vystoupení proti neuznávanému řediteli na sebe nedala dlouho čekat. Mediálně nejviditelnější bylo dění kolem Johna Boka, který nesouhlasil s výměnou Jiřího Müllera a následnou reorganizací, což dával nepokrytě najevo a následně byl z Federální informační služby vyhozen. Po opuštění Federální informační služby pokračoval Bok v mediální kampani proti Jiřímu Novotnému i vedení Federálního ministerstva vnitra, k níž využil všech svých kontaktů z disentu. Jeho případ byl nakonec prošetřován komisí Federálního shromáždění pro kontrolu Federální informační služby.

Příprava zákona o Federální bezpečnostní informační službě (FBIS) v parlamentu se neobešla bez rozporů uvnitř služby. V novém návrhu zákona o Federální bezpečnostní informační službě, na rozdíl od předchozí varianty z konce roku 1990, se objevilo ustanovení, že služba má být podřízena vládě, a ne parlamentu. Budoucí postavení služby se stalo předmětem sporu nových příslušníků a vedení Federální informační služby (Bašta 1993: 62–63). V květnu 1991 na Federální informační službě dokonce vznikl Otevřený dopis pracovníků Federální informační služby společné schůzi Federálního shromáždění, kde příslušníci služby otevřeně varují poslance před upevňováním moci Federálního ministerstva vnitra a vyzývají je k urychlenému přijetí zákona o Federální bezpečnostní informační službě, který by zaručil nezávislost služby na ministerstvu.¹⁸ Zmíněný dopis byl podepsán řadou nových příslušníků Federální informační služby, kteří tak jasně vyjádřili svůj nesouhlas s vedením služby a federálním ministerstvem vnitra. Vzniklou situaci později komentoval Jaroslav Bašta:

Forma protestu byla pro tajnou službu poněkud nezvyklá, sám důvod napsání dopisu z hlediska fungování státní správy nesmyslný – tajná služba nemůže být podřízena zákonodárné moci, ale jen vládě (v řadě zemí premiérovi). Poměry uvnitř služby se však pro většinu nových lidí staly natolik nesnesitelné, že reagovali stejným způsobem jako za totality – podpisem petice (Bašta 1993: 63).

Otevřená petice (kromě parlamentu byla zveřejněna i v denním tisku) zaměstnanců bezpečnostní služby je skutečně raritou, která vypovídá mnohé o náladě panující uvnitř služby

---

¹⁸ Otevřený dopis pracovníků Federální informační služby společné schůzi Federálního shromáždění, 16. května 1991, soukromý archiv.

a služební kázi nově příchozích, ale také o manažerské neschopnosti ředitele. Ještě v průběhu června se uvnitř Federální informační služby rozběhlo vyšetřování, kdo, kdy a kde ji podepsal, které bývalým disidentům muselo nutně připomenout akce spojené se Státní bezpečností a ve svém důsledku vedlo k utužení skupiny nespokojenců (Bašta 1993: 63).

3.1.7. Zákon o Federální bezpečnostní informační službě

Na základě dřívějšího usnesení pléna Federálního shromáždění začala od počátku roku 1991 fungovat komise pro kontrolu Federální informační služby. Členy komise bylo osm poslanců Federálního shromáždění, kteří zároveň působili v bezpečnostních a branných výborech parlamentu. Komise měla fungovat do doby, než bude přijat nový zákon upravující fungování Federální bezpečnostní služby. První polovina roku 1991 byla ve znamení přípravy textu zákona, který by vymezil působnost a postavení nové zpravodajské služby. Do přípravy tohoto zákona se aktivně zapojili také členové komise a již v únoru 1991 bylo znění zákona projednáváno na první schůzce mezi ministrem, ředitelem Federální informační služby a členy komise Federálního shromáždění (ČTK, 4. února 1991).

Jednání nad textem zákona o bezpečnostní službě se tentokrát vedla na nejvyšší úrovni mezi ministerstvem a poslaneckou komisí. Přestože bylo původně předpokládáno přijetí zákona na březnové schůzi parlamentu, byl Zákon o bezpečnostní službě, Zákon o Federální bezpečnostní informační službě a o používání zpravodajských prostředků přijat o dva měsíce později, 29. května 1991. Převratná byla již sama existence zákona, protože se jednalo o první právní úpravu fungování zpravodajské služby, čímž byl naplněn jeden z důležitých bodů kontroly zpravodajských služeb v demokracii.

Zákon č. 244/1991 Sb. zakládal Federální bezpečnostní informační službu jako nezávislou kontrarozvědnou zpravodajskou službu v ČSFR. V liteře zákona se odrazila tehdejší atmosféra nedůvěry ke zpravodajským službám, vycházející ze zkušenosti s fungováním Státní bezpečnosti. Vztah politické reprezentace ke zpravodajským službám v období po revoluci se vyznačoval především snahou o eliminaci moci Státní bezpečnosti, která představovala symbol bývalého režimu, a následnou nedůvěrou a obavami z činnosti nově utvářených zpravodajských služeb.

Zákon především poskytl Federální bezpečnostní informační službě autonomní postavení (Státní bezpečnost a přechodné zpravodajské orgány spadaly pod ministerstvo vnitra) a stanovil demokratické kontrolní mechanismy. Ředitel Federální bezpečnostní informační služby byl sice podle litery zákona odpovědný parlamentu, v tomto případě Federálnímu

shromáždění, ale sám parlament měl omezené nástroje, kterými by mohl svou pozici uplatnit. Federální bezpečnostní informační služba byla v rozpolcené pozici mezi parlamentem a vládou, což se nejvýrazněji projevovalo u osoby ředitele. Ředitel Federální bezpečnostní informační služby byl jmenován prezidentem na návrh vlády, ale prezident jej mohl odvolat jak na návrh vlády, tak i Federálního shromáždění.

Federální bezpečnostní informační služba měla předávat informace prezidentu republiky, federální vládě i národním vládám a také federálnímu i národním parlamentům. V praxi však bezpečnostní služby nejčastěji předávají informace exekutivě, a jelikož nemají výkonné pravomoci, musí spolupracovat s policejními složkami. Postavení Federální bezpečnostní informační služby mezi vládou a parlamentem bylo experimentem, který komplikoval fungování této služby a který neměl v zahraničí obdoby. Federální bezpečnostní informační služba však existovala příliš krátce na to, aby se rozpory zakódované v jejím rodném listě mohly výrazněji projevit, a rok 1992 již byl ve znamení dělení federativního státu.

Zajímavá byla také úprava kontrolních pravomocí, které měl k Federální bezpečnostní informační službě parlament. Federální bezpečnostní informační služba měla povinnost předkládat parlamentnímu plénu nejméně jednou ročně zprávu o své činnosti. Kromě toho byla zákonem zřízena kontrolní komise parlamentu, kde bylo po třech až čtyřech zástupcích každé z komor parlamentu. Pravomoci komise spadaly do dvou oblastí. V první měla komise přístup k vnitřním předpisům služby (od vnitřní organizace služby až po využívání technických zpravodajských prostředků) a k údajům nutným pro kontrolu hospodaření. Druhou oblastí byla kontrola vlastní činnosti Federální bezpečnostní informační služby. Komisi byla předkládána zadání úkolů pro Federální bezpečnostní informační službu nebo žádosti o informace a ředitel Federální bezpečnostní informační služby musel na požádání dodat zprávu o plnění zadaných úkolů a o používání zpravodajských prostředků. Zprávy předkládané na požádání komise zahrnovaly pouze případy, které byly bezpečnostní službou již uzavřené (Syllová 2002: 85–86).

Vedle zmíněných kontrolních pravomocí poskytoval zákon komisi i některé výkonné pravomoci. Komise mohla především požadovat po řediteli Federální bezpečnostní informační služby vysvětlení, případně další podklady nutné k prošetření, pokud došla k závěru, že služba porušuje práva občanů.¹⁹ Zmíněné podklady zde zahrnují všechny údaje, které jsou o takové osobě v evidencích Federální bezpečnostní informační služby vedeny.

---

¹⁹ Zákon hovořil konkrétně o „něčích právech“, teoreticky by se nemuselo ani jednat o občana ČSFR.

Kontrolní orgán mohl následně řediteli Federální bezpečnostní informační služby nařídit, aby zastavil činnost, která je shledána jako nezákonná. Dále může nařídit, aby nebyly využívány informace, které byly získány činností, při které Federální bezpečnostní informační služba překročila vlastní pravomoc nebo jednala přímo v rozporu se zákonem.

Volná formulace zákona de facto dávala komisi právo požadovat veškeré informace v držení Federální bezpečnostní informační služby k libovolné osobě. Stejně tak mohla komise nařídit zastavení činnosti, u níž došla k závěru, že překračuje pravomoci pro službu zákonem vymezené. Vzhledem k tomu, že pravomoci každé zpravodajské služby mohou být vymezeny jen velmi všeobecně, se komisi dostalo významného oprávnění rozhodovat o zaměření služby. Také možností interpretovat zákon komise zasahovala do pravomocí soudů.

Takto rozsáhlé řídicí pravomoci pro kontrolní orgány legislativy jsou značně neobvyklé a vystihují stav v prvních letech po demokratické revoluci, kdy – nejen mezi zákonodárci – panovaly značné obavy z činnosti zpravodajských služeb. Udělení pravomoci nahlížet do složek, které Federální bezpečnostní informační služba vedla na rozpracovávané osoby, představovalo kompromisní řešení oproti původnímu návrhu, kdy měl navíc kontrolní orgán přijímat a vyšetřovat stížnosti občanů proti Federální bezpečnostní informační službě. Při prošetřování případů by mohli členové kontrolní komise nejen žádat vysvětlení od ředitele, dostávat podklady a informace o stěžovateli, ale měli by i přístup do objektů Federální bezpečnostní informační služby (Syllová 2002: 85–87).

Problematickou stránkou kontroly Federální bezpečnostní informační služby parlamentem bylo obsazení kontrolního orgánu. Politické strany se teprve formovaly a společně s nimi se formoval i jejich vnitřní systém výběru kandidátů jednotlivých stran do parlamentních voleb. Zdaleka ne všichni poslanci, kteří zasedli do parlamentních lavic, splňovali kritéria pro rozhodování o bezpečnostní politice a seznamování s utajovanými informacemi. Avšak pro obsazení pozic v kontrolním orgánu neexistovala žádná psaná i nepsaná kritéria, která by byla zárukou spolehlivosti a uchování státního tajemství. Na jedné straně se kontrolnímu orgánu ze zákona o Federální bezpečnostní informační službě dostalo poměrně značných pravomocí, ale na straně druhé nebylo zajištěno spolehlivé vykonávání těchto pravomocí.

Pokud můžeme říci, že řada nově příchozích ve Federální bezpečnostní informační službě měla minimální zkušenosti s prací zpravodajské služby a státní správy vůbec, o čerstvých poslancích to platí dvojnásob. Členové kontrolního orgánu nemuseli být bezpečnostně prověřeni, nepodléhali zvláštnímu výběru ve sněmovně s ohledem na svou spolehlivost a ani neměli k dispozici úřední aparát, který by zajišťoval jejich kontrolní činnost. Není překvapivé, že parlamentní komise nebyla místem, kde by ředitel služby mohl odhalovat a vysvětlovat

skutečně důležité informace k činnosti Federální bezpečnostní informační služby. Přes poměrně silné pravomoci, které kontrolní orgán parlamentu podle litery zákona obdržel, ve skutečnosti neměl dostatek schopností svou kontrolní roli kvalitně zastávat. Nespolehlivost členů kontrolní komise byla důvodem k obcházení této instituce, přičemž jejich nezkušenost a omezené institucionální zázemí toto obcházení umožňovaly. Nejpodrobnější informace o dění ve Federální bezpečnostní informační službě pak pocházely od nespokojené části příslušníků služby, pro které kontrolní orgán parlamentu znamenal jedinou na vedení služby nezávislou instituci, na niž se mohli obrátit.

Zákon měnící postavení civilní služby byl založen na principu diskontinuity, kdy jedna organizace zanikala a vznikla organizace nová. Tento princip uplatňovaly i všechny budoucí úpravy, takže z pohledu zákona při každé reformě vznikala nová kontrarozvědka, což se několikrát opakovalo (ÚOÚD, FIS, FBIS, BIS ČR, BIS).²⁰ Diskontinuita organizace s sebou nesla i diskontinuitu v pracovních a služebních poměrech pracovníků služby. Každá změna legislativy a organizace tak otevírala prostor pro personální reformu, což s sebou neslo negativní jevy v podobě dlouhodobé nejistoty pro příslušníky služby (Pokorný 2007: 25).

Ředitelem Federální bezpečnostní informační služby zůstal Jiří Novotný, což znamenalo přenesení starých problémů Federální informační služby i do nové organizace. Vznik nové služby se stal příležitostí k další personální očiště služby. Kromě bývalých příslušníků Státní bezpečnosti se mohlo vedení zbavit i nových lidí, kteří se aktivně zapojili do vnitřních sporů s vedením. Jedním z hlavních cílů Federální bezpečnostní informační služby pro zajištění vlastní funkčnosti bylo opětovné vybudování útvaru sledování. Spolupráce s policejními útvary podle předpokladu příliš nefungovala a zdoluhavý schvalovací proces, který předcházela nasazení složek sledování, podvazoval akceschopnost služby. Výstavby nové sledovací složky se ujal František Stárek (dříve významná postava undergroundu), který při využití zkušeností několika „bývalých“ dokázal znovu vytvořit jednotku sledování.

Podle zákona o Federální bezpečnostní informační službě není rozpolcená jen pozice ředitele, ale dvojakost se přenáší i do nižších pater organizace. Zatímco do způsobu jmenování vedení služby se promítly spory o podřízenost služby mezi vládou a parlamentem, na úrovni náměstků se projevila tehdejší situace oslabujícího federálního státu, národní emancipace a žárlivosti ve společném československém státě, která se nevyhnula ani otázkám bezpečnosti, naopak zde propukala s největší vášní. Náměstci ředitele Federální bezpečnostní informační

---

²⁰ Úřad pro ochranu ústavy a demokracie a Federální informační služba ještě nebyly upraveny zákonem, ale princip změny byl stejný.

služby byli sice ředitelem jmenováni, ale na návrh vlády České, respektive Slovenské republiky. Tímto ustanovením byla oslabována pozice ředitele, který neměl volnou ruku při jmenování svých nejbližších podřízených. Jmenování náměstků ředitele zpravodajské služby se tak přenášelo do nežádoucí politické roviny a vytvářelo rozpory v nejužším vedení služby. Obrazně řečeno neobvyklé postavení mezi vládou a parlamentem bylo vrozenou vadou na kráse nově vzniklé organizace, která mohla v budoucnu působit řadu nikoli nepřekonatelných komplikací. Způsob jmenování náměstků ředitele však byl z tohoto pohledu komplikací, která ohrožovala každodenní fungování služby. Její závažnost se projevila hned při první příležitosti.

Slovenskou stranou byl na pozici „národního“ náměstka navržen pozdější ministr vnitra Slovenské republiky (v druhé Dzurindově vládě) Vladimír Palko (34 let), kterého Novotný bez problémů jmenoval. Vláda České republiky při svém rozhodování o nominaci na post náměstka měla k dispozici návrh Jiřího Novotného, který se vyslovoval pro svého dosavadního náměstka Zdeňka Vodsloně. Tento návrh v republikové vládě neuspěl a po dlouhém dohadování bylo rozhodnuto o navržení Jaroslava Bašty (taktéž náměstek Federální informační služby). Proti tomuto rozhodnutí se však Jiří Novotný postavil a odmítl navrhovaného jmenovat (Bašta 1993: 44). Patová situace měla nečekané rozuzlení.

Dne 29. srpna 1991 došlo na letišti v Mošnově k legendárnímu zásahu bezpečnostních složek, který se stal naprostým fiaskem. Vedení ministerstva vnitra v tomto případě chybně vyhodnotilo protichůdné informace zpravodajských složek a došlo k závěru, že na mošnovském letišti dochází ke skladování a nelegálnímu obchodu s velmi nebezpečnou látkou. Poté, co zásahová jednotka nic nenašla, se celá událost dostala na veřejnost a ukázalo se, že bezpečnostní složky zřejmě uvěřily dezinformaci či prostým fámám.

Po mošnovských událostech se tři příslušníci Federální bezpečnostní informační služby dostavili na Hrad k osobní audienci u prezidenta (využili svých kontaktů z disentu), kde byla celá záležitost projednávána. Jedním z návštěvníků byl i Jaroslav Bašta, tehdejší velitel operační sekce a náměstek ředitele. Záhy po své audienci byli všichni její účastníci postaveni mimo službu, protože návštěvu prezidenta uskutečnili bez vědomí svých nadřízených.

Tím porušili služební povinnosti zvláště závažným způsobem, neboť k takovému jednání nebyli nikým pověřeni, ani neplynulo z výkonu jejich služebních povinností. Další ponechání ve výkonu služby by ohrožovalo jak důležitý zájem služby, tak i průběh prošetřování jejich jednání (FBIS 1991).

Následné vyšetřování případu inspekcí ředitele skončilo propuštěním aktérů setkání z Federální bezpečnostní informační služby (Bašta 1993: 63). Události ze září 1991 jednak dokládají problémovost ustanovení zákona o Federální bezpečnostní informační službě, jednak jsou dalším dokladem neformálního rozměru politiky. V zaběhlém demokratickém politickém systému by bylo jen těžko představitelné, že by se příslušníkům bezpečnostní služby dostalo soukromé audience u hlavy státu. Počátkem devadesátých let stále fungovala přátelství z dob komunistické vlády a utváření politiky mimo institucionální rámec nebylo ničím výjimečným. Odlišovat za takovéto situace služební povinnosti od soukromého rozhovoru s přítelem či dávným známým je velmi obtížné. Václav Havel a jeho poradci byli klíčovými postavami, jejichž vliv zdaleka překračoval ústavně vymezené formální pravomoci. Ředitel Federální bezpečnostní informační služby Jiří Novotný si byl velmi dobře vědom vlivu Hradu na dění v bezpečnostních složkách, neboť právě o tento vliv se opírala jeho legitimita ve funkci. Snad proto velmi ostře reagoval na „soukromý“ rozhovor příslušníků zpravodajské služby s prezidentem a žádal o provedení služebního záznamu obsahu rozhovoru, který mohl mít vážné důsledky i pro jeho osobní postavení. Poté, co aktéři schůzky odmítli ředitele informovat o svých „soukromých“ záležitostech, byli ze služby propuštěni.

Koncem roku 1991 zesílila kritika práce Jiřího Novotného natolik, že se jeho další působení ve službě stalo neúnosným. Počátkem roku 1992 jej prezident nahradil poslancem Federálního shromáždění za Veřejnost proti násilí Štefanem Bačinským, který byl vzděláním právník (Zeman 2007: 226). Bačinský získal jistý vhled do problematiky zpravodajských služeb jako člen parlamentního orgánu pro kontrolu Federální bezpečnostní informační služby a také jako člen vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989 (FS ČSFR 1992). Komise však později získala mnohem širší mandát, na jehož základě rekonstruovala seznamy spolupracovníků Státní bezpečnosti a lustrovala v nich poslance (odtud také unikl seznam spolupracovníků Státní bezpečnosti k Petru Cibulkovi, který jej obratem publikoval). Někteří členové parlamentní vyšetřovací komise později přešli do bezpečnostních složek. V téže komisi pracoval také další pozdější ředitel kontrarozvědky Stanislav Devátý či otec Jana Rumla Jiří Ruml.

Štefan Bačinský si v nové funkci dokázal počínat úspěšněji než jeho předchůdce, ale k významnějšímu ovlivnění bezpečnostní služby mu nezbyval čas. Rok 1992 byl především rokem parlamentních voleb a rokem zániku federace. Společně s federativním státem zanikla i Federální bezpečnostní informační služba. Ještě před svým zánikem opět zažila výměnu ředitele, který byl obětován jako ústupek politickému nátlaku slovenského premiéra. Po

volbách, které v České republice vyhrála Občanská demokratická strana (ODS) a v Slovenské republice Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS), totiž Vladimír Mečiar bezpodmínečně požadoval nahrazení Štefana Bačinského. V září 1992 jej proto ve funkci nahradil bývalý policejní ředitel z Čadce Pavol Slovák. Ve druhé polovině roku 1992 již však bezpečnostní služba žila především přípravou na rozdělení státu. Vedení bylo reorganizováno na dvě samostatné části podle republikové působnosti, které pracovaly především na dělení společného majetku. Českou část služby řídil nově příchozí náměstek Stanislav Devátý, disident a posléze poslanec Federálního shromáždění za Občanskou demokratickou stranu (Zeman 2007: 226–227).

Ještě před zánikem federace se na veřejnost dostala aféra, která měla významný dopad i na nástupce Federální bezpečnostní informační služby. Kromě propírání vnitřních sporů služby v médiích byla veřejnost svědkem otevření mnohem závažnější kauzy. Jednalo se o aféru důstojníka Federální bezpečnostní informační služby Václava Wallise, který byl zadržen policií a obviněn z prodeje dokumentů z operativních svazků služby. Aféra byla vyvolána nechvalně proslulým šéfem Harvardských investičních fondů Viktorem Koženým, který navštívil federálního ministra vnitra Petra Čermáka a předal mu utajované materiály Federální bezpečnostní informační služby s tím, že je získal od Wallise. Kožený dále vypověděl, že jej Wallis vydíral a požadoval po něm platbu za informace, které o jeho „podnikání“ bezpečnostní služba shromažďovala. Na informace o případu reagoval ředitel služby Stanislav Devátý podáním trestního oznámení na vojenskou prokuraturu (Spurný 1996: 12). Následně byl Václav Wallis zadržen s penězi, které již za asistence policie od Viktora Koženého převzal, a celý případ měl dlouhou soudní dohru.

Přes zdánlivě jasnou situaci a důkazy se soudní projednávání případu táhlo dlouhá léta, až byl Wallis v červnu 2001 krajským soudem zproštěn obvinění. Mnohem podstatnější než samotný průběh celého soudního líčení je to, co aféra vypovídá o stavu a fungování tehdejší Federální bezpečnostní informační služby. Především došlo k významnému zpochybnění důvěryhodnosti bývalých příslušníků Státní bezpečnosti v nových službách a kvality jejich prověřování. Václav Wallis jako rozvědčík Státní bezpečnosti působil ve Velké Británii a následně prošel několika koly prověrek, na jejichž základě mohl nadále pracovat ve zpravodajské branži. Skutečnost, že se rozhodl vynášet utajované materiály a následně s nimi obchodovat (což bylo prokázáno), zpochybňuje funkčnost vnitřních bezpečnostních mechanismů služby. K samotnému odhalení navíc došlo díky upozornění Viktora

Koženého,²¹ nikoli díky práci vnitřní inspekce služby, což nutně vyvolává otázku, nakolik byl podobný způsob nakládání s utajovanými skutečnostmi rozšířen. Navíc, jak se později ukázalo, Wallis neměl mít podle náplně své práce ke svazku „Hadr“ (název svazku vedeného k činnosti Koženého fondů) vůbec přístup (Williams, Deletant 2001: 91). To, že mohl získat kopie částí spisu, svědčí o významném selhání vnitřních bezpečnostních mechanismů obvyklých pro práci zpravodajských služeb. Následné soudní projednávání, kde dokumenty vynesené z Federální bezpečnostní informační služby byly prezentovány jako důkazní materiál, umožnilo náhled do výsledků práce služby. Bývalý prokurátor a žalobce v případě Wallis Miroslav Kříženecký se k obsahu dokumentů později vyjádřil následujícím způsobem:

[...] svazek Hadr, který byl vlastně předmětem toho kupčení nebo prodeje, tak ten samozřejmě tak nějak vypovídal o úrovni práce v tehdejší FBIS. Byly to víceméně snůšky novinových článků (BBC, 25. září 2002).

Prvotní příčiny selhání je nutné hledat ve vnitřních poměrech Federální bezpečnostní informační služby. Ne náhodou se Václav Wallis rozhodl zpeněžit informace služby, které měl k dispozici, právě v době, kdy se připravovalo rozdělení republiky. Při úvahách o motivaci Václava Wallise k jeho činu není možné vše svést na čistě finanční potřeby. Atmosféra dělení služby, zmatek a nejistota ohledně dalšího působení zde sehrály svou roli. Přeměna služby byla opět příležitostí k částečné výměně personálu, přičemž nejohroženější se z pochopitelných důvodů mohli cítit bývalí příslušníci. Z jistého pohledu se ani nelze divit, že po peripetiích, trvajících nepřetržitě od změny režimu, již někteří lidé ztratili motivaci, víru ve zlepšení, loajalitu a zapomněli na profesní čest. „Aféra Wallis“ je jediným veřejně známým případem, ale podobných zrad ve vlastních řadách zřejmě bylo více.

Pokud uvážíme, že Wallis byl odhalen především díky vlastnímu amatérismu a jisté dávce naivity, a zamyslíme se nad tím, kolik lidí ve Federální bezpečnostní informační službě mělo důvod uvažovat podobným způsobem, můžeme dojít k nelichotivým závěrům ohledně fungování kontrarozvědné služby. Vzhledem k poměrům ve službě panujícím by bylo překvapivé, kdyby k podobným únikům informací nedocházelo ve více případech, které nebyly nikdy odhaleny, nebo byly řešeny jen prostřednictvím vnitřních mechanismů

---

²¹ O motivech Viktora Koženého lze jen spekulovat. Nejpravděpodobnější je varianta, že byl zklamán kvalitou informací, které mu Wallis předal, a proto se rozhodl tuto spolupráci ukončit pro něj přijatelným způsobem.

zpravodajské organizace a nepronikly na veřejnost. Taktéž je velmi pravděpodobné, že služba byla infiltrována agenty cizích mocností (je jen otázkou, do jaké míry). Není pochyb, že minimálně zpravodajské služby Sovětského svazu a jeho nástupců se o něco podobného pokoušely. Poměry panující ve Federální bezpečnostní informační službě a jejích předchůdkyních, opakované reorganizace, slabé vedení a neujasněná koncepce vytvářely okolnosti příhodné pro navázání spolupráce s některým ze zhrzených či zklamaných příslušníků služby (kterých nebylo nijak málo). Útěchou budiž, že zpravodajské služby Sovětského svazu a jeho nástupců procházely počátkem devadesátých let neméně obtížným obdobím, přičemž jejich funkčnost byla rovněž paralyzována zdrcujícím způsobem, a proto zřejmě nedokázaly situace dostatečně využít. Přesto však neslavný počátek bezpečnostní služby představoval značné riziko do budoucna, neboť získané informace a navázané kontakty mohly být v příštích letech dále využity proti zájmům České či Slovenské republiky.

3.2. Česká republika

3.2.1. Nový začátek

Rozdělení státu si vynutilo urychlené přijetí nového zákona upravujícího činnost bezpečnostní zpravodajské služby samostatné České republiky – Bezpečnostní informační služby České republiky (BIS ČR). Činnost Bezpečnostní informační služby České republiky byla vymezena zákonem jako první ze zpravodajských služeb nově vzniklé České republiky. Jednalo se o zákon č. 527/1992 Sb. o Bezpečnostní informační službě ČR. Okolnosti přijetí tohoto zákona předznamenaly budoucí vztah vlády k bezpečnostní službě. Návrh zákona o Bezpečnostní informační službě České republiky nebyl předložen vládou, ale skupinou poslanců, a stejný nezájem o text zákona projevovala vláda i v průběhu jeho projednávání (Williams, Deletant 2001: 87).

Zákon č. 527/1992 Sb., znamenal pokrok směrem k systémovějšímu vymezení fungování této služby, především ujasnil odpovědnost kontrarozvědky a omezil počet institucí, které mohou žádat informace (zánik federální institucionální roviny). Zatímco u Federální bezpečnostní informační služby to bylo sedm institucí (prezident, federální a obě republikové vlády, Federální shromáždění a také dvě republikové národní rady), u Bezpečnostní informační služby České republiky měla pouze vláda (od roku 1994 i prezident) právo tuto službu úkolovat. Parlament České republiky přišel ve vztahu ke kontrarozvědce o většinu exekutivních pravomocí, které předchozí zákon zaručoval Federálnímu shromáždění. Toto opatření je možné označit za krok směrem ke konsolidaci systému a směrem k uspořádání obvyklému v demokratickém státě. Zákon o Bezpečnostní informační službě České republiky přinesl utřídění pravomocí mezi legislativou a exekutivou a jasně vymezil odpovědnost ředitele služby vůči vládě. Vláda schvalovala statut služby, zadávala úkoly, stanovovala početní stavy a organizační složení služby. Parlament (respektive jeho předsednictvo) měl sice pravomoc jmenovat ředitele kontrarozvědky, ale jen na návrh vlády.

Ředitel služby mohl být odvolán taktéž předsednictvem parlamentu, a to nejen na návrh vlády, ale i na návrh parlamentu z podnětu parlamentní kontrolní komise (zákon č. 527/1992 Sb.). Parlamentu dále zůstaly již jen pravomoci umožňující vykonávání dohledu nad Bezpečnostní informační službou České republiky. Bezpečnostní služba musela parlamentu jednou ročně předkládat jednak zprávu o vlastní činnosti a jednak návrh rozpočtu. Poslanecká

sněmovna zřídila speciální kontrolní orgán, který měl přístup ke vnitřním předpisům služby (statut, návrh rozpočtu, početní stavy aj.) a přístup k písemným zadáním úkolů pro službu od vlády. Kromě toho ředitel služby musel na požádání předložit zprávu o činnosti Bezpečnostní informační služby České republiky a v ukončených případech musel na požádání předložit i zprávu o použití zpravodajských prostředků získávání informací.

Při zpětném pohledu můžeme říci, že rozdělení ČSFR bylo pro kvalitu kontroly nad zpravodajskými službami přínosem. Dělení státu vyvolalo nutnost přijmout alespoň dočasný zákon, který by upravoval fungování zpravodajských služeb (zájem se soustředil především na Bezpečnostní informační službu) a vymezil oblast jejich činnosti. Došlo k přerozdělení kontrolních pravomocí, které ve svém důsledku znamenalo oslabení role legislativy při kontrole zpravodajských služeb. Legislativním orgánům se v porevoluční době dostalo ve vztahu ke zpravodajským službám neobvykle rozsáhlých pravomocí, které v systému kontroly běžně náležejí exekutivě. Například možnost vést vlastní šetření, přístup k vnitřním informacím, případně pravomoc nařídit ukončení činnosti většinou náleží exekutivním kontrolním orgánům a rozhodně přesahuje obvyklé legislativní pravomoci. Parlamentní výbor pro kontrolu zpravodajských služeb, v podobě definované zákonem, neměl dostatečné administrativní a odborné zázemí, aby mohl podobné případy fundovaně řešit a přitom zaručit, že nedojde k úniku informací nebo politizaci přezkoumávaného případu. Je to především vláda, která zadává zpravodajským službám úkoly, měla by tedy také kontrolovat, do jaké míry jsou plněny.

Pozitivem rozdělení státu bylo především ukončení stavu nejistoty spojeného se soupeřením národních vlád a s oslabováním centrální moci, které byly zpravodajské služby podřízeny. Do každodenní práce zpravodajských služeb se sice mezirepublikové spory přímo nepromítaly, ale na Slovensku se již prosazovala praxe propojení zpravodajských služeb (zvláště slovenské Federální bezpečnostní informační služby) s politickými stranami a zatahování zpravodajské služby do vnitropolitických záležitostí. Po vzniku samostatné Slovenské republiky byla zpravodajská služba zneužívána ve vnitropolitickém boji. V České republice sice docházelo k politizaci činnosti bezpečnostní služby a objevila se řada obvinění z práce služby na politickou zakázku, ta však nebyla prokázána.

Období po vzniku České republiky bylo významnou etapou na cestě ke konsolidovanému systému bezpečnostních složek demokratického státu. Hlavním bodem politického boje byla ekonomická reforma státu a dění v bezpečnostních složkách bylo zcela zastíněno probíhající transformací ekonomiky. Od vzniku České republiky v roce 1993 až do konce roku 1997 byly formovány koaliční vlády pod vedením nejsilnějšího politického subjektu – Občanské

demokratické strany. Centrální roli v Občanské demokratické straně a vládě sehrával premiér a předseda Občanské demokratické strany Václav Klaus. Koncentrace Občanské demokratické strany na ekonomická témata do značné míry vytěsnila problematiku bezpečnosti na pokraj politického zájmu. Zpravodajské služby se obvykle dostávaly do centra pozornosti pouze v souvislosti se skutečnými či domnělými skandály nebo v rámci diskusí o pokračující roli příslušníků Státní bezpečnosti v těchto službách. Zanedbávání bezpečnostní politiky jako celku zvláště dobře dokumentuje neexistence strategicko-politických dokumentů, které by byly přijaty. Nejen na úrovni zpravodajských služeb, ale i v celkové bezpečnostní politice státu zcela chyběly jasně formulované základní cíle a stanovené mantinely.²²

Pro činnost bezpečnostní služby znamenal vznik České republiky významný milník. K obměně vládní elity sice došlo již po parlamentních volbách v roce 1992, ve kterých zvítězila Občanská demokratická strana, do konce roku však byla vláda a většina státních institucí do značné míry paralyzována vyjednáváním o budoucnosti federace a poté množstvím úkolů plynoucích z dělení státu. Rozdíl mezi přístupem politicky vyprofilované a hierarchicky organizované Občanské demokratické strany pod vedením Václava Klause a sdružením politických sil s mnohdy konsenzuálním přístupem k rozhodování v čele s Václavem Havlem se proto naplno projevil až se vznikem České republiky. Nástup Občanské demokratické strany a především silného premiéra Václava Klause představoval další posun směrem ke konsolidaci demokratického politického režimu. Politická moc byla soustředěna v ruku premiéra, což přineslo značné omezení neformálního vlivu prezidenta, který nebyl podložen institucionálním uspořádáním daným novou Ústavou České republiky.

Průvodním znakem změny v rozložení politické moci byl přesun poradců prezidenta Oldřicha Černého a Jiřího Křížana do exekutivních pozic. Jiří Křížan se stal náměstkem ministra vnitra Jana Rumla a Oldřich Černý nastoupil do pozice ředitele rozvědky. Williams a Deletant tento přesun interpretují jako cílenou snahu prezidenta zachovat si prostřednictvím svých poradců alespoň nepřímý vliv na dění v bezpečnostních složkách (Williams, Deletant 2001: 84). Spíše se však jednalo o přirozený vývoj. Ve chvíli, kdy Hrad přichází o svůj vliv, již rozsáhlý poradní sbor prezidenta neměl využití (Křížan a Černý vedli politickou, respektive branně–

---

²² Jediným nesporným cílem v oblasti bezpečnostní politiky, který do značné míry od vzniku České republiky nahrazoval jasněji definované cíle, byl vstup do NATO. Pro zpravodajské služby, zvláště civilní, byl však tento cíl příliš vzdálený a neuchopitelný.

bezpečnostní sekci). Jan Ruml jakožto nový ministr vnitra dosadil na vedoucí pozice sobě blízké lidi, kterým důvěřoval a znal je z předchozí spolupráce.

Dalším výrazem přesunu politické moci na vládní úroveň byla změna pozice Jana Rumla. Ruml (poté, co přestoupil do Občanské demokratické strany) byl jmenován ministrem vnitra České republiky ve vládě Václava Klause a stal se na dlouhou dobu klíčovou postavou v oblasti bezpečnostní politiky státu. Na pozici ministra vnitra vydržel až do listopadu 1997. Prvním ředitelem Bezpečnostní informační služby byl dočasně ustanoven disident Stanislav Devátý.²³ Jak se záhy projevilo, nebyla to nejmšťastnější volba, už jen proto, že Devátý býval poslancem Občanské demokratické strany (po nástupu do Federální bezpečnostní informační služby stranu opustil) a nikdy se nezbavil nálepky člověka Občanské demokratické strany podporujícího zájmy jedné politické strany, což následně poškozovalo celou zpravodajskou organizaci. Stejně tak byl Stanislav Devátý spojován s Janem Rumlem, což bylo chápáno jako negativní propojení mocného resortu vnitra a bezpečnostní služby. Podobně negativně bylo na vztahy Stanislava Devátého k Janu Rumlovi nahlíženo i zevnitř služby samotné, kde nebyly zapomenuty dřívější spory s federálním ministerstvem.

3.2.2. Politika, společnost a konsolidace kontrarozvědky?

Fungování Bezpečnostní informační služby a dalších zpravodajských služeb České republiky bylo na dlouhou dobu zásadně ovlivněno přístupem politické elity k nim. Bezpečnostní politika se na žebříčku priorit vládnoucí Občanské demokratické strany nacházela až na jedné z posledních pozic. Vztah vládní Občanské demokratické strany ke zpravodajským službám byl definován především negativním postojem premiéra Václava Klause k těmto částem bezpečnostního aparátu. Zpravodajské služby trpěly nezájmem o výsledky své činnosti a taktéž postrádaly jakékoli zadání z politické roviny. Pokud tedy mluvíme o úkolech (zadáních) zpravodajských služeb z první poloviny devadesátých let (boj proti terorismu, organizovanému zločinu atd.), nejednalo se o koncepční bezpečnostní politiku vycházející z vládní úrovně, ale o tzv. samoukolování zpravodajských služeb. Zpravodajské služby byly při nedostatečném politickém vedení nuceny samy obhajovat smysl své existence a hledat náplň vlastní práce.

---

²³ Zákon z konce roku 1992 ještě hovoří o Bezpečnostní informační službě České republiky. Od roku 1994 se civilní kontrarozvědka nazývá jen Bezpečnostní informační služba (zákon č. 154/1994 Sb.).

Nejenže se oblast bezpečnostní politiky nacházela mimo hlavní politické cíle Občanské demokratické strany, ale taktéž přední političtí aktéři zde působící stáli do značné míry mimo hlavní stranický proud. Jan Ruml, přestože člen Občanské demokratické strany, se svou disidentskou minulostí rozhodně nepatřil k hlavnímu „ekonomickému“ proudu strany. Podobně na tom byla i skupina jeho spolupracovníků, často přátel z disentu, kterými se ministr Ruml obklopil. Situaci dokresluje pozice Stanislava Devátého, kterého měla po přijetí zákona o Bezpečnostní informační službě z roku 1994 jmenovat vláda, což se však nestalo. Přesto, ve srovnání s jeho předchůdci, vydržel ve vedení Bezpečnostní informační služby rekordně dlouhou dobu. Stanislav Devátý byl do vedení Bezpečnostní informační služby obsazen jako dočasný ředitel a v této pozici setrval až do své rezignace v listopadu 1996. Důvodem dlouhého setrvání Bezpečnostní informační služby pod „dočasným“ ředitelem (což pochopitelně oslabovalo postavení celé služby) byl údajně osobní postoj premiéra Václava Klause ke Stanislavu Devátému, jenž způsobil, že premiér odmítal Devátého oficiálně jmenovat. Nastala tak patová situace, neboť Stanislav Devátý měl zároveň podporu ministra vnitra Rumla a za daného rozložení sil ve vládní koalici by zřejmě bylo obtížné shodnout se na jiném kandidátovi.

Postoj veřejnosti, médií a především politické elity ke zpravodajským službám byl i nadále determinován zkušeností s fungováním Státní bezpečnosti. Až ostentativní nezájem o fungování služeb a výsledky jejich činnosti z politické roviny měl neblahý vliv na rozvoj mechanismů spolupráce mezi politickou elitou a zpravodajskými službami. Během vlády pravicových koaličních vlád nedošlo ke kultivaci vztahu mezi politickou elitou a zpravodajskými organizacemi. Je možné říci, že oblast zpravodajských služeb v tomto směru zaostávala za jinými sférami vládní politiky, na které byla upřena pozornost. Součinnost politických špiček a zpravodajských služeb se stala trvalým problematickým bodem, který brání úspěšnému dokončení konsolidace a nastavení standardů fungování obvyklých pro demokratické státy.

Komplikované soužití zpravodajských služeb a politické reprezentace se zvláště projevovalo u Bezpečnostní informační služby, neboť činnost bezpečnostní služby je ve vztahu k vnitřní politice mnohem delikátnější záležitostí a neobejde se bez politické podpory. Přijetí nových právních norem (zákony č. 153 a 154/1994 Sb.) sice znamenalo stabilizaci institucionálního uspořádání služeb, ale nepřineslo žádný posun v přístupu vlády ke zpravodajským službám. I přes rozsáhlou reorganizaci a personální obměnu byly zpravodajské služby nadále považovány za něco nemravného a pro demokracii nebezpečného (pozornost se soustředila na Bezpečnostní informační službu). Zpravodajským službám byly přisuzovány větší schopnosti

a moc, než ve skutečnosti mohly mít. Zvláště Bezpečnostní informační službě politické strany nedůvěřovaly a snažily se ji kontrolovat prostřednictvím dosazení vlastních lidí. Uvedené postoje se také projevíly při obsazování vedoucích pozic zpravodajských služeb. Zvláště zřetelné to bylo právě u Bezpečnostní informační služby, kde se vládní koalice opakovaně nebyla schopna dohodnout na osobě ředitele. Občanská demokratická strana si již od vzniku Bezpečnostní informační služby nárokovala právo rozhodovat o osobě ředitele této služby a koaliční partneři se nechtěli podrobit tomuto nátlaku (ČTK, 25. března 1993). Situace ustrnula na mrtvém bodě, a proto od roku 1992 až do listopadu 1996 vedl kontrarozvědka Stanislav Devátý, který byl původně jmenován pouze na přechodnou dobu.²⁴

Z průtahů při vyjednávání o obsazení postu ředitele Bezpečnostní informační služby oba koaliční partneři obviňovali Občanskou demokratickou stranu, která byla na jednáních zastoupena ministrem vnitra Rumlem (ČTK, 25. října 1994). Zmíněný stav mohl nejvíce vyhovovat Občanské demokratické straně, neboť Stanislav Devátý, přestože ze strany oficiálně vystoupil, měl jako bývalý člen vedení a poslanec na stranu úzké kontakty. Na neoficiální rovině mohla Bezpečnostní informační služba pod jeho vedením mnohem těsněji spolupracovat s ministerstvem vnitra, než by bylo možné za jiné personální konstelace (ČTK, 8. ledna 1997).

Nejasnost postavení ředitele Bezpečnostní informační služby vedla k oslabení vedení uvnitř zpravodajské organizace, kde k působení Devátého existovaly výhrady. Významnou postavou v čele služby byl první náměstek ředitele Devátého pro operativu Jan Princ, který de facto řídil každodenní chod služby. Za zlepšení oproti předchozím zkušenostem je jistě možné považovat skutečnost, že nespokojenost a vnitřní rozpory nevedly k otevřeným výpadům bývalých zaměstnanců proti vedení služby. Přes řadu interpretací vnitřní situace, které se objevovaly v médiích, či únikům informací již nedocházelo k vyloženým excesům známým z období ředitele federální služby Novotného. V tomto směru byla Bezpečnostní informační služba (její vedení) oproti svým předchůdcům vyspělejší.

---

²⁴ Ředitel Bezpečnostní informační služby byl odvolán na nátlak koaličních partnerů Občanské demokratické strany po sérii skandálů vyvolaných právě představiteli Občanské demokratické aliance a Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové, avšak důkazy podporující jejich tvrzení nebyly předloženy.

3.2.3. Zákon o zpravodajských službách

Zásadní událostí, která na dlouho ovlivnila fungování zpravodajských služeb v České republice, bylo projednávání a přijetí zákonů č. 153/1994 Sb., o zpravodajských službách České republiky, a č. 154/1994 Sb., o Bezpečnostní informační službě. Počátkem roku 1993 se vláda zavázala, že připraví zákon o zpravodajských službách, který by ujasnil jejich pravomoci a pole působnosti. Plánovaná a potřebná debata o účelu, postavení a kontrole zpravodajských služeb však nakonec vyústila v pouhé dohadování o počtu samostatných zpravodajských organizací a bylo ji možné redukovat na slogan – sloučit, či nesloučit.

Václava Klause, který se jinak bezpečnostní problematice nevěnoval, či přímo se jí vyhýbal, zřejmě zaujaly ekonomické argumenty o úsporách a zefektivnění, které by sloučení čtyř zpravodajských organizací do menšího počtu mělo přinést. Na základě podobných argumentů, které údajně převzal od Stanislava Devátého (Pacner 2002: 663), začal Václav Klaus prosazovat podobu zákona, která by ustanovila existenci jedné civilní a jedné vojenské služby.

Přestože z ekonomického pohledu se může jednat o správný postup, z funkčního hlediska se jednalo o velmi špatné řešení, které by nakonec nepřineslo ani ekonomické výhody. Způsoby práce, prostředí, v němž se pohybují, i právní rámec jsou u rozvědných a kontrarozvědných služeb natolik odlišné, že jejich násilné organizační spojování by způsobilo více škody než užitku. Idea slučování civilních a vojenských služeb se setkala s výrazným nesouhlasem jak u koaličních partnerů, tak i v Občanské demokratické straně. Proti Klausovu návrhu vystoupil například předseda branného a bezpečnostního výboru Vladimír Šuman (Občanská demokratická aliance – ODA), který rozpor komentoval slovy:

On [Václav Klaus] prosazoval spojení rozvědky a kontrarozvědky jak u civilních, tak vojenských služeb. Pro mne je to naprosto nepřijatelný model, který by mohl vést až k ohrožení demokracie. Svědčí o nepřilíživě důkladné znalosti zpravodajské práce. Možná, že tu hrál jistou roli jeho osobnostní rys – přišel k určitému závěru a byl přesvědčen o jeho pravdivosti, protože to byl jeho názor (Spurný 1994: 10).

Významnou roli při přípravě zákona o zpravodajských službách sehrála existence Rady pro zpravodajskou činnost, která byla platformou, kde se k návrhu zákona mohli vyjadřovat ředitelé služeb a vnášet do diskuse vlastní stanoviska. Důrazný nesouhlas s návrhem na slučování služeb nakonec Václava Klause přinutil částečně ustoupit od jeho záměru a

souhlasit s kompromisním řešením, které spočívalo v ponechání civilních služeb v původní podobě a ve sloučení pouze vojenských zpravodajských služeb (ČTK, 26. srpna 1993).

Celý spor se promítl do zpracování kompromisního vládního návrhu zákona o zpravodajských službách České republiky, jímž byl položen legální základ pro fungování zpravodajských služeb a který je s menšími novelizacemi (zvláště u vojenských složek) platný dodnes (zákon č. 153/1994 Sb.). V textu zákona se zmíněné rozpory odrazily negativním způsobem, neboť snížení počtu služeb bylo vedeno záměrem uspokojit požadavky premiéra a zároveň ponechat funkční uspořádání nezměněné. Důležitější než přínos zákona o zpravodajských službách je to, co nepřinesl. Debata ohledně počtu služeb zcela zastínila jiná důležitá témata, jež by bývalo bylo vhodné při počáteční úpravě prodiskutovat. Jedná se především o účel zpravodajských služeb, jejich vztah k politické reprezentaci a vymezení jejich působnosti, koordinace a kontroly. Nejviditelnějším restem zákona č. 153/1994 Sb., je setrvávání civilní rozvědky pod ministerstvem vnitra, což bylo původně přijato jako dočasné řešení. Přestože zákon č. 153/1994 Sb. měl celou řadu nedostatků, ve většině oblastí přinesl posun vpřed, který přispěl ke konsolidaci systému zpravodajských služeb.

Změny oproti předchozímu zákonu o Bezpečnostní informační službě České republiky znamenaly omezení kontrolních pravomocí parlamentu a jejich přesun k vládě (Zeman 2008: 2). Nejvýraznější je stanovení odpovědnosti Bezpečnostní informační služby vládě jako celku, přičemž pravomoc jmenovat a odvolávat ředitele měl výlučně premiér. Vláda jako celek byla taktéž odpovědná za koordinaci činnosti služeb. Právě odpovědnost vlády jako celku se stala zdrojem budoucích problémů a důvodem pro řadu neúspěšných pokusů o reformování celého systému. Nejasné vymezení odpovědnosti dále komplikovalo již tak obtížné soužití zpravodajských služeb a politické reprezentace. Zatímco vojenské služby a civilní rozvědka byly součástí ministerstev a za jejich fungování odpovídal příslušný ministr, v případě Bezpečnostní informační služby byla situace komplikovanější. Bezpečnostní informační služba byla samostatným úřadem a za její činnost odpovídala celá vláda. V praxi však bylo vždy nutné určit konkrétního člena vlády, který by byl za Bezpečnostní informační službu zodpovědný. Různé vlády volily různé přístupy k této problematice a podle postavení konkrétního pověřeného člena vlády se také měnilo faktické postavení Bezpečnostní informační služby.²⁵

---

²⁵ V koaličních vládách devadesátých let v čele s Občanskou demokratickou stranou byla zavedena praxe, kdy Bezpečnostní informační služba byla podřízena samostatnému ministrovi (posledním byl ministr bez portfeje Pavel Bratinka, 1996 – počátek roku 1998). V době přechodné vlády Josefa

Kromě vlády je Bezpečnostní informační služba ze zákona kontrolována dvěma institucemi vnější kontroly – parlamentem a soudy. Parlament kontroluje Bezpečnostní informační službu prostřednictvím zvláštního kontrolního orgánu Poslanecké sněmovny, který se skládá ze sedmi členů (poslanců) a je volen Poslaneckou sněmovnou. Pravomoci tohoto orgánu a povinnosti Bezpečnostní informační služby jsou upraveny v § 19 zákona o Bezpečnostní informační službě. Nejdůležitější jsou povinnosti, které zákon ve vztahu k parlamentu ukládá řediteli Bezpečnostní informační služby, to znamená, do jaké míry mají členové parlamentního výboru zajištěn přístup k informacím o fungování služby. Ředitel služby musí kontrolnímu orgánu předložit základní dokumenty upravující fungování Bezpečnostní informační služby, jako jsou statut a vnitřní předpisy. Dále musí být parlamentu předložen návrh rozpočtu a podklady ke kontrole jeho činnosti. Poslanci taktéž obdrží písemné zadání úkolů, které služba dostala. Kontrolní orgán parlamentu si navíc může od ředitele vyžádat předložení zprávy k činnosti služby a zaměření akcí či nasazování zpravodajských prostředků s cílem získat informace v již uzavřených případech (zákon č. 194/1994 Sb., § 19). Oproti předcházející úpravě došlo ke značnému omezení kontrolních možností parlamentu. Přestože zákon formálně ustanovuje kontrolní orgán a vymezuje jeho pravomoci, tyto pravomoci jsou natolik omezené, že parlamentní kontrola se do značné míry stala formalitou. Parlamentní komise nemají nezávislý zdroj informací o dění ve službě, ani nemají možnost si jakkoli ověřit informace, které jsou jim poskytovány ředitelem služby.

3.2.4. Exekutivní kontrola – Rada pro zpravodajskou činnost

Již v roce 1990 vznikla z iniciativy prezidentova poradce pro bezpečnostní politiku Oldřicha Černého rada zabývající se problematikou zpravodajství, jejímž úkolem byla koordinace postupu v oblasti zpravodajství. Rada původně působila na ministerstvu vnitra a později byla

---

Tošovského byla Bezpečnostní informační služba podřízena přímo premiérovi. Následující vláda premiéra Miloše Zemana se vrátila k praxi, kdy Bezpečnostní informační služba podléhala ministru bez portfeje, kterým byl od roku 1998 až do března 2000 (kdy byl odvolán) Jaroslav Bašta. Následně byla odpovědnost za Bezpečnostní informační službu svěřena rozhodnutím vlády tehdejšímu ministru práce a sociálních věcí a místopředsedovi vlády Vladimíru Špidlovi, který si kontrolu nad Bezpečnostní informační službou ponechal i poté, co se stal premiérem. Zmíněná praxe, kdy je na vládní úrovni Bezpečnostní informační služba podřízena premiérovi, zůstala dodnes (2008) nezměněna. De jure však Bezpečnostní informační služba stále zůstává podřízena vládě, proto veškeré akty k Bezpečnostní informační službě musí projednávat vláda jako celek.

přesunuta pod kontrolu celé vlády. Formálně vznikla Rada pro zpravodajskou činnost v rámci Úřadu vlády ČSFR na základě rozhodnutí vlády z ledna 1992 (ČTK, 19. února 1992). Vznikl tak malý orgán pod vedením pozdějšího náčelníka Vojenského zpravodajství Petra Pelze, který představoval platformu pro diskusi nejen mezi vedením jednotlivých služeb, ale především mezi zpravodajskými službami a politickou rovinou. Předsedou Rady byl premiér a v Radě se měli scházet ministři vnitra, financí, zahraničí a obrany spolu s řediteli všech zpravodajských služeb a koordinovat činnost jednotlivých služeb na nejvyšší úrovni.

Po nástupu Občanské demokratické strany do vlády však Rada ztrácela na významu a především kvůli nezájmu z politické roviny byly její aktivity omezovány. V praxi se v nově vzniklé České republice zpravodajské služby setkávaly s nezájmem, ba přímo s antipatiemi politiků. Celou situaci dokumentují slova Václava Klause, která údajně pronesl před přítomnými řediteli zpravodajských organizací na prvním setkání Rady po rozdělení federace v březnu 1993:

Nejraději bych vás všechny rozpustil, a to bez náhrady. Bohužel nemůžu (cit. Pacner 2002: 664).

Jedním z projevů politického nezájmu bylo obsazení Rady, která se scházela pod vedením ministra vnitra a ve složení náměstků ministrů. Pozdějším snahám (1995) o změnu postavení Rady pro zpravodajskou činnost bránily rozpory ve vládní koalici, které od roku 1995 de facto práci Rady zcela ochromily (ČTK, 16. června a 25. srpna 1995). Postavení Václava Klause jako předsedy Rady bylo chápáno jako dočasné řešení, avšak vlivem nezájmu a sporů uvnitř vládní koalice se nedařilo postavení a fungování Rady řešit. V roce 1996 bylo přijato rozhodnutí, že předsedou Rady bude ministr bez portfeje, a od července 1996 se jím stal Pavel Bratinka. Pro zajištění administrativní podpory měla Rada asi šestičlennou kancelář, v jejímž čele stál ředitel kanceláře. Ředitele však jmenoval premiér a Václav Klaus ponechával tento post neobsazený. Teprve po nátlaku ministra Bratinky byl od září 1996 do pozice ředitele kanceláře jmenován bývalý příslušník Bezpečnostní informační služby Jan Schneider.

Změna na pozici předsedy Rady se projevila započítím činnosti v oblasti koordinace působení zpravodajských služeb z vládní úrovně a zintenzivněním komunikace mezi vedením zpravodajských služeb a politickými představiteli. Počátkem roku 1997 vláda přijala rozhodnutí, kterým byl zvýšen statut Rady. Členy Rady se stali ministři, a ne pouze jejich náměstci, jak bylo dosavadní praxí (ČTK, 12. února 1997). Do konce roku 1997 Rada vládě předložila rámcový materiál, který definoval bezpečnostní rizika hrozící České republice a vymezil nástroje a postupy pro zvládání těchto rizik. Materiál byl schválen v říjnu 1998 a de

facto se jednalo o první rámcové zadání pro zpravodajské služby od Vlády České republiky (ČTK, 8. října 1997). V průběhu roku 1997 byly Radou taktéž rozpracovávány návrhy na možnou reformu systému zpravodajských služeb. Součástí zvažovaných změn byly diskuse o redukci počtu zpravodajských služeb, což však naráželo na silný odpor a nakonec se ukázalo jako nerealizovatelné. Taktéž byl připraven text komplexního zákona o kontrole zpravodajských služeb, jenž měl rozdělit kontrolní funkce mezi vládu, Poslaneckou sněmovnu, Senát a Nejvyšší kontrolní úřad. I tento návrh se setkal s vážnými připomínkami. Než mohlo být nalezeno přijatelné řešení, padla koaliční vláda Václava Klause a s ní i připravovaný text zákona.

3.2.5. Personální stabilizace a činnost Bezpečnostní informační služby

Osoba ředitele Stanislava Devátého nebyla v rámci organizace všeobecně akceptována. V Bezpečnostní informační službě existovala nemalá skupina lidí, která výrazně nesouhlasila se způsobem vedení služby. K nespokojeným patřila i část vyššího vedení služby, což nepřispívalo k hladkému fungování organizace. Předmětem kritiky byla například personální rozhodnutí ředitele hned při vzniku Bezpečnostní informační služby:

Kritizoval jsem to, že byli v roce 93 přijati příslušníci Státní bezpečnosti a naopak noví zpravodajci, kteří přišli po roce 90, nebyli přijati do BIS (Kadlec, 7. prosince 1999).

Sám Devátý si žádných pochybení nebyl vědom a považoval je za pouhý útok proti své osobě a mocenský boj:

Skupina měla zhruba tak kolem 10 lidí [...] [Zájmem skupiny byl] můj post, odvolání mě z této funkce, kterou jsem tenkrát měl, a obsazení nejvyšších funkcí v BIS (Devátý, 23. října 1998).

Bezpečnostní informační služba však již byla natolik konsolidovanou, že tyto vnitřní rozpory se navenek neprojevovaly (nebo jen v omezené míře). I skupina nespokojených tentokrát dokázala zachovat potřebnou míru loajality ke službě a jejich výtky k vedení zůstávaly v uzavřeném vnitřním prostředí organizace. Neopakovaly se již kauzy z počátku devadesátých let, kdy z federální služby byli vyhazováni lidé jako John Bok, kteří následně veřejně rozebírali vnitřní záležitosti zpravodajské organizace. V tomto směru lze hovořit o značném pokroku, který Bezpečnostní informační služba a její příslušníci učinili oproti nedávné

minulosti. Vnitřní rozpory služby pronikly na veřejnost až se značným časovým odstupem, kdy již natolik nepoškozovaly fungování zpravodajské organizace.²⁶

Jistého stupně konsolidace dosáhla služba i v oblasti personálního složení. Revoluční obsazování vedoucích pozic spřízněnými osobami již bylo minulostí. Po řadě reorganizací a vlnách odchodů, z nichž poslední proběhla po nástupu Stanislava Devátého, se personální situace ustálila. Do té doby musela službu opustit nejen většina prověřených bývalých příslušníků Státní bezpečnosti, ale odešla i skupina nejznámějších postav disentu (významnou výjimkou byl František Stárek).²⁷ V činné službě zůstávala menší skupina chartistů, která nečítala více než dvě desítky osob. Dále zde setrvali lidé, kteří do kontrarozvědky nastoupili počátkem devadesátých let díky přátelským vazbám na nové osoby ve vedení služeb.

Reaktivovaní příslušníci, kteří sehráli významnější roli v prvních letech po změně režimu, ze služby většinou odešli. Pokud někteří v Bezpečnostní informační službě dále působili, jednalo se v polovině devadesátých let již pouze o jednotlivce. Tato obměna je logickým důsledkem data narození lidí z generace „revolucionářů“ konce šedesátých let, kteří v devadesátých letech již dosahovali důchodového věku. Z politického hlediska nejproblematičtější skupina bývalých příslušníků Státní bezpečnosti se taktéž ztenčila na omezené množství osob. Pokud v Bezpečnostní informační službě zůstávaly některé osoby v minulosti spojené se Státní bezpečností, jednalo se o zkušené a spolehlivé lidi působící v podpurných složkách sledování, technické podpory či ochrany objektů. Tito lidé též museli službu postupně opouštět, protože byli snadným cílem pro případné kampaně proti činnosti služby a jejich přítomnost v řadách kontrarozvědky mohla službu kompromitovat na politické scéně i před veřejností.

V řadách Bezpečnostní informační služby působili zcela noví lidé, kteří již nemohli být spojováni s některou z porevolučních skupin. Minimálně od vzniku samostatné České

---

²⁶ Jednalo se např. o vyšetřování příslušníka Bezpečnostní informační služby Romana Hrubanta a soudní spor mezi Stanislavem Devátým a Tomášem Kadlecem (viz dále).

²⁷ Zvláštním případem je osoba samostatného odbojáře Vladimíra Hučína. Pozdější odchod (vyhození) Hučína z Bezpečnostní informační služby byl mediálně sledovaným případem, který v mnohém připomínal již zapomenuté kauzy Johna Boka či Jaroslava Bašty. Ať již byly okolnosti Hučínova odchodu ze služby jakékoli (interpretace obou stran se diametrálně liší), je postup Vladimíra Hučína důkazem, že tajné opoziční akce nejsou dostatečnou kvalifikací pro práci ve zpravodajských službách demokratického státu. Vyhraněný antikomunismus a aktivismus nejsou vlastnosti slučitelné s podstatou zpravodajské práce.

republiky vyhledávala Bezpečnostní informační služba vhodné kandidáty zaměstnání i prostřednictvím inzerce. Služba musela upustit od počáteční praxe náboru lidí na základě osobních známostí a doporučení, kteří byli upřednostňováni v kariérním růstu, popřípadě rovnou obsazovali vedoucí pozice. Zavedení standardních způsobů personální práce bylo významným krokem ke stabilizaci služby. Fungování kontrarozvědky tak mohlo být napříště méně ovlivňováno spřátelenými skupinami a více se přibližovalo standardním formám řízení a provozu zpravodajské organizace.

Významným rezervoárem čerstvých kádrů pro Bezpečnostní informační službu se staly policejní složky. Výhodou lidí přicházejících od policie bylo, že již za sebou měli zkušenost z působení ve vojensky řízené organizaci. Měli již tedy zažitá nezbytná postupy a znali prostředí, což zvyšovalo pravděpodobnost, že budou vhodnými kandidáty pro práci v kontrarozvědné službě. Nábor lidí na základě kontaktů sice posiloval vzájemnou důvěru, avšak službě chyběli zkušení odborníci. Zvláště pro oblast extremismu a organizovaného zločinu byla dřívější zkušenost s prací v této oblasti důležitým předpokladem. Takovéto lidi bylo možné nalézt právě u policie či na úřadu vyšetřování. Koncem devadesátých let tak bývalí policisté tvořili asi pětinu zaměstnanců služby. Nábor lidí pro Bezpečnostní informační službu z řad policie se ukázal být krokem správným směrem a s působením někdejších policistů u Bezpečnostní informační služby převládaly pozitivní zkušenosti. Jednotlivci do Bezpečnostní informační služby přicházeli taktéž z armády.

Přijímání bývalých policistů také usnadňovalo spolupráci s policejními složkami. Přestože z politických kruhů bylo na kontakty ministerstva vnitra a Bezpečnostní informační služby pohlíženo s podezřením (ke změně dochází až po událostech roku 2001), v některých oblastech musela spolupráce probíhat. Nejednalo se přímo o spolupráci na úrovni ministerstva vnitra, ale o kontakty s ministerstvem podřízenou složkou, Policií České republiky. Mezi policií a Bezpečnostní informační službou existovaly dohody upravující fungování vzájemných kontaktů. Nejednalo se o nic nežádoucího, či dokonce protizákonného. Naopak kooperace mezi policií a kontrarozvědkou (která nemá výkonné pravomoci) je nutností. Zvláště zvládnutí problematiky extremismu, organizovaného zločinu a terorismu vyžaduje kvalitní kooperaci kontrarozvědky a policie. Působení bývalých policistů na odpovídajících pracovištích Bezpečnostní informační služby podobnou spolupráci usnadňovalo, neboť dobře znali prostředí i své protějšky.

Spolupráce Bezpečnostní informační služby a policejních složek však měla své limity. Závažným problémem byla ustanovení trestního řádu, který policii neumožňoval předkládat důkazy získané Bezpečnostní informační službou. Bezpečnostní informační služba

pochopitelně nemohla sama zahájit formální proces vyšetřování a materiály, které získala v rámci své činnosti, proto nemohly být zařazeny do trestního spisu. Pokud například Bezpečnostní informační služba při svém odposlechu objevila důkazy konkrétní trestné činnosti, jedinou možností pro jejich zahrnutí do vyšetřování bylo odposlech Bezpečnostní informační služby ukončit a upozornit policii, která měla možnost oficiálně shromáždit důkazy. Policejní složka pak pokračovala v odposlechu na stejném místě, kde jej předtím kontrarozvědka ukončila. Jinak mohly podklady Bezpečnostní informační služby sloužit policii jen jako vodítko pro vlastní vyšetřování. Přes zmíněné komplikace se takovýmto způsobem podařilo uzavřít řadu případů trestné činnosti.

Navzdory úspěšným případům nelze opomenout, že zde nadále existovaly velké nedostatky v oblasti koordinace postupu bezpečnostních složek. Do konce devadesátých let se téměř nedá hovořit o spolupráci mezi Bezpečnostní informační službou a jejím armádním protějškem, vojenskou kontrarozvědkou. Obě služby vedle sebe existovaly, aniž by jedna o druhé věděla. Výjimkou byla situace při sledování významných zájmových objektů, kde obě služby záhy zjistily, že se potkávají, a byly schopny své akce do jisté míry koordinovat. Spolupráce s rozvědkou taktéž neprobíhala, ale vzhledem k rozdílnému zaměření obou služeb to nepůsobilo vážnější komplikace. K problémům docházelo pouze při akcích rozvědky na území České republiky. Zákon č. 153/1994 Sb. o zpravodajských službách České republiky totiž vymezuje prostor působnosti větou, že Úřad pro zahraniční styky a informace „zabezpečuje informace mající původ v zahraničí“ (zákon č. 153/1994 Sb., § 5, odstavec 2). Tato formulace otevírá prostor pro interpretaci, kdy Úřad pro zahraniční styky a informace může zajišťovat informace i na území České republiky. Na podobné aktivity však Bezpečnostní informační služba pohlížela s nedůvěrou a považovala je za narušení vlastní působnosti.

Při koordinaci postupu s policií byla hlavním problémem skutečnost, že u policie neexistoval jediný jasně určený útvar, který by působil jako styčný bod pro součinnost s Bezpečnostní informační službou. Policie měla v devadesátých letech několik specializovaných složek, které ke své práci využívaly zpravodajských prostředků a které mohly být partnerem pro Bezpečnostní informační službu. Zde se však jednalo především o problém vedení policie, kde její složky neměly jasně vymezené pravomoci, jejich pole působnosti se překrývala a jednotlivé složky mezi sebou soupeřily. Situace byla nejasná zvláště v oblasti závažné ekonomické kriminality. Kromě Bezpečnostní informační služby se touto problematikou zabývaly Útvar pro odhalování organizovaného zločinu (ÚOOZ), Služba pro odhalování korupce a závažné hospodářské trestné činnosti (SPOK) a Odbor boje s organizovaným

zločinem (OBOZ). Pokud se u konkrétního případu zjistilo, že všechny zmíněné složky na něm pracují a mají založený spis s podobnými materiály, bylo obtížné určit jednu organizaci, která by se případu dále věnovala a koordinovala postup. Policejní složky totiž vykazovaly svou činnost podle tzv. čárkového systému, kde se hodnotilo, kolik případů bylo úspěšně uzavřeno. Ukončení spisu bez prokazatelného výsledku (zvláště pokud byly k získání důkazů nasazeny speciální prostředky jako odposlechy) nebylo v jejich zájmu.²⁸

Samostatnou kapitolou je tzv. ekonomická kontrarozvědka v období transformace ekonomiky, kde se Bezpečnostní informační služba mnohdy dostávala do střetu se silnými ekonomickými a politickými zájmovými skupinami. Situaci kolem vedení Bezpečnostní informační služby komplikovala řada skandálů, které byly prezentovány také na veřejnosti. Zřejmě nejzávažnější událostí pro kontrarozvědku bylo již zmíněné odhalení významného selhání jejího vlastního příslušníka Václava Wallise. Přestože vznik „aféry Wallis“ spadá již do existence Federální bezpečnostní informační služby (došlo k ní v roce 1992), vzhledem k průtahům při vyšetřování a především při soudním líčení se její průběh dotýkal i Bezpečnostní informační služby. Soudní projednávání případu se těšilo velké pozornosti médií a v souvislosti s kauzou se objevila podezření, že Bezpečnostní informační služba sleduje politické představitele státu. Při vyšetřování taktéž vyšlo najevo, že vláda zadala Federální bezpečnostní informační službě úkol monitorovat aktivity Viktora Koženého a jeho privatizačního fondu. Vyzrazení a mediální propírání úkolu vlády pro bezpečnostní zpravodajskou službu do budoucna poznamenalo již tak napjaté vztahy mezi politickou rovinou a službou. Nelze se divit, že po zkušenostech s angažmá zpravodajské služby v případě Viktora Koženého již vláda Bezpečnostní informační službu nepovažovala za vhodný nástroj k získání informací. V oblasti ekonomické kontrarozvědky tak služba u příjemců svých informací do značné míry pozbyla kredit, který si pak znovu obtížně získávala na základě úspěchů v dalších případech (viz dále).

Oblast ekonomické kontrarozvědky představuje jednu z významných složek činnosti bezpečnostní služby. Role zpravodajských služeb v ekonomické transformaci státu dodnes představuje kontroverzní téma, na které existuje řada rozdílných pohledů a vysvětlení. Některé interpretace naznačují možnost záměrné redukce složek ekonomické kontrarozvědky, která měla otevřít cestu k nekalým „obchodům“ v rámci ekonomické transformace (Duchek 2004: 242).

---

²⁸ Jednotlivé složky si také mezi sebou navzájem nedůvěřovaly. Jak později ukázala kauza Berdychova gangu, nedůvěra byla do jisté míry oprávněná.

Ochrana ekonomiky v době transformace představuje neprobádané téma, které teprve čeká na své podrobnější zpracování. Můžeme však konstatovat, že zpravodajské služby nesehrály při ekonomické transformaci státu významnější roli. Nedokázaly tento proces podrobněji monitorovat, upozornit na větší množství podezřelých aktivit a ve spolupráci s policií připravovat informace pro úspěšné soudní procesy v této oblasti. Je možné označit několik faktorů, které byly pro činnost kontrarozvědky v ekonomické sféře nejdůležitější.

Jestliže bylo pro služby obtížné přizpůsobit fungování některých složek novým podmínkám demokratického státu, v ekonomické oblasti se jednalo o téměř nesplnitelný úkol. Důvod byl prostý. Zatímco v jiných oblastech zpravodajské činnosti bylo možné více či méně navazovat na zkušenosti z fungování služeb předchozího režimu, v ekonomické sféře byly takovéto možnosti mnohem menší. Realita fungování socialistického hospodářství byla od tržní ekonomiky, ke které transformace směřovala, natolik odlišná, že i odborníci Státní bezpečnosti na ochranu ekonomiky se většinou ocitali v pozici laiků. Jejich zkušenosti se týkaly především případů rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví velkého rozsahu nebo ochrany ekonomiky proti cizí průmyslové špionáži. V podmínkách tržní ekonomiky byli podezřívaví ke všemu novému a často nedokázali rozlišit případy agresivního podnikání od případů skutečně ohrožující bezpečnost a ekonomické zájmy státu.

Lidí, kteří by se dokázali orientovat v novém ekonomickém prostředí, byl nedostatek, zdaleka se nejednalo jen o problém bezpečnostních složek. Odborníci, kteří byli schopni pochopit a analyzovat tržní ekonomické procesy, měli otevřené dveře ve vznikajícím soukromém sektoru, kde se mohli realizovat. Vzhledem k neutěšené situaci, která v bezpečnostních složkách panovala, bylo spíše překvapivé, pokud zde takovíto lidé setrvali. Navzdory nepříznivým okolnostem vznikaly u kriminální policie a ve zpravodajských službách specializované složky na ochranu ekonomiky. Bezpečnostní informační služba v tomto směru nebyla výjimkou, avšak bylo zřejmé, že o výsledky práce služby v ekonomické oblasti není zájem. Tento nezájem je částečně možné přičítat hořké zkušenosti se sledováním aktivit Viktora Koženého, což bylo zřejmě na dlouho jediné zadání směřující do ekonomické oblasti, které bezpečnostní služba obdržela.

Transformace ekonomické sféry státu byla taktéž procesem, který svým rozsahem zdaleka přesahoval možnosti nejen kontrarozvědné služby, ale i kriminální policie. Dovedení složitých ekonomických případů do stadia podání obžaloby (o úspěšném odsouzení nemluvě) navíc představovalo značný problém, jednak kvůli nepřipravenosti policie i soudů a jednak kvůli nedostatkům tehdejší legislativy, která nutně zaostávala za prudkým vývojem. Spíše než spolupracovat s policií mohla Bezpečnostní informační služba upozorňovat na rizikové

aktivity, a tím předcházet nejzávažnějším případům. Zde by však byla nutná spolupráce s vládou, která činila ta nejdůležitější rozhodnutí. O podobnou spolupráci však nebyl zájem.

U privatizace významných průmyslových podniků Bezpečnostní informační služba v řadě případů s předstihem odhalila riziko spojené s některými zájemci. Pokud vítěznou nejvyšší nabídku podala firma, za níž stála skupina, jejíž aktivity Bezpečnostní informační služba monitorovala a u které bylo evidentní, že nemá prostředky k zaplacení konkrétního podniku, bylo zřejmé, že se jedná o pokus o podvod zvaný tunelování. V případě, kdy služba takto vyhodnotila konkrétní případ, však nastal problém, neboť Bezpečnostní informační služba neměla partnera, kterému by mohla své poznatky předat a který by je také adekvátně využíval. Bezpečnostní informační služba přitom rozesílala informace nejen vládě, ale například i Fondu národního majetku. Na varování služby však nebylo většinou reagováno. Například u jedné z nejvýznamnějších tehdejších kauz, kterou byly podvody s celní deklarací nafty jako lehkých topných olejů (na něž se vztahovala nižší daňová sazba), dokázala Bezpečnostní informační služba poměrně včas odhalit způsob, jakým docházelo k machinacím. Trvalo však velmi dlouho, než byly informace vzaty vážně a než zareagovaly i výkonné instituce státní správy. Časové prodlení způsobilo, že daňové úniky zatím dosáhly astronomických hodnot, a státní pokladně tak vznikly velké škody.

Kontakty mezi institucemi bylo nutné domluvit na nejvyšší úrovni a zde se negativně projevila slabá pozice ředitele Bezpečnostní informační služby. Stanislav Devátý rozhodně nebyl člověkem, který by podporoval rozvoj ochrany ekonomiky, a do značné míry rezignoval na prosazování výsledků ochrany ekonomiky na nejvyšší úrovni. Na politické rovině řediteli Bezpečnostní informační služby též svazovalo ruce jeho slabé postavení, které mu ani neumožňovalo významněji intervenovat. Stávalo se dokonce, že příslušníci Bezpečnostní informační služby získali informace, o jejichž naléhavosti a důležitosti byli přesvědčeni, ale neměli oficiální možnost k jejich předání na patřičná místa. Docházelo pak k situacím, kdy příslušníci Bezpečnostní informační služby předávali podobné informace politikům neformálními cestami, což však mohlo způsobit další komplikace, nedorozumění a podezření o způsobu fungování služby.

Je však třeba jasně říci, že rozsah transformace velmi přesahoval omezené možnosti kontrarozvědné služby. I za mnohem příznivějších okolností by nebylo v silách kontrarozvědky významněji ovlivnit proces ekonomické transformace. Bezpečnostní informační služba nemohla suplovat práci policejních složek a vzhledem ke své velikosti se nutně musela zaměřovat jen na nejvýznamnější oblasti. Jednou z takovýchto oblastí byla například privatizace podniků zbrojního průmyslu. Avšak ani ve vybraných sektorech se

nepodařilo dosáhnout významnějších úspěchů, protože snaha ztroskotala na nezájmu politické reprezentace o výstupy práce Bezpečnostní informační služby. Zpětně již samozřejmě nebylo možné chybná rozhodnutí napravit a je na škodu, že ani v omezeném množství případů, kde mohly informace kontrarozvědky předejít podvodnému jednání, jich nebylo využito. Takováto situace vedla k frustraci, která mnohé schopné lidi vedla k odchodu ze služby do privátního sektoru.

Hlavní náplní práce kontrarozvědné služby však není jen ochrana ekonomiky či monitorování organizovaného zločinu. Jedním z nejdůležitějších úkolů a do značné míry prestižní částí činnosti bezpečnostní služby je ochrana státu proti působení zpravodajských služeb cizích mocností. Na rozdíl od jiných činností Bezpečnostní informační služby se tato skutečná kontrarozvědná práce nestala do takové míry předmětem úniku informací a mediálních kampaní. Nejdůležitějším protivníkem Bezpečnostní informační služby v této oblasti byly zpravodajské služby nástupce Sovětského svazu – Ruské federace. V období komunistického režimu měly sovětské zpravodajské služby otevřený prostor k akcím na území Československa. Nelze předpokládat, že by Státní bezpečnost chtěla, mohla a dokázala chránit území státu proti sovětským spojencům, navíc politické i vojenské elity státu často studovaly na školách v Moskvě, kde se s velkou pravděpodobností stávaly objektem zájmu sovětských zpravodajských služeb.

Po změně politického režimu, odsunu sovětských vojsk a obratu v zahraničněpolitické orientaci státu se Česká republika ocitla ve zcela jiném postavení vůči Rusku. Rozpad Sovětského svazu neznamenal zapomenutí agenturní sítě jeho zpravodajské služby. Ruský nástupce KGB převzal většinu archivní dokumentace, a i když konkrétní agenty již dále nevyužíval, mohl v případě potřeby použít archivní materiály k vydírání konkrétních osob. Zpravodajské služby Ruské federace byly v devadesátých letech na území České republiky aktivní a zpočátku mohlo přetrvávat chápání Československa a později České republiky jako území jejich vlivu, kde si snažily udržet předchozí vazby a část svého vlivu. Pro ochranu zájmů státu a vymezení jeho suverenity bylo důležité, aby kontrarozvědná služba dokázala na podobné aktivity reagovat.

Úspěchy či neúspěchy je vzhledem k utajení a citlivosti problematiky nemožné zveřejnit. Několik případů vyhoštění členů diplomatického sboru Ruské federace je však známkou, že Bezpečnostní informační služba byla v této oblasti aktivní a že s její přítomností musely zahraniční služby počítat. Pozitivním faktorem je, že závažnost této problematiky byla zřejmě chápána i napříč politickým spektrem a tato část činnosti Bezpečnostní informační služby, na rozdíl od jiných případů, se nestávala předmětem politického boje. Výjimkou,

naštěstí nepotvrzující pravidlo, zřejmě byl únik varování Bezpečnostní informační služby před ruskými aktivitami, které se dostalo na veřejnost prostřednictvím kontrolní komise Poslanecké sněmovny.

Druhým možným vysvětlením informačního vakua v oblasti aktivit proti službám cizích mocností je, že se zde Bezpečnostní informační službě nepodařilo dosáhnout významnějších úspěchů. Pokud ani v jiných oblastech nedokázal institut utajení zabránit úniku podrobných utajovaných informací na veřejnost, proč by mělo utajení neprodyšně fungovat v případě aktivit proti cizí špionáži? Při tomto způsobu uvažování zbývá položit si otázku, zda důvodem absence výsledků byla minimální přítomnost nepřátelských zpravodajských aktivit na území České republiky, nebo neschopnost Bezpečnostní informační služby tyto aktivity odhalit a monitorovat. Nemělo by nás však překvapit, pokud by druhá možnost byla blíže skutečnosti. Působení proti cizím zpravodajským službám je pro bezpečnostní službu nejnáročnějším úkolem, protože zde naráží minimálně na rovnocenného protivníka, který zná zákonitosti zpravodajské práce. Bezpečnostní služba stíhaná všemi výše popsány problémy transformace tedy nemusela být dostatečně efektivní, aby dosáhla na tuto nejvyšší metu kontrarozvědné činnosti. Na důkladnější vyhodnocení efektivnosti bezpečnostní služby je však stále příliš brzy. Zde bude nutné počkat další desítky let na otevření archivů nebo na případné publikování memoárů přímých účastníků.

3.2.6. Útok do vlastních řad – Bezpečnostní informační služba a politické skandály

Samostatnou kapitolou v historii Bezpečnostní informační služby byly skandály vyvolané z politické úrovně. Jednalo se o několikeré obvinění Bezpečnostní informační služby, že pracuje na politickou zakázku a sbírá materiály, které mají ovlivnit politickou soutěž. Hned na začátku je třeba konstatovat, že vznesená obvinění nebyla nikdy podložena důkazy a ani prokázána při pozdějších prošetřováních. Skutečnost, že bezpečnostní služby státu byly bez jakýchkoli důkazů veřejně napadány politickými špičkami, svědčí o míře nedůvěry a podezřívavosti na politické scéně nového demokratického státu. Nekultivovaný přístup k bezpečnostním složkám byl jedním z průvodních jevů nové demokracie, v níž se teprve utvářela nepsaná pravidla politické kultury obvyklá v tradičních demokratických státech. Politizaci státního aparátu včetně bezpečnostních složek je možné považovat za jednu z etap konsolidace demokratického režimu na cestě ke kultivané politické soutěži.

Případů, kdy došlo k obviňování zpravodajských služeb z nezákonného zasahování do politické soutěže, byla v devadesátých letech řada. Nejvýznamnější z nich bylo otevřené

vystoupení předsedy Občanské demokratické aliance Jana Kalvody s obviněním proti Bezpečnostní informační službě. Jan Kalvoda na tiskové konferenci 13. ledna 1995 prohlásil, že jeho strana získala informace o nezákonném shromažďování údajů o parlamentních politických stranách prováděném Bezpečnostní informační službou (ČTK, 13. ledna 1995). Získané informace měly být následně využívány k ovlivnění politické soutěže, což bylo nařčení nepřímou směřující k Občanské demokratické straně (či některým skupinám ve straně), která měla z nezákonně získaných informací profitovat. Takovéto prohlášení bylo o to významnější, že vzešlo z vládní strany. Občanská demokratická aliance byla součástí vládní koalice a Jan Kalvoda byl místopředsedou tehdejší vlády pod vedením Václava Klause. Obviňování zpravodajské služby vlastního státu je nežádoucí, ale pochopitelné ze strany opozice, avšak od člena vlády se jedná o něco zcela výjimečného. Záhy po prohlášení vznikla vládní komise, která měla celou záležitost prošetřit. Již 25. ledna tato komise seznámila veřejnost s výsledky svého šetření a ve vydaném prohlášení vznesená nařčení nepotvrdila (ČTK, 25. ledna 1995). V polovině února téhož roku se k závěrům vládní komise připojil i parlamentní orgán pro kontrolu Bezpečnostní informační služby, který konstatoval, že nezjistil žádnou skutečnost, která by svědčila o tom, že Bezpečnostní informační služba sleduje politické strany. Kontrolní orgán ve své zprávě zároveň upozornil na úniky informací především z ministerstva vnitra (ČTK, 16. února 1995).

Aféra s obviněním Bezpečnostní informační služby z nezákonného sledování politických stran se podle podobného scénáře opakovala i v roce 1996. Tehdy vystoupil předseda Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové, druhé z menších stran vládní koalice, Josef Lux a oznámil, že je sledován tajnou službou (ČTK, 8. listopadu 1996). K prošetření případu již nebyla vytvořena vládní komise, ale vedení vyšetřování bylo řešeno systémověji a byl jím pověřen Úřad vyšetřování ČR. Vyšetřování ani v tomto případě nepotvrdilo, že by se Bezpečnostní informační služba dopouštěla jednání mimo zákonem vymezený rámec a sledovala politické strany.

Vznesená obvinění nebyla podložena patřičnými fakty a zůstalo jen u verbálního osočování a spekulací. Následné prošetřování případu ze strany vlády, parlamentu a zvláštního vyšetřovatele nepřineslo zjištění, jež by dokládala, že Bezpečnostní informační služba záměrně sledovala členy politických stran. Naopak vyšlo najevo, že informace týkající se politiků získala Bezpečnostní informační služba jako vedlejší produkt monitorování aktivit Antonína Moravce, majitele Kreditní a průmyslové banky (zkrachovala v roce 1994).²⁹ Oba

---

²⁹ K případu sledování Antonína Moravce viz též Zeman 2007: poznámka 31.

případy tak spojovaly kontakty vrcholných politiků s osobami, jejichž krajně podezřelými aktivitami se Bezpečnostní informační služba zabývala.

Ještě v roce 1992 dostala tehdy federální bezpečnostní služba od vlády zadání, aby sledovala aktivity Antonína Moravce a na něj napojených osob, provádějících podezřelé transakce v souvislosti s privatizací letiště ve vojenském prostoru Ralsko. Bezpečnostní informační služba pokračovala v monitorování případu podle zadání pro svou předchůdkyni. Ukázalo se, že Moravec udržoval úzké vztahy s politiky, včetně Josefa Luxe a Jana Kalvody, a byl významným sponzorem obou politických stran pod jejich vedením (Williams, Deletant 2001: 96). Antonín Moravec byl nejen poradcem Josefa Luxe, ale především jím ovládaná Kreditní a průmyslová banka byla významným věřitelem Občanské demokratické aliance. Samotná Občanská demokratická aliance existenci dluhu popírala a teprve pod tlakem kauzy zkrachované Kreditní a průmyslové banky se ke svým závazkům přihlásila, přičemž dluh byl splacen za nejasných okolností, které se staly předmětem policejního vyšetřování. Souvislost mezi útokem na Bezpečnostní informační službu a skandálem, který měl pro Občanskou demokratickou alianci fatální následky, je zcela evidentní. Zůstává otázkou, nakolik předseda Občanské demokratické aliance věřil vlastní konstrukci a nakolik bylo obvinění kontrarozvědky pouze prostředkem k odvedení pozornosti a pokusem o záchranu reputace Občanské demokratické aliance.

Aféra naplno odhalila existenci významných vazeb mezi politickou a ekonomickou sférou. Bezpečnostní informační služba tak při monitorování podezřelých podnikatelských aktivit mohla narazit na velmi citlivé informace, které by byly v nesprávných rukou snadno zneužitelné. Zásadním problémem Bezpečnostní informační služby bylo, že z ní mohly unikat podobně nebezpečné informace. Dotčení představitelé politické scény na tato zjištění reagovali obviněním Bezpečnostní informační služby ze sběru informací o své osobě (pozdí celého případu nemuseli původně ani znát).

Při prošetřování případu údajného sledování Josefa Luxe odhalil jeho vyšetřovatel Martin Hádek nepovolené manipulace s operativním svazkem Bezpečnostní informační služby (ČTK, 11. prosince 1996). V rámci monitorování aktivit Antonína Moravce narazila Bezpečnostní informační služba na Josefa Luxe, s nímž měl Moravec kontakt. Po uzavření svazku vedeného k tomuto případu měla Bezpečnostní informační služba skartovat přebytečné materiály, což se však podle výsledků vyšetřování nestalo, navíc byly části svazku pozměněny. Případ měl pokračování, když se objevily materiály s citlivými informacemi politického charakteru, které měly být ze spisu vyjmuty, a následně unikly mimo zpravodajskou službu. Únik materiálů

šetřila policie a zároveň vyvstalo podezření, že se jedná o pouhé falzifikáty (ČTK, 12. a 13. února 1997).

Ještě v únoru 1997 předseda kontrolního orgánu Bezpečnostní informační služby Jaroslav Bašta předložil kolegům kontrolujícím Bezpečnostní informační službu další materiál, o kterém tvrdil, že pochází z inkriminovaného svazku Bezpečnostní informační služby. Materiál měl dokazovat falešnost dříve předložených listů prezentovaných jako dokumenty vzešlé z činnosti Bezpečnostní informační služby (ČTK, 25. února 1997). Zjištění o přítomnosti falzifikátů dokumentů Bezpečnostní informační služby a jejich distribuce do politické sféry vyvolává řadu otázek o cílech takovéto činnosti. Diskreditace konkrétních politických činitelů, či vedení Bezpečnostní informační služby, nebo rozklad služby jako celku? Poškození bezpečnostního aparátu státu, či dokonce vyvolání politické nestability? Odpovědi na podobné otázky se asi nedočkáme, ale je zajímavé a poučné si je pokládat. Sama Bezpečnostní informační služba však podobné jednání umožnila, či lépe řečeno dodala mu na důvěryhodnosti, díky vlastním informačním únikům.

Nelze přehlédnout, že se jednalo již o druhý případ, kdy kontrarozvědka (ve stejném období) dostala od vlády zadání týkající se citlivé ekonomické oblasti a toto zadání bylo veřejně odhaleno a navíc se změnilo v rozsáhlý politický skandál. Lze tedy odvodit, že v roce 1992 dochází k využívání schopností Bezpečnostní informační služby (Federální bezpečnostní informační služby) prostřednictvím konkrétních zadání, avšak tyto pokusy končí, kvůli únikům informací z operativních spisů, neslavně. Nelze se divit, že po těchto zkušenostech již z politické roviny další zadání nepřicházejí a Bezpečnostní informační služba se pro významnou část politické scény stala pouze tolerovanou organizací, nikoli partnerem a nástrojem k vedení bezpečnostní politiky státu.³⁰

Poté, co se k obvinění Bezpečnostní informační služby z nezákonného sledování politiků připojil předseda Poslanecké sněmovny a opoziční České strany sociálně demokratické (ČSSD) Miloš Zeman, kauza získala další rozměr. Záhy po prohlášení Josefa Luxe oznámil

---

³⁰ Pro úplnost dodejme, že významnou (a možná nejdůležitější) roli zde také sehrávají personální změny ve vládě a realita koaličního vládnutí od vzniku České republiky. Jedním z prvních (ne-li vůbec prvním) z polistopadových politiků, kteří začali využívat schopností zpravodajských služeb, byl předseda federální vlády Jan Stráský. Od Jana Stráského (místopředsedy Občanské demokratické strany), který byl předsedou poslední federální vlády v druhé polovině roku 1992, zřejmě pocházejí první zadání pro Bezpečnostní informační službu v oblasti ochrany ekonomiky, která byla později veřejně odhalena.

Miloš Zeman, že Česká strana sociálně demokratická dostávala již delší dobu neověřené informace o spolupráci ministerstva vnitra s Bezpečnostní informační službou, jejímž cílem bylo sledování a diskreditace opozičních a poté i koaličních politických stran (Právo, 9. 11. 1996). Téhož dne se ministr vnitra sešel s ředitelem služby a premiérem, který aféru označil za ožívování několik let starých záležitostí a zastal se fungování Bezpečnostní informační služby. Předseda parlamentu však prohlásil, že:

V posledních třech letech existuje v Bezpečnostní informační službě operativní skupina, která se zabývá sledováním některých sociálně demokratických politiků (ČTK, 11. listopadu 1996).

Tato obvinění okamžitě odmítl ministr vnitra Jan Ruml, výroky Miloše Zemana označil za lživé a prohlásil, že si na takovýto postup bude stěžovat u prezidenta republiky (ČTK, 11. listopadu 1996).³¹ Zapojení prezidenta Václava Havla do řešení problému však uklidnění situace nepřineslo. Prezident se s Janem Rumlem sešel již následující den a odmítl domněnky o možném zneužívání Bezpečnostní informační služby jednou politickou stranou, tedy Občanskou demokratickou stranou. Zároveň však kritizoval postup největší vládní strany a prohlásil:

Pokud však takový pocit či podezření v někom vzniká, může za to ODS, nikoli BIS svou prací (ČTK, 12. listopadu 1996).

Roztržka mezi prezidentem a Občanskou demokratickou stranou celou aféru jen dále dramatisovala a komplikovala.

Na vzniklou situaci, kdy proti Bezpečnostní informační službě byla vznesena zcela zásadní obvinění jak z řad vládní koalice, tak i opozice, reagoval ředitel Stanislav Devátý rezignací na svou funkci. Zároveň však odmítl, že by nařídil sledování ústavních činitelů (ČTK, 12. listopadu 1996). Rezignace Stanislava Devátého sice přinesla jisté zmírnění výpadů proti Bezpečnostní informační službě, avšak z nich vzešlé skandály již žily vlastním životem. Ostrá slovní přestřelka mezi vládou (Občanskou demokratickou stranou) a opozicí pokračovala i v roce 1997. Během ledna 1997 předložil Miloš Zeman materiály, které měly dokládat jeho tvrzení, nejprve prezidentu republiky a poté i dalším dotčeným institucím. Prezident Václav

---

³¹ Situace, kdy se ministr vnitra obrací přímo na prezidenta, jistě není standardní a vyjadřuje mnohé o tehdejších rozložení sil.

Havel nesouhlasil s tím, že by materiály dokazovaly vznesená obvinění proti Bezpečnostní informační službě a ministerstvu vnitra. Zároveň vyjádřil pochybnosti ohledně jejich pravosti (ČTK, 19. ledna 1997).

Aféra známá jako „Zemanův kufřík“ se ukázala být křivým obviněním založeným na falešných dokumentech. Závažným faktem je, že s podobnými obviněními přišel významný ústavní činitel, který neváhal napadnout bezpečnostní službu státu, a zatáhnout ji tak do politického boje na základě pochybných a neověřených informací. Jak se záhy ukázalo, doklady, které měly toto jednání doložit (je otázkou, zda nebyly shromážděny až zpětně k odvrácení naprosté politické blamáže), neobsahovaly jediný důkaz dokládající obvinění. Postup Miloše Zemana lze omluvit jediné nezkušeností, pro bezpečnostní službu však průběh aféry nepředstavoval povzbuzení do budoucna, pokud uvažíme, že Česká strana sociálnědemokratická již za necelé dva roky obsazovala vládní posty a Miloš Zeman se stal předsedou vlády.

Materiály předložené Milošem Zemanem sice nepotvrdily tvrzení o zneužívání služeb v politickém boji, přesto však vyvolaly pochybnosti o kvalitě práce Bezpečnostní informační služby. Součástí předložených dokumentů byly taktéž kopie přísně tajných materiálů, které za normálních okolností neměly nikdy opustit Bezpečnostní informační službu či ministerstvo vnitra. Skutečnost, že se interní dokumenty služby mohly nekontrolovatelně dostat mimo bezpečnostní složky, ukazuje na závažné nedostatky v nakládání s utajovanými materiály. Je třeba se ptát, co všechno mohlo ze služeb uniknout a do jakých rukou se touto cestou mohly dostat citlivé informace týkající se činnosti bezpečnostních složek státu. V případě „Zemanova kufříku“ se celý problém úniku utajovaných materiálů zdaleka netýkal jen Bezpečnostní informační služby. Jednak zde byly prezentovány tajné dokumenty z inspekce ministerstva vnitra a jednak dokumenty od Bezpečnostní informační služby, které však byly adresovány ministerstvu vnitra (komunikace mezi složkami s nejvyšším stupněm utajení z počátku roku 1993). Je tedy dost dobře možné, že materiály unikly z ministerstva vnitra, a nikoli z Bezpečnostní informační služby. Pokud chtěl Miloš Zeman doložit blízkou (a podle jeho názoru nekalou) spolupráci mezi ministerstvem vnitra a kontrarozvědnou službou, ve skutečnosti mohl dosáhnout pravého opaku. Jestliže v Bezpečnostní informační službě bylo jako místo úniku informací vyhodnoceno ministerstvo, lze předpokládat, že do budoucna již služba přistupovala ke spolupráci s vnitrem (která musí fungovat a není na ní nic špatného či přímo nezákonného) s despektem a informace odcházející na vnitro byly předem pečlivě selektovány.

Vyzrazená korespondence totiž obsahovala nanejvýš citlivé informace (třebaže čtyři roky staré) rozkrývající operace služby. V utajené korespondenci s ministerstvem vnitra Bezpečnostní informační služba žádala vstup do diplomatické pošty třetího státu Irán a navrhovala bližší sledování zastupitelských úřadů Ruska a Ukrajiny (Williams, Deletant 2001: 101–102). Úniky informací k operacím kontrarozvědky proti cizím státům jsou nejzávažnějšími případy, které významně poškozují celou Českou republiku. Pokud informace skutečně unikly z ministerstva vnitra, je toto selhání také možné interpretovat jako nepřímý důsledek oddělení servisních složek od kontrarozvědky a jejich přesunutí na ministerstvo. Oddělení servisních složek vyvolalo nutnost žádat podporu pro operace od složek mimo vlastní organizaci kontrarozvědky. Takovýto postup zvyšoval riziko úniku informací a obsah „Zemanova kufříku“ se zdál být potvrzením této obavy. Pro Bezpečnostní informační službu mohla aféra znamenat zdůraznění nutnosti spoléhat na vlastní servisní organizace a minimalizovat situace, kdy musejí být zapojeny složky mimo Bezpečnostní informační službu, tedy ministerstvo vnitra. Dokumenty předložené Milošem Zemanem zřejmě dokazovaly nefunkčnost spolupráce mezi ministerstvem a Bezpečnostní informační službou, spíše než jejich propojení, či dokonce spiknutí proti části politických sil.

Činnost Bezpečnostní informační služby se v polovině devadesátých let stala nanejvýš politickou záležitostí, když byla předmětem rozkolu v koaliční vládě, kde dva menší koaliční partneři (Křesťanská a demokratická unie – Československé strana lidová a Občanská demokratická aliance) obvinili Občanskou demokratickou stranu ze zneužití kontrarozvědné služby ke sběru informací o ostatních politických stranách. Vzniklá situace svědčí o nedůvěře mezi partnery koaliční vlády a taktéž mezi politikou a bezpečnostní službou. Ředitel Bezpečnostní informační služby nebyl na politické scéně nikdy považován za politicky neutrální osobu, naopak nepřestal být pokládán za muže Občanské demokratické strany. Toto zařazení Stanislava Devátého v očích řady politiků bylo jeho největším nedostatkem. Zvláště pokud se jemu či Bezpečnostní informační službě ve skutečnosti nedostávalo od Občanské demokratické strany jasné politické podpory. Avšak právě míra vzájemné nedůvěry koaličních „partnerů“ byla jedním z hlavních důvodů, proč Stanislav Devátý setrval ve své funkci na rozdíl od svých předchůdců poměrně dlouhou dobu. Případné odvolání Devátého by ve vládní koalici otevřelo spor o jeho nástupce. Strany vládní koalice se nebyly schopny shodnout na jménu vhodného ředitele Bezpečnostní informační služby, což se projevilo po odchodu Stanislava Devátého.

3.2.7. Parlament a kontrola Bezpečnostní informační služby

Existence vnějších kontrolních mechanismů vůči zpravodajským službám by měla především přispět k atmosféře důvěry, která je nutnou podmínkou úspěšného fungování služeb. Možnost nahlédnout do fungování služby a nezávisle na jejím vedení ověřit prezentované informace, má vytvořit příznivé prostředí pro spolupráci mezi politickou scénou (především opozicí) a zpravodajskými službami. Spíše než odhalování skandálních případů je účelem vnější kontroly odbourání nedůvěry a podezřívavosti, které vůči zpravodajské činnosti vždy existovaly. Vnější kontrola představuje zvláštní pojistku, která má přesvědčit i ty, kteří se v oblasti zpravodajství nepohybují, nemají s ním zkušenosti a neví, co ve skutečnosti od těchto „tajemných“ organizací čekat.

Pokud nastane situace, že zpravodajské služby opravdu provádějí operace neslučující se s jejich posláním a zákonným vymezením, jedná se jistě o závažné selhání. Vybočení zpravodajské služby z mantinelů daných pravidly fungování demokratického státu, které musí prošetřovat až vnější kontrolní instituce (například orgán parlamentu), taktéž znamená, že selhaly ostatní kontrolní mechanismy. Stanovení cílů, zadávání úkolů, plánování, řízení a kontrola fungování je především úkolem vnitřních mechanismů služby a příslušných institucí vlády. Ve standardních případech je proto další kontrola především pojistkou a „nezávislým“ rozhodčím, který vysvětluje případné pochybnosti. Vnější kontrola zároveň vyrovnává rozpory mezi nutností utajení činnosti zpravodajských služeb a požadavkem vnějšího dohledu obvyklého u jiných institucí demokratického státu. Posílení důvěry nejen mezi politikou a službami, ale i mezi opozicí a vládou v oblasti zpravodajství má minimalizovat případy, kdy se činnost zpravodajských služeb stává předmětem politického boje.

Vývoj událostí a politických afér z poloviny devadesátých let ukázal na několik důležitých okolností fungování parlamentní kontroly zpravodajských služeb v České republice. Především ani tato kontrola nesplnila svůj základní a výše popsany cíl v podobě posílení vzájemné důvěry mezi politickými stranami a zpravodajskou službou. Sama existence parlamentního kontrolního orgánu³² nebyla zárukou dostatečné a především uznávané a důvěryhodné kontroly Bezpečnostní informační služby, kterou by politici respektovali. Velmi omezené pravomoci výboru neumožňovaly prošetřit a důvěryhodně potvrdit, či vyvrátit podezření, které vůči Bezpečnostní informační službě existovalo. Stejně tak ředitel služby

---

³² Od roku 1993 se nazývá Stálá komise Poslanecké sněmovny pro kontrolu činnosti Bezpečnostní informační služby.

neměl možnost odvolat se na činnost nezávislého kontrolního orgánu, který by potvrdil jeho vysvětlení celého případu. Vzhledem k nutnosti utajení a pravidlům fungování je pro jakoukoli zpravodajskou službu nemožné samostatně vyvrátit obvinění, která jsou proti ní vznesena. Může je jen dementovat, což však obvykle nestačí, zvláště pokud k nařčení z nezákonného jednání došlo z nejvyšších politických kruhů, jak tomu v několika zmíněných případech bylo. Parlamentní kontrola služby se v těchto závažných případech ukázala být zcela neúčinnou a nedůvěryhodnou. Hlavním důvodem tohoto stavu je skutečnost, že většinu informací získává prostřednictvím ředitele služby, který je zároveň odpovědný a v případě prokázání podezření by měl nést následky.

Jaroslav Bašta, předseda kontrolního orgánu, byl znám svou profesní zálibou ve zpravodajské činnosti a v problematice související s bezpečností. Byl tedy ochoten naslouchat nejrůznějším „případům“, jimiž se bezpečnostní složky zabývaly, osobně se o podobné neověřené informace zajímal a především byl ochoten je zveřejnit, aniž by si je předem ověřil. Těto vlastnosti Jaroslava Bašty mohly zneužít některé skupiny či jednotlivci s ne zcela čistými úmysly a podsouvat předsedovi kontrolního orgánu vlastní interpretace. Pokud Jaroslav Bašta, jako oficiální představitel reprezentující parlamentní kontrolu nad Bezpečnostní informační službou, s určitým tvrzením vystoupil, dodalo to informaci zcela jinou váhu a musela na ni reagovat nejen samotná služba, ale i představitelé vlády. Podobný postup stál zřejmě i za situací, kdy se Jaroslavu Baštovi dostaly do rukou stránky ze spisu Bezpečnostní informační služby, které měly zdánlivě dokazovat sledování politiků.

Náhlý objev části spisu Bezpečnostní informační služby, který dokazoval nepravost dříve předložených materiálů, v rukou předsedy komise kontrolující Bezpečnostní informační službu ukazuje, že podobných postupů muselo užívat i vedení Bezpečnostní informační služby. Nedostatečné pravomoci kontrolního orgánu musely nahradit neformální postupy. Lze předpokládat, že materiál byl dodán Jaroslavu Baštovi z Bezpečnostní informační služby, tak aby bylo možné vyvrátit falešná obvinění. Sám kontrolní orgán neměl legální možnost, jak se k vnitřním dokumentům kontrolované služby dostat a přesvědčit se na vlastní oči.

Z výše uvedeného však nelze dovozovat, že kontrolní výbor parlamentu měl dostat zásadní pravomoc přímého přístupu do operativních svazků služby. Na druhou stranu je nutné zachovat tajemství a v této oblasti se kontrolní výbor parlamentu neprojevil jako platforma garantující bezpečnost informací. Ani přístup samotných poslanců, kteří měli kontrolu vykonávat, nelze brát na lehkou váhu. Nezodpovědnost členů kontrolního orgánu do značné míry omezila funkčnost této instituce. Bezpečnostní informační službě v čele se Stanislavem Devátým nelze upřít snahu o poskytování informací členům parlamentu nad rámec

povinnosti, kterou ukládal zákon. Jak ukázalo pozdější vyšetřování, členové parlamentního orgánu měli již v roce 1995 přístup ke spornému svazku, který rozpoutal aféry spojené s Janem Kalvodou a později Josefem Luxem. Ani zmíněný postup však Bezpečnostní informační službě neumožnil zbavit se podezření ze sledování politiků. Kontrolní komise nedokázala uklidnit vzniklou situaci, i když nezbytné informace zřejmě měla k dispozici. Naopak někteří členové komise postupovali podle stranické příslušnosti a podpořili předsedu vlastní strany.

Bezpečnostní informační služba proto měla řadu důvodů k opatrnosti při předávání utajovaných informací na parlamentní půdě. Příkladem je také zpráva o činnosti Bezpečnostní informační služby v roce 1995, která byla kontrolnímu orgánu předložena počátkem roku 1996. Vypracování utajované verze zprávy a její předložení parlamentu je dalším jasným dokladem snahy služby o otevřenější vztahy s kontrolní komisí. Avšak již v únoru 1996 byly informace ze zprávy probírány v médiích (ČTK, 7. února 1996). Konkrétně se jednalo o varování Bezpečnostní informační služby před aktivitami ruských tajných služeb snažícími se ovlivnit nadcházející parlamentní volby. Zveřejnění informací mělo pochopitelně za následek ostrou reakci ruského velvyslanectví, které podobné zprávy odmítlo a označilo za otevřenou provokaci (ČTK, 7. února 1996).

Není tedy překvapivé, že Bezpečnostní informační služba po zmíněné zkušenosti později přistupovala k parlamentní kontrole mnohem rezervovaněji. Riziko představoval nepřiměřeně vysoký počet členů parlamentní komise (sedm), kteří navíc nemuseli projít procesem prověření své způsobilosti pro nakládání s utajovanými informacemi.³³ Členy parlamentu navíc před vyšetřováním a právním postihem za případné vyzrazení utajovaných skutečností chrání poslanecká imunita. Komise Poslanecké sněmovny proto nebyla a ani nemohla být místem, kde byla prováděna skutečná a nezávislá kontrola zpravodajských služeb. Stav, kdy

---

³³ Řečeno pozdější terminologií. Zákon o ochraně utajovaných skutečností byl přijat až v roce 1998 v souvislosti se vstupem České republiky do NATO. První verze zákonné úpravy utajovaných skutečností dokonce obsahovala podmínku prověřování poslanců. Nakonec však byla tato část ze zákona vyřazena, protože bezpečnostní prověřování poslanců představovalo příliš citlivou záležitost. Nebylo jasné, kdo by případné prověřování (tedy shromažďování citlivých osobních údajů) měl provádět a podle jaké metodiky. Bylo by jistě nepřijatelné, aby členy kontrolního orgánu prověřoval sám kontrolovaný, tedy Bezpečnostní informační služba. Případné prověřování členů parlamentu navíc naráží na normativní omezení v podobě narušení nezávislého postavení legislativy v rámci základních institucí demokratického státu.

parlamentní kontrolní orgán nemá přímý přístup k informacím úřadu a ani nemá k dispozici skupinu na úřadu nezávislých odborníků, kteří by mu informace zprostředkovali, nazýval již Max Weber amatérskou ignorancí (Weber 1978: 1417–1418). Člen parlamentní komise tak neměl lepší informace než dobře informovaný novinář.

Parlamentní kontrola Bezpečnostní informační služby se stala do značné míry formální procedurou, která sice fungovala, ale nenaplňovala své poslání. Důvodem byl fakt, že parlamentní komise neměla nezávislý zdroj informací o dění ve službě, ani možnost jakkoli si ověřit informace, které zde byly prezentovány ředitelem služby. Na druhou stranu ani ředitel zpravodajské služby nemohl na tomto poli prezentovat informace citlivého charakteru, neboť nebyla dostatečně zajištěna jejich ochrana. Tato situace přetrvávala i do budoucna a nefunkčnost vnější kontroly Bezpečnostní informační služby byla jedním z důvodů neutěšené situace při spolupráci mezi zpravodajskou službou a politickou elitou.

3.2.8. Nový ředitel

Po rezignaci Stanislava Devátého vláda pověřila řízením Bezpečnostní informační služby jeho dosavadního zástupce pro podpůrné složky Jaroslava Jíru. Zároveň tři ministři zastupující všechny strany vládní koalice (ministr vnitra Jan Ruml: Občanská demokratická strana, ministr obrany Miroslav Věrbný: Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová, ministr bez portfeje Pavel Bratinka: Občanská demokratická aliance) byli pověřeni nalezením možného kandidáta na ředitele Bezpečnostní informační služby.

Vybrání vhodného kandidáta na uvolněný post ředitele se ukázalo být větším problémem, než se původně očekávalo. Přestože jednání byla vedena mezi koaličními partnery, situace ve zpravodajských službách politické partnerství příliš nepřipomínala. Výběr nového ředitele se odehrával na pozadí aféry „Zemanova kufříku“, která již překročila rámec zpravodajských služeb. Základem pro hledání vhodného nástupce Stanislava Devátého paradoxně nemohly být odborné schopnosti navrhovaného kandidáta. Adekvátními znalostmi z oblasti zpravodajství mohl disponovat pouze příslušník některé ze stávajících služeb, což však vzhledem k podezřívavé atmosféře vůči Bezpečnostní informační službě a zpravodajským službám vůbec nemohl být akceptovatelný kandidát na ředitele bezpečnostní služby. Pokud někdo z politické sféry znal vhodného kandidáta z oblasti zpravodajských služeb, zároveň byl takový kandidát již dopředu handicapován svými vazbami na politiku. Výběr ředitele se stal dilematem, kde navržení jména zároveň znamenalo podezření ostatních ze snahy prosadit spřízněnou osobu a distanc pro navrženého.

Hlavním kritériem volby se stala neutralita kandidáta, aby nemohl být spojován s žádnou politickou stranou a zároveň nebyl spojen s předchozím fungováním zpravodajských služeb. Během hledání pronikla na veřejnost konkrétní jména osob z oblasti diplomacie jako vážných kandidátů na uvolněný post, ale ani zde se nedokázala koalice shodnout nebo oslovení kandidáti nabídku sami odmítli. Nakonec byl na tento post jmenován Karel Vulterin, který byl pro veřejnost naprosto neznámou osobou, což bylo jeho výhodou (začínal s čistým stolem) a zároveň nevýhodou, neboť nikdo nevěděl, co je možné od neznámého vědce na pozici ředitele kontrarozvědne služby čekat.³⁴

Významným krokem směrem k demokratickým standardům v oblasti vztahu politiky a zpravodajských služeb byla neformální konzultace jména kandidáta na post ředitele s opozicí. Navzdory vyhroceným vztahům mezi vládou a opozicí dostal ještě před oficiálním oznámením jména ředitele představitel České strany sociálně demokratické Jaroslav Bašta možnost vyjádřit případné připomínky k navrhované osobě. Tento postup, obvyklý a osvědčený v některých starších demokratických státech, byl umožněn osobní umírněností zainteresovaných osob a nestal se pravidlem přijímaným širší politickou elitou. Ve velmi krátké době se zapojení opozice do procesu výběru ředitele Bezpečnostní informační služby ukázalo být důležitým stabilizujícím faktorem. Nástup vlády České strany sociálně demokratické v roce 1998 totiž neznamenal radikální změny ve vedení Bezpečnostní informační služby, které by omezily činnost služby.

Nástup Karla Vulterina nevyvolal zásadní personální změny ve službě. Vulterin neměl s fungováním zpravodajské služby zkušenost a v odborných záležitostech se musel naprosto spoléhat na širší vedení služby, které mu připravovalo podklady pro rozhodování. Karel Vulterin však nebyl schopen naplnit očekávání, která do něj byla vkládána. Jak se záhy ukázalo, postrádal schopnosti k vedení Bezpečnostní informační služby a zřejmě i jakékoli jiné podobně rozsáhlé organizace. Vlastností charakterizující nového ředitele Bezpečnostní informační služby byla nerozhodnost, se kterou přistupoval k řešení aktuálních problémů. Jeho nezkušenost s problematikou kontrarozvědne práce mu nedovolovala rozhodovat na základě vlastního úsudku a obava z toho, aby se nestal obětí manipulace, mu znemožňovala učinit jakékoli rozhodnutí.

Období ředitele Karla Vulterina je též spojeno s kauzami, které dlouhodobě ovlivnily fungování Bezpečnostní informační služby. Přestože Česká strana sociálně demokratická

---

³⁴ Karel Vulterin nastoupil na post ředitele služby 24. března 1997 a setrval zde necelé dva roky. Dne 27. ledna 1999 byl odvolán.

neměla po nástupu své vlády závažnější výhrady k osobě ředitele Bezpečnostní informační služby, již počátkem roku 1999 byl Karel Vulterin vládou odvolán. V Karlu Vulterinovi se skutečně podařilo nalézt apolitickou osobu, což bylo hlavním záměrem ministra Bratinky, jenž prosadil jeho jmenování. Na druhé straně však byla při výběru zcela opomenuta odborná kritéria, což se do budoucna ukázalo jako závažný problém. Samotná apolitičnost ředitele zdaleka nestačila k zvládnutí vedení Bezpečnostní informační služby. Vláda přesněji nespecifikovala důvody, které ji vedly k odvolání Karla Vulterina, a ve svých vyjádřeních je formulovala velmi všeobecně, jako vážné pochybení při výkonu funkce ředitele Bezpečnostní informační služby a poškození zájmů České republiky (ČTK, 27. ledna 1999). O tom, že důvody k jeho odvolání nebyly politické či osobní, svědčí i reakce opozice, která proti odvolání závažněji nevystupovala. Zato v tisku odvolání ředitele Bezpečnostní informační služby okamžitě vyvolalo řadu spekulací. Jednou z možných verzí byl únik informací, který ohrozil operace britské zpravodajské služby. Na tento únik si u vládní Rady pro zpravodajské služby měl stěžovat zástupce britské výzvědné služby, což vládu vedlo k rozhodnutí odvolat ředitele Bezpečnostní informační služby. Je ale možné, že Vulterin jako šéf bezpečnostní služby zaplatil za pochybení někoho jiného.³⁵

Zdánlivě banální spekulace ohledně odvolání ředitele Bezpečnostní informační služby se záhy změnily v jeden z nejvážnějších skandálů zpravodajských služeb České republiky. Během několika dnů totiž do médií uniklo jméno zástupce britské výzvědné služby v České republice Christophera Hurrana. Otevřené odhalení příslušníka spřátelené zpravodajské služby významně poškodilo vztahy mezi Velkou Británií a Českou republikou, které byly již od počátku devadesátých let na nadstandardní úrovni. Přes mnohé spekulace původce úniku informace zřejmě nebyl nalezen v řadách Bezpečnostní informační služby, neboť dočasně jmenovaný ředitel Bezpečnostní informační služby Jaroslav Jíra podal již v únoru 1999 podnět k šetření Policii České republiky (ČTK, 4. února 1999). Ani odhalení konkrétního viníka úniku nemohlo zvrátit fakt, že byla vážně poškozena pověst České republiky v zahraničí. Spolupráce zpravodajských služeb dvou států je oblastí, kde důležitou roli hraje především vzájemná důvěra partnerů, která se velmi těžko a dlouho získává. Počátkem roku

---

³⁵ Již v listopadu 1998 se v tisku objevily informace, že v Praze bylo ohroženo sídlo rádia Svobodná Evropa. Tyto informace předal novinářům ministr zahraničí Jan Kavan, jenž je měl získat na návštěvě v Londýně (ČTK, 9. listopadu 1998). Zveřejnění informace ohrozilo její původní zdroj, jímž byl konzul iráckého velvyslanectví v Praze, který údajně spolupracoval s britskou zpravodajskou službou.

ztratila nejen Bezpečnostní informační služba, ale všechny zpravodajské služby České republiky důvěru jednoho z nejvýznamnějších zahraničních partnerů.

3.2.9. Výměna vládní elity – Česká strana sociálně demokratická

Významným předělem v procesu konsolidace demokratického režimu po prvních svobodných volbách byla první výměna vládnoucí elity. V případě České republiky, kde byla situace komplikována rozpadem Československa, tato výměna nastala po parlamentních volbách v roce 1998. Rok 1997 znamenal rozpad koaliční vlády pod vedením Občanské demokratické strany a nástup dočasné „úřednické“ vlády. Volby z června 1998 přinesly přechod do té doby opoziční České strany sociálně demokratické do vládních křesel. Premiérem nové vlády se po překvapivé dohodě o vzájemné podpoře s Občanskou demokratickou stranou stal 22. července 1998 předseda České strany sociálně demokratické Miloš Zeman.

Ještě před nástupem do vlády vyjadřovali představitelé České strany sociálně demokratické pochybnosti o práci zpravodajských služeb. Nejvýraznější epizodou byla zmíněná aféra „Zemanova kufříku“, v níž Miloš Zeman vznesl na adresu zpravodajských služeb vážná obvinění, která nebyl schopen prokázat, ani zpětně uznat svou chybu. Bezpečnostní informační služba byla uměle zapojována také do dalších velkých dobových afér Miloše Zemana a České strany sociálně demokratické. Vyšlo například najevo, že předseda České strany sociálně demokratické vyjednával se skupinou pochybných podnikatelů, přičemž předmětem jednání měla být finanční podpora předvolební kampaně výměnou za pozdější přízeň České strany sociálně demokratické z pozice vládní strany. Na organizaci jednání měl významný podíl bezpečnostní expert České strany sociálně demokratické Jaroslav Vlček. Miloš Zeman zde zřejmě udělal velkou chybu, když se nechal vmanévrovat do jednání s podezřelou skupinou, což pravděpodobně záhy sám zjistil. Nastalá aféra mohla významně poškodit Českou stranu sociálně demokratickou v nadcházejících parlamentních volbách v roce 1998. Kauzu označovanou jako „Bamberg“ (podle místa setkání) se nakonec sociální demokracii podařilo překonat a „zahrát do autu“. Z pohledu fungování zpravodajských služeb však bylo nepříjemné, že do politické kauzy byla vtahována i Bezpečnostní informační služba. Prezident Václav Havel zadal prošetření kauzy, jako úkol Bezpečnostní informační službě což ukazuje na nepochopení role bezpečnostní služby. Bezpečnostní informační služba nebyla institucí, která by měla nebo mohla vést vyšetřování, zveřejňovat výsledky své práce či je předkládat jako důkazy k soudnímu projednání. Nežádoucí bylo především zatažení Bezpečnostní informační služby do politické kauzy, kde se nejednalo o ohrožení bezpečnosti

státu. Podobný úkol byl zvláště bizarní, zvážíme-li, jak tvrdě byla v předchozích letech služba atakována od médií a politiků kvůli údajnému sběru informací z politické sféry. Je jasné, že okolnosti případu nemohly být objasněny jinak než prostřednictvím velmi citlivých informací z politické oblasti. Výsledek šetření byl navíc veskrze politickou záležitostí, a pokud si chtěla služba uchovat politicky neutrální postavení, jednalo se o neřešitelné zadání. Miloš Zeman navíc obratně využíval nezpůsobnosti Bezpečnostní informační služby k prošetření případu a odvolával se na Bezpečnostní informační službu jako na instituci, která může okolnosti aféry nezávisle prošetřit (ČTK, 19. března 1998). Tento postup mu pak poskytoval alibi k odrážení útoků proti své osobě.

Bezpečnostní služba tedy měla důvody k tomu, aby nástup České strany sociálně demokratické do vlády očekávala s obavami. Pokud bylo možné dřívější největší vládnoucí stranu personifikovanou osobou Václava Klause charakterizovat nezájmem o fungování zpravodajských služeb, u České strany sociálně demokratické tomu bylo do značné míry naopak. Jak dokazují výroky jejího předsedy, část České strany sociálně demokratické se domnívala, že zpravodajské služby jsou zneužívány proti opozici, a po svém nástupu připravovala radikální změny v této oblasti. Pokud je známo, problematika zpravodajských služeb nebyla předmětem dohody o toleranci mezi Českou stranou sociálnědemokratickou a Občanskou demokratickou stranou. Vládní strana tedy měla volné ruce k postupu podle vlastního uvážení.

Na druhou stranu jedním z hlavních volebních témat České strany sociálně demokratické bylo provedení očisty podnikatelské sféry od kriminálních praktik. Plánem, který měl naplnit předvolební proklamace, byla široce medializovaná „akce čisté ruce“. Právě ekonomické složky Bezpečnostní informační služby byly důležitým nástrojem k uskutečnění zmiňovaného plánu, a Česká strana sociálně demokratická tedy fungující kontrarozvědka potřebovala. Jistou výhodou pro Bezpečnostní informační službu bylo, že ještě před výměnou vlády odešel Stanislav Devátý, který byl pro Českou stranu sociálně demokratickou zcela nepřijatelný. Bezprostředně po nástupu vlády Miloše Zemana tak nedošlo k výměně na postu ředitele Bezpečnostní informační služby, a tedy ani k zásadnějším personálním výměnám v rámci organizace.

Pozornost vlády se zaměřila na oblast koordinace činnosti zpravodajských služeb. S koncem koaliční vlády vedené Občanskou demokratickou stranou skončila i pozice ministra bez portfeje, který zastával post předsedy Rady pro zpravodajskou činnost. V období přechodné vlády se postu předsedy ujal premiér Josef Tošovský a na tuto personální konstelaci navázal i Miloš Zeman, který po nástupu své vlády též Radě osobně předsedal. Pro fungování

zpravodajských služeb bylo důležité zřízení pozice výkonného místopředsedy, kterým se stal ministr bez portfeje Jaroslav Bašta (dříve předseda parlamentního kontrolního orgánu pro Bezpečnostní informační službu).

Sám předseda vlády totiž v rámci svých povinností neměl nikdy dostatek času (většinou ani zájmu a odborných zkušeností), aby se mohl řízení a koordinaci zpravodajské činnosti dostatečně věnovat. Role premiéra se nutně musela omezit na schvalování nejdůležitějších rozhodnutí a přijímání zpráv nutných pro rozhodování vlády. Funkční vztah mezi vládou a službami však vyžadoval častější komunikaci, přesnější zadání a dlouhodobé plánování. Tyto povinnosti musela zastávat osoba stojící mezi premiérem a ředitelem zpravodajských služeb. V případě rozvědky a vojenských služeb tuto roli mohli sehrávat ministři, kterým byla konkrétní služba podřízena (což nikdy příliš nefungovalo). Bezpečnostní informační služba, která podléhala vládě, zde byla na jednu stranu ve výhodě (její ředitel měl přístup přímo k premiérovi), ta se však snadno proměnila v nevýhodu, pokud premiér nejevil o řízení služby zájem nebo na ni neměl čas (což se stávalo velmi často).

Problematice fungování zpravodajských služeb byla v České straně sociálně demokratické věnována větší pozornost, než tomu bylo v případě jejího předchůdce Občanské demokratické strany. Tato péče vyplývala nejen z obav a podezření, které strana ještě coby opozice vůči službám měla, ale i z osobního zájmu (v pozitivním i negativním slova smyslu) konkrétních osob v České straně sociálně demokratické o problematiku zpravodajství. Za tzv. bezpečnostní experty byli v České straně sociálně demokratické v roce 1998 považováni kromě Jaroslava Bašty i poslanci Jaroslav Vlček,³⁶ či Stanislav Gross. Jaroslav Bašta byl však jediným, kdo měl s fungováním zpravodajských služeb výraznější zkušenost, a byl vybrán do pozice výkonného místopředsedy Rady, jenž měl oblast zpravodajských služeb na starosti. Také v nové pozici Jaroslav Bašta pokračoval ve shromažďování materiálů od nejrůznějších zdrojů. Po předchozí zkušenosti však již postupoval opatrněji a nezveřejňoval neověřené informace

---

³⁶ Jaroslav Vlček byl velmi rozporuplnou postavou. Bývalý předseda Strany zelených přestoupil do České strany sociálně demokratické, kde se profiloval do role bezpečnostního experta (údajně jeden z kandidátů Miloše Zemana na pozici ministra vnitra). Obklopil se skupinou „oborníků na bezpečnost“ a připravoval materiály, které prezentoval jako základ pro reformu zpravodajských služeb České republiky a kterým se dostalo v rámci České strany sociálně demokratické značné pozornosti. Vlčkův zájem o zpravodajství se pohyboval na úrovni konspirativních teorií a plánů odtržených od reality. Možnost nástupu osoby Vlčkova ražení do nejvyšších exekutivních pozic a případná realizace jeho plánů byla nejčernějším scénářem nejen pro zpravodajské služby.

do médií. Taktéž se ocitl v nové odpovědnější roli představitele vlády. Navíc již měl možnost pravidelně se stýkat přímo s vedením zpravodajských služeb, které mohlo jeho dotazy odpovědět a informovat ho o skutečné situaci. Aktivní diskuse s představitelem vlády, který měl zájem a čas se problematice věnovat, umožnila kvalitnější výměnu informací mezi zpravodajskými službami a politickou rovinou. Nejen vláda tak mohla kvalitněji řídit fungování služeb, ale i zpravodajské služby mohly vyjádřit svůj odborný pohled na věc a ovlivňovat rozhodování vlády v této oblasti. Zřízení pozice výkonného místopředsedy Rady tak přineslo převážně pozitivní zkušenosti. Značnou roli zde sehrávala i osoba Jaroslava Bašty, který svou pozici nevyužíval k prosazení čistě partikulárních zájmů.

Česká strana sociálně demokratická nastoupila do vlády s přesvědčením o nutnosti zlepšit (reformovat) fungování zpravodajských služeb České republiky. Reforma služeb měla nejen umožnit kvalitnější práci služeb, ale též eliminovat provádění nezákonných aktivit v politické oblasti, o jejichž existenci bylo vedení České strany sociálně demokratické přesvědčeno. Miloš Zeman zřejmě věřil, že zpravodajské služby aktivně pracovaly proti činitelům České strany sociálně demokratické v době, kdy strana byla v opozici. Z těchto aktivit obviňoval skupinu bývalých disidentů ve vedení bezpečnostních složek, především Jana Rumla, Stanislava Devátého a Oldřicha Černého, kteří se měli všemožně snažit zabránit levicové České straně sociálně demokratické v nástupu k moci. V tomto směru panovala mezi vrcholnými představiteli České strany sociálně demokratické velmi paranoidní atmosféra tajného spolčení proti jejich straně. Podobné ovzduší do značné míry utvářela skupina zmíněných bezpečnostních expertů České strany sociálně demokratické svými mnohdy zcela nepodloženými obviněními a zkazkami. V podobné atmosféře se pak rozvíjely první plány sociální demokracie na reformu systému zpravodajských služeb České republiky. Reformu měla zahájit personální obměna na nejvyšších postech, která měla zaručit ukončení domnělých aktivit proti České straně sociálně demokratické (ani po výměně vedení nebylo nic podobného odhaleno). Pak měla následovat organizační reforma s cílem zajistit efektivnější práci služeb.

Působení sociálních demokratů ve vládních funkcích začalo výměnami ředitelů zpravodajských služeb. Výjimkou byla Bezpečnostní informační služba, kde již působil Karel Vulterin, jenž byl pro Českou stranu sociálně demokratickou zpočátku přijatelný. Výměna vedení služeb po nástupu nové vlády sice nesvědčí o vyspělé politické kultuře, ale není ani ničím tragickým, pokud je provedena kultivovaným způsobem. Zcela exemplárním příkladem je odvolání ředitele nově vznikajícího Nejvyššího bezpečnostního úřadu Pavla Koláře. Koláře odvolal bezprostředně po svém nástupu ministr vnitra Václav Grulich a zároveň byl Kolář

veřejně obviněn (nejednalo se o úkon v trestně právním řízení) z vynášení tajných dokumentů. Poté, co se Pavel Kolář, který postupoval velmi zdrženlivě, rozhodl k obraně právní cestou, vedení ministerstva svá nařčení utlumilo a kauza rychle utichla. Sám Kolář k aféře poznamenal:

Nehodlám nijak komentovat své odvolání z funkce, na to má pan ministr plné právo, a zároveň ale jsem očekával, že to vše proběhne standardním postupem (Kolář, 31. července 1998).

Již v předchozích letech v řadách opoziční České strany sociálně demokratické vznikaly poměrně radikální návrhy na možné varianty restrukturalizace zpravodajských služeb. Záměr reorganizovat strukturu zpravodajských služeb České republiky vyjádřil již v srpnu 1998 premiér Miloš Zeman (ČTK, 29. srpna 1998). Tento záměr odpovídal i plánům ministra bez portfeje Jaroslava Bašty, který měl problematiku ve vládě na starosti, a jeho úkolem bylo tento záměr realizovat. Za hlavní cíl reorganizace byla prohlášena úspora nákladů, kterou má přinést redukce počtu zpravodajských organizací. Konkrétní podoba plánu reorganizace měla přinést sloučení obou civilních a vojenských služeb, takže výsledkem by byla existence jediné civilní a jediné vojenské zpravodajské služby. Obě služby by pak v sobě zahrnovaly rozvědnou a kontrarozvědnou část (opakovala se tak situace z let 1993 a 1994). Vedle civilní a vojenské služby byla též zvažována možnost vzniku nové organizace, která by soustředila veškeré složky tzv. elektronického zpravodajství (ČTK, 14. ledna 1999).

Zřejmě i díky fungující komunikaci mezi vládou a zpravodajskými organizacemi nedošlo k okamžité a neuvážené realizaci těchto plánů. Koncepce slučování služeb narazila na řadu námitek a praktických omezení. Nejvýznamnější připomínkou bylo, že způsob činnosti výzvědné a bezpečnostní zpravodajské služby je natolik odlišný, že jejich organizační sloučení by muselo být značně formální. V rámci jedné organizace by nadále musely fungovat dvě do značné míry samostatné části. Od realizace původního plánu bylo tedy upuštěno a nástrojem k vyhodnocení stavu zpravodajských služeb se měl stát tzv. audit zpravodajských služeb. Audit prováděný formou dotazníků pro jednotlivé služby se ukázal jako neadekvátní nástroj, protože činnost rozdílně zaměřených a odlišně fungujících organizací nelze dost dobře exaktně měřit. Výsledky auditu tak nevyřešily rozpory při rozhodování o uspořádání zpravodajských služeb České republiky (Zeman 2008: 4–5). Navrhovaná opatření nakonec odezněla a zásadnější reformy nebyly realizovány. Útoky teroristů na USA ze září roku 2001 pak daly úvahám o práci zpravodajských služeb zcela jiný rozměr (Zeman 2002: 63–74).

Pokud mohlo vystupování představitelů České strany sociálně demokratické v opoziční roli vzbuzovat obavy z jejich postupu na vládních místech, lze konstatovat, že se tyto obavy ukázaly jako liché. Přístup sociální demokracie ke zpravodajským službám lze označit jako umírněný, což je možné považovat za pozitivní znak konsolidace politického systému. Důležitým faktorem pro formování bezpečnostní politiky státu byl strategický cíl akceptovaný napříč politickým spektrem, kterým byl vstup České republiky do Severoatlantické aliance – NATO. První demokratická výměna vládnoucí elity je významným krokem na cestě ke konsolidované demokracii a v oblasti bezpečnostní politiky byl v případě České republiky stejně významným bodem vstup do NATO. Tento strategický cíl významně ovlivnil přístup politické elity ke všem bezpečnostním složkám státu. Nejviditelnějším a prokazatelným dokladem politického zájmu je navyšování prostředků státního rozpočtu, vynakládaných na obranu v letech předcházejících vstupu České republiky do NATO.

Na samotné fungování zpravodajských služeb neměl vstup do NATO přímý vliv, neboť problematika spolupráce zpravodajských služeb zůstávala do značné míry mimo rámec aliance (Zetocha 2006: 319–340). Pro civilní zpravodajské služby bylo nejvýznamnějším důsledkem přijetí pravidel ochrany informací a zvýšená pozornost, kterou politici představitelé věnovali bezpečnostním složkám. Vzhledem k široké politické shodě na co možná nejrychlejší vstup do NATO existoval taktéž širší zájem na dosažení standardů vedení bezpečnostní politiky obvyklých pro státy NATO. Jistá opatrnost při rozhodování v oblasti zpravodajských služeb měla svůj původ právě ve snaze nekompromitovat se v očích členských států NATO. Kroky v oblasti bezpečnostní politiky byly hodnoceny podle možných dopadů na vstup České republiky do aliance a na politické scéně byla této problematice přikládána značná váha.

IV. ZÁVĚR

4.1. Tranzice a konsolidace a civilní kontrarozvědka v České Republice

Charakteristiky zamrzlého posttotalitarismu společně s tranzicí prostřednictvím přechodné vlády vyvolávaly celospolečenský tlak na zásadní reformu civilní kontrarozvědky. Rozsáhlá organizační a personální reforma provedená v krátkém čase paralyzovala v období počátku konsolidace akceschopnost bezpečnostní služby. Největším rizikem pro konsolidaci demokratického režimu ale byly archivní materiály zpravodajské služby předchozího režimu. Státní bezpečnost byla pro bývalé disidenty i po jejich nástupu do nejvyšších exekutivních pozic neustále neznámou organizací, jejíž moci se obávali. Počátkem roku 1990 přetrvávaly obavy z možného zvratu vývoje. Vzpomínky na události roku 1968 nezmizely ani po dvaceti letech a mocenské složky odstupujícího režimu byly považovány za sílu, která by mohla zasáhnout proti nastupující demokracii. V počátku tranzice proto bylo postupováno vůči ministerstvům vnitra a obrany s opatrností. Zdrženlivost nově nastupující elity měla dát silovým složkám prostor k dohodě a pokojnému předání moci. Počáteční zdrženlivost demokratických sil vůči ministerstvu vnitra zároveň dala prostor vedení Státní bezpečnosti k likvidaci citlivých dokumentů. Jednalo se především o tzv. operativní svazky, kde byly detailně zaznamenány nejen aktivity Státní bezpečnosti, ale především jména spolupracovníků a povaha jejich činnosti. Zničení velké části materiálů, které mohly sloužit, jako těžko zpochybnitelné důkazy o činnosti konkrétních osob, následně značně zkomplikovalo a zpochybnilo proces vyrovnání se s nedemokratickou minulostí.

Pomalejší postup při pacifikaci Státní bezpečnosti v počátku tranzice lze hledat v kombinaci několika již zmíněných pohnutek. Jednalo se o obavu z možné intervence bezpečnostních složek do politického vývoje a s ní spojenou opatrnost při činění kroků směrem k likvidaci StB. Dále nelze opomenout naprostou nepřipravenost nově nastupujících vůdců, jejich neznalost uzavřené problematiky fungování Státní bezpečnosti a z předchozí zkušenosti plynoucí odpor k osobní angažovanosti v problematice spojené se Státní bezpečností. Za naprosto nepodložené lze označit interpretace, které váhavý postup při likvidaci Státní bezpečnosti a zbavování se jejich příslušníků spojují s cílenou činností Státní bezpečnosti,

kteřá by prostřednictvím vlastních skrytých agentů v řadách demokratické opozice aktivně bránila demokratickým změnám v bezpečnostních složkách.

Specifikem Československa byla role generace lidí vyhozených z bezpečnostních složek v rámci normalizace. Jednalo se o skupinu lidí, kteří se koncem šedesátých let pokoušeli o reformu fungování mocenských struktur komunistického režimu (nikoli o přechod k demokracii), ale jejich snahy byly ukončeny vnější intervencí a následnou očišťou státního aparátu od reformně uvažujících osob. Bezprostředně po změně politického režimu představovali reformátoři šedesátých let jedinou opoziční skupinu osob, které měly zájem aktivně se zapojit do reformy bezpečnostních složek a které též disponovaly potřebnými znalostmi. Lidé vyhození v období normalizace záhy po počátku transformace nastupovali do vedoucích pozic na ministerstvu vnitra a ve zpravodajských službách. Tito lidé přijímaní zpět do aktivní služby byli označováni jako reaktivovaní. Zkušenosti a znalosti reaktivovaných v oblasti vnitřních pravidel fungování Státní bezpečnosti významně přispěly k úspěšné likvidaci mocenských struktur bývalého režimu.

Využití znalostí reaktivovaných se osvědčilo v období tranzice při demontáži organizace Státní bezpečnosti. Rozporuplnější bylo působení reaktivovaných při výstavbě nových zpravodajských složek v období konsolidace. Ukázalo se totiž, že lidé, kteří své zkušenosti s vnitřním fungováním zpravodajské služby čerpali z období před dvaceti lety, většinou již nejsou schopni se přizpůsobit novému prostředí. Vliv reaktivovaných na budování nové bezpečnostní služby byl již zanedbatelný, neboť byli ve vedoucích pozicích většinou nahrazeni představiteli mladší generace, která nebyla spojena s předcházejícím režimem. Podmínky fungování zpravodajských služeb po skončení studené války byly diametrálně odlišné od zkušeností z předchozího období. Tento fakt byl ale zvláště významný u zpravodajských služeb s vnější působností. V případě civilní kontrarozvědky byly důvodem pro výměnu reaktivovaných především vzájemné rozpory a nedůvěra mezi představiteli dvou odlišných opozičních proudů.

Navzdory řadě sporů s chybných kroků se již v prvním roce po změně režimu podařilo očišť bezpečnostní službu od osob přímo zapojených do protiopozičních aktivit Státní bezpečnosti. Prvním prostředkem očišťy se staly tzv. občanské komise, které se skládaly z představitelů různých politických proudů a které prověřovaly jednotlivé příslušníky StB. Přes mnoho nedostatků, kterými práce občanských komisí trpěla, lze jejich působení označit za úspěšné. Splnily totiž účel jejich zřizování, kterým bylo vyloučit z dalšího působení v bezpečnostních složkách osoby nepřijatelné pro nový režim. Značný vliv mělo již samotné zřízení občanských

komisí a jejich působení, protože již pouhá nutnost prověřování přinutila řadu příslušníků Státní bezpečnosti dobrovolně odejít do civilní sféry.

Samotný fakt, že i v nových bezpečnostních složkách demokratického režimu působila řada bývalých příslušníků Státní bezpečnosti nelze interpretovat jako důkaz o pokračujícím vlivu komunistické zpravodajské organizace. Státní bezpečnost byla symbolem útlaku opozice, avšak složky tzv. politické policie tvořily sice nejznámější, ale zdaleka ne jedinou část Státní bezpečnosti. Centralizovaná zpravodajská organizace nedemokratického režimu v sobě zahrnovala i části, které plnily funkce běžné i v demokratickém státě, kde ale nespádají do působnosti zpravodajské služby. Jednalo se např. o ochranu ekonomiky, vyšetřování významných kriminálních případů, či úkoly vojenské policie. Demokratická vláda se při výstavbě nových bezpečnostních složek nemohla, alespoň v počátečních letech konsolidace, obejít bez zkušených osob, které sice působili v rámci Státní bezpečnosti, ale náplň jejich činnosti nebyla spojena s útlakem opozice.

Ani nově budovaná civilní bezpečnostní zpravodajská služba se v prvních letech své existence neobešla bez osob, které měly se zpravodajskou prací předchozí zkušenost z působení ve složkách Státní bezpečnosti. Zvláště v případě složek technické podpory nebyla nová služba schopna rychle nahradit původní personál. Avšak již na počátku konsolidace bylo několik vrchních stupňů vedení služby obsazeno výhradně osobami, které nebyly spojeny s předchozím režimem. Často se jednalo o lidi z širšího okruhu demokratického disentu. Bývalí příslušníci Státní bezpečnosti již neměli přímý vliv na řízení činnosti kontrarozvědky. Bezpečnostní zpravodajská služba procházela kontinuální obměnou personálu a po vzniku samostatné České republiky dochází ke stabilizaci vnitřních poměrů a bývalí příslušníci Státní bezpečnosti tvoří menšinovou skupinu.

V průběhu konsolidace nebyl zaznamenán případ, v kterém by se příslušníci bezpečnostní služby z řad bývalých příslušníků Státní bezpečnosti dopouštěli jednání, jehož cílem by bylo brzdit, či dokonce zvrátit proces konsolidace demokracie. Minimálně v jednom případě ale došlo k významnému selhání člověka s minulostí ve Státní bezpečnosti. Jednalo se o tzv. aféru Wallis, kdy se příslušník bezpečnostní služby pokusil obchodovat s materiály, které služba shromažďovala o zájmových osobách z ekonomické sféry. Přestože na veřejnost pronikl pouze jediný případ, vzhledem k vnitřním poměrům v bezpečnostní službě lze předpokládat, že podobných selhání bylo více. Podobná odhalení významně zpochybnila důvěru v práci nových bezpečnostních složek a tedy i průběh konsolidace demokracie.

Po prostudování procesu výstavby nových bezpečnostních složek a konsolidace demokracie lze konstatovat, že se již ve fázi tranzice podařilo zlomit moc Státní bezpečnosti jakožto

funkční organizace. Ani samotní příslušníci Státní bezpečnosti zřejmě neměli zájem na aktivním bránění přechodu k demokracii. Pokud se zapojili do nezákonných aktivit, jednalo se o prohřešky kriminálního charakteru, které byly nejčastěji motivované snahou o vlastní obohacení. Bývalí příslušníci Státní bezpečnosti, kteří dále aktivně sloužili v nové bezpečnostní zpravodajské službě, se projevovali jako loajální demokratické vládě a naopak aktivně pomáhaly při monitorování činnosti svých bývalých kolegů. Bylo taktéž prokázáno, že bývalí příslušníci Státní bezpečnosti mohli zneužívat své postavení proti zájmům České republiky a minimálně v jednom případě se tak stalo. Spíše než o organizovanou snahu bývalých příslušníků Státní bezpečnosti narušit konsolidaci demokracie se ale jednalo o selhání jednotlivců, kteří tím sledovali vlastní ekonomické zájmy. Nelze přehlédnout fakt, že k podobným selháním připravil půdu nekoncepční postup při budování nových bezpečnostních složek. Opakované reorganizace uvrhovaly bývalé členy Státní bezpečnosti v civilní kontrarozvědce do stavu trvalé obavy o vlastní budoucnost, čímž byl otevřen prostor pro snahu o ekonomické zajištění vlastní existence prostřednictvím zneužití služebních informací.

Dílčí závěr.

Nově nastupující demokratická vláda byla vystavena tlaku na provedení zásadní reformy bezpečnostních složek. Vládě se ještě v období tranzice podařilo eliminovat moc politické policie předchozího režimu, takže nemohly významně negativně ovlivnit proces konsolidace demokracie.

Po vyloučení významnějšího vlivu cílených aktivit zpravodajské služby nedemokratického režimu na proces konsolidace je na místě položit otázku, nakolik tento proces ovlivnila reforma a fungování nové vnitřní zpravodajské služby. Civilní bezpečnostní služba mohla ovlivnit proces konsolidace demokracie dvěma směry: pozitivně a negativně. V případě pozitivního ovlivnění se jedná o případy, kdy bezpečnostní služba dokázala svou činností aktivně přispět ke konsolidaci demokracie v České republice. Ochrana demokratického politického zřízení je jednou ze základních funkcí bezpečnostní zpravodajské služby a otázka tedy zní, nakolik služba dokázala naplňovat funkce, které jí v rámci demokratického státu náleží. Naopak negativní vliv na konsolidaci demokracie by služba měla, pokud by prováděla aktivity, které odporují standardům fungování bezpečnostních složek demokratického státu. Nejvýznamnější narušení demokratických standardů představují aktivní intervence zpravodajské služby do politického procesu, kde služba sleduje vlastní zájmy, nebo zájmy

vládnoucí politické skupiny. Na druhou stranu demokratickým standardům odporují i snahy politických aktérů o využití zpravodajské služby ve prospěch partikulárních politických zájmů.

K posouzení vlivu vnitřní bezpečnostní služby na konsolidaci demokracie je možné opět využít teoretický rámec Linze a Stepana. Na vztah mezi zpravodajskou činností a konsolidací lze nahlédnout prostřednictvím pěti arén konsolidované demokracie. Celkový proces konsolidace demokracie na základě zmíněných arén studovala po deseti letech od změny režimu již Karen Henderson ve své studii věnované České republice a Slovenské republice (Henderson 2001: 205–237). Na základě provedené případové studie je možné zhodnotit proces konsolidace demokracie v České republice v úžeji vymezené oblasti, kterou je fungování vnitřní bezpečnostní služby.

První arénou je oblast občanské společnosti. Linz a Stepan tvrdí, že rozvoj a fungování na vládě nezávislých sdružení a organizací je důležitým faktorem pro rozvoj stabilní demokracie (Linz, Stepan 1996: 7–8). Nejdůležitější faktory pro rozvoj občanské společnosti vyplývaly již z charakteru předcházejícího nedemokratického režimu. Československý komunistický režim nedospěl do fáze uvolňování a veškeré aktivity, které v demokracii spadají do oblasti občanské společnosti, musely být organizovány v rámci státem kontrolovaných organizací. Snahy některých skupin o nezávislé aktivity (hlavně v kultuře) byly vnímány jako protirežimní a stávaly se tak předmětem zájmu Státní bezpečnosti. Charakteristiky předchozího režimu tak způsobily, že po změně režimu musela občanská společnost vznikat takřka o nuly. Zkušenost s aktivitami bezpečnostní služby navíc nechtěně získaly všechny skupiny osob, které se podílely na režimem neschválených společenských aktivitách. Zároveň byly v důsledku působení Státní bezpečnosti tyto skupiny infiltrovány sítí spolupracovníků, jejichž pozdější odhalení poznamenalo počátky rozvoje občanské společnosti.

Oblast občanské společnosti představuje v konsolidované demokracii prostor, kde vnitřní zpravodajská služba působí jen výjimečně. Výraznější aktivity bezpečnostní služby v oblasti občanské společnosti by znamenaly vážný prohřešek proti pravidlům demokratického státu a zakládaly by pochybnosti o úrovni demokracie. Po změně režimu již bezpečnostní zpravodajské služby Československa a České republiky neovlivňovaly rozvoj občanské společnosti. Legální možností jejich působení v této oblasti je sledování aktivit skupin, jejichž záměry či metody neodpovídají demokratickým standardům. V případě České republiky se jednalo především o oblast extremistických skupin, jejichž činnost bezpečnostní služba monitorovala. Z vnějšího pohledu lze obtížně hodnotit úspěšnost či neúspěšnost podobných aktivit, avšak nebyl zaznamenán případ, kdy by zpravodajská služba v rámci svého působení

v prostoru občanské společnosti významně překročila nastavené mantinely. Na rozvoj občanské společnosti jako arénu konsolidace demokracie, proto měly nepřímý vliv především aktivity bezpečnostních složek předchozího režimu. Činnost nově budované civilní bezpečnostní služby již měla na konsolidaci této oblasti zanedbatelný vliv.

Oproti občanské společnosti měla činnost bezpečnostní služby mnohem výraznější dopad na rozvoj politické soutěže. Na prvotní rozvoj politické soutěže mělo zásadní dopad dědictví zpravodajských služeb předcházejícího režimu. Ještě v období tranzice se rozpoutaly spory ohledně účasti osob spolupracujících se Státní bezpečností v politické soutěži. Možnost nahlédnout do archivů komunistické politické policie zastihla nastupující elitu nepřipravenou na vyrovnání se s důsledky tohoto kroku. Nejvýznamnějším následkem otevřeného přístupu do archivů byla aféra Bartončík, která významně ovlivnila další rozvoj politické soutěže, když těsně před prvními volbami diskreditovala významné politické uskupení. Po nástupu první demokraticky zvolené vlády bylo informací z archivu ministerstva vnitra dále využito k lustraci jmen na kandidátních listinách politických stran do komunálních voleb a následně proběhly též lustrace členů zákonodárných sborů. Již aféra Bartončík ukázala, nakolik je využívání dokumentů Státní bezpečnosti problematické. Pouhá přítomnost jména v registrech svazků ještě příliš nevyovídala o skutečném charakteru kontaktů konkrétní osoby se státní bezpečností. Ke kvalifikovanému rozhodnutí bylo zapotřebí znalosti podrobného operativního spisu, které však byly v řadě případů skartovány. Lustrace osob prostřednictvím registru svazků tak mohla vést k dalším nespravedlnostem. Rozhodnutí založená na informacích z registru často nebyla podložena dostatkem informací, aby bylo možné prokázat konkrétní činnost v případném soudním sporu. Zveřejnění prostého seznamu jmen tak otvíralo cestu k veřejným skandálům a obviněním, která ale většinou nebylo možné objektivně posoudit a jednoznačně potvrdit, či vyvrátit. Spory ohledně spolupráce se Státní bezpečností se paradoxně nejméně dotýkaly komunistické strany a také ji nejméně poškozovaly. Mezi komunisty totiž státní bezpečnost získávala spolupracovníky v mnohem menší míře, než tomu bylo v případě jiných skupin.

Fungování nové civilní kontrarozvědky v období konsolidace již mělo na rozvoj politické soutěže mnohem menší vliv. Zpravodajská služba se sice v letech 1994 – 1998 stávala předmětem vážných sporů uvnitř vládní koalice, avšak tyto spory byly spíše důsledkem nedůvěry mezi koaličními partnery, než skutečné činnosti zpravodajské služby. V několika případech, kdy byla služba obviněna ze sledování politických aktérů, následné vyšetřování nic podobného nepotvrdilo. Šetření nakonec ukázalo, že důvodem pro objevení jmen politiků ve

spisech služby byly kontakty politických aktérů s pochybnými osobami, o jejichž aktivity se bezpečnostní služba zajímala naprosto oprávněně.

Již od roku 1990 však bylo obsazování postů ředitelů a často i jejich náměstků chápáno jako nominace, do které se promítala politická příslušnost navrhovaných osob. K nástupcům Státní bezpečnosti panovala velká nedůvěra a politické strany (v období Občanského fóra spíše skupiny) chtěly dohlížet na jejich fungování prostřednictvím vlastních lidí. Politické nominování do pozic vrcholového vedení se přeneslo i do kontrarozvědné služby České republiky. Na politické scéně byli nejvyšší představitelé služby přiřazováni ke konkrétním politickým stranám. Nejprve v rámci vládní koalice a se sílícím postavením největší opoziční strany i k sociální demokracii. Politické kontakty byly původně produktem revolučních změn, po kterých do služeb nastupovali představitelé disentu. Disidenti ve zpravodajské službě udržovali blízké kontakty se svými přáteli, kteří se angažovali na politické scéně. Příslušníci zpravodajské služby tak měli k aktivním politikům mnohem blíže, než by bylo možné ve stabilně fungujícím demokratickém státě. Politické nálepkování řídicích pracovníků přetrvávalo po celá devadesátá léta.

Závažnou událostí, která mohla ovlivnit vývoj politické soutěže, byla aféra opoziční České strany sociálně demokratické zvaná Bamberk. Předseda sociálních demokratů vyjednával se skupinou podnikatelů, kteří byli ochotni poskytnout finanční podporu výměnou za politický vliv. Pokud by se Miloši Zemanovi nepodařilo úspěšně zvládnout vzniklou situaci, mohla sociální demokracie ztratit voličskou podporu pro následující parlamentní volby. Zpravodajská služba byla do dění kolem této důležité aféry zatažena jako subjekt, který měl celou záležitost prošetřit. Přestože se tímto způsobem civilní kontrarozvědka stala aktérem důležitých událostí na politické scéně, stalo se tak především díky nevyzrálosti politických aktérů a nikoli z důvodu zasahování služby do politické soutěže. Důležitější než skutečná činnost civilní kontrarozvědky bylo vnímání této služby prostřednictvím zkušeností s její předchůdkyní státní bezpečností. Samotná činnost služby zůstávala utajena, avšak na politické scéně přetrvávala nedůvěra a podezřívavost k jejím aktivitám. Neexistence skutečně nezávislého a důvěryhodného kontrolního mechanismu pak otevírala cestu ke vzniku fám a nepodložených obvinění.

Vnímání zpravodajských služeb, nejen na politické úrovni, významně ovlivňovala práce médií. Mediální scéna taktéž procházela procesem konsolidace směrem ke standardům fungování obvyklým v demokratických státech. Negativní stránkou živelného rozvoje svobodného tisku byla neexistence pravidel seriózní redakční práce a především práce se zdroji informací a interpretace (Fiala, Mikš 2000: 6–32). Aféry zpravodajských služeb byly

interpretovány v atmosféře honby na bývalé členy Státní bezpečnosti a podezření z podvratné činnosti služeb na politické rovině. Podobně jako ve vztahu mezi zpravodajskými službami a politikou byly též kontakty novinářů a osob ze zpravodajských služeb ovlivněny známostmi z disentu. Přátelství navázaná za léta opozice pochopitelně přetrvala a hrála roli i po přechodu disidentů do vysokých pozic státního aparátu, zpravodajských služeb či redakcí etablovaného se svobodného tisku. Svoboda slova po období naprostého utajování umožnila tisku volně informovat o tématech dříve nemyslitelných, včetně fungování zpravodajských služeb. Problémem informování o zpravodajských službách byla neexistence hranice (zákonná, nepsaná či v rámci kultury redakční práce) mezi informací vhodnou k okamžité publikaci a naopak informací, která by měla být prověřena, nebo zůstat veřejnosti skryta.

Pro oblast politické soutěže bylo nejvýznamnější dědictví zpravodajských služeb předcházejícího režimu. Fungování nových služeb mělo na rozvoj politické soutěže jen velmi omezený vliv, což je možno považovat za pozitivní jev odpovídající demokratickým standardům. Otázky spojené s řízením a fungováním bezpečnostní služby se stávaly předmětem ostrých politických sporů, avšak nikdy nebyly vnímány jako natolik významné, aby představovaly nosné téma politického soupeření.

Aréna právního státu do značné míry leží mimo působnost demokratické bezpečnostní služby. Ve většině evropských demokracií je obvyklé, že zpravodajské služby nemají pravomoci k vedení vyšetřování a nemohou provádět úkony v trestním řízení. Důvodem pro toto opatření je, že zpravodajským službám jsou poskytnuty zvláštní pravomoci k získávání informací a propojení těchto pravomocí s pravomocemi výkonu státní moci by představovalo značné riziko jejich zneužití. Důležitým bodem období tranzice bylo rozhodnutí provádět očistu bezpečnostních složek v rámci existujících právních norem. I v citlivé oblasti Státní bezpečnosti byla dodržována kontinuita právního systému (přes širokou kritiku i zdržení a komplikace, které toto rozhodnutí přineslo). V případě kroků spojených s tranzicí, které neměly jasnou oporu v zákonech (např. propouštění příslušníků Státní bezpečnosti), byly v co možná nejkratším termínu ústavní cestou přijímány novelizace, či nové zákony.

Významný krok k posílení právního státu byl v Československu učiněn již v období tranzice, když byly nově vznikajícím zpravodajským službám odebrány výkonné pravomoci. Civilní kontrarozvědka po přechodu k demokracii nikdy neměla pravomoci k vynucování práva a na tomto procesu se mohla podílet pouze nepřímo prostřednictvím spolupráce s policií. Vzhledem k vnitřním obtížím a komplikovaného vztahu k ministerstvu vnitra, ale kontrarozvědka nedokázala významněji přispět k vynucování práva a ani to nebylo primárním účelem její existence. Vnitřní zpravodajská služba tak mohla jen v omezené míře přispět

k rozvoji právního státu. Bezpečnostní služba má prostřednictvím svých pravomocí a prostředků potenciál především k negativnímu ovlivnění konsolidace právního státu, pokud se při svých operacích začne vymykat mantinelům stanovených zákony. Příkladem takového fungování je např. činnost slovenské zpravodajské služby, která se v letech 1995–1998 stala nástrojem jedné politické strany ke skrytému provádění nezákonných akcí. V případě České republiky však k podobným akcím narušujícím principy právního státu nedocházelo a je proto možné dojít k závěru, že fungování civilní kontrarozvědky mělo zanedbatelný vliv na rozvoj právního státu.

V aréně státní byrokracie bylo nejvýznamnějším krokem po změně režimu přijetí tzv. lustračních zákonů. Tyto zákony stanovily podmínky pro výkon zaměstnání ve vybraných částech státní správy. Jednou z podmínek, která vylučovala občany z možnosti zastávat pozice v byrokratickém aparátu, byla spolupráce se Státní bezpečností. Pravomoc udělovat lustrační osvědčení byla zákonem svěřena ministerstvu vnitra, přičemž bezpečnostní služba nebyla od roku 1991 jeho součástí. Nová civilní kontrarozvědka se podílela na provádění Lustračních zákonů tedy jen nepřímě, když na žádost ministerstva vedla šetření ve vlastních archivech. Samotná služba přitom, jako součást státní správy podléhala zvláštním ustanovením lustračního zákona. Mimo činnosti související s lustračními zákony civilní bezpečnostní služba ovlivňovala vývoj státní byrokracie jen minimálně. Změna nastala až po přijetí zákona, který upravoval předpoklady úředníků pro nakládání s utajovanými informacemi. Bezpečnostní služba se zde opět podílela na prošetřování způsobilosti žadatelů o osvědčení, pokud o to byla požádána. Zákonná úprava podmínek pro nakládání s utajovanými skutečnostmi přispěla ke zkvalitnění fungování státní byrokracie v této oblasti. Tato problematika, ale již do značné míry překračuje časový rámec vymezený pro případovou studii, navíc vnitřní zpravodajská služba se na aplikaci zákona podílela jen nepřímě.

Rozvoj arény ekonomiky je za normálních podmínek mimo působnost civilní kontrarozvědky a nejinak tomu bylo i v případě České republiky. Na vývoj v ekonomické oblasti nemělo významnější vliv fungování státní bezpečnosti, ani jejích nástupců po změně politického režimu. Situace postkomunistických zemí byla specifická masivním přesunem vlastnictví od státu do soukromých rukou. V případě strategicky významných částí ekonomiky se přesun majetku stal předmětem zájmu nové bezpečnostní služby, která se snažila upozorňovat na podezřelé aktivity v této oblasti. Činnost civilní bezpečnostní služby ale neznamenal významné ovlivnění procesu rozvoje ekonomické sféry jako celku. Zpravodajská služba nedokázala naplnit své poslání ani v případě vybraných strategických oblastí. Práce služby byla omezována vlastními nedostatečnými schopnostmi vzhledem k rozsahu celého procesu

přesunu vlastnictví, ale také nezájmem politické úrovně a většiny relevantních částí státní správy o účinnou spolupráci a využívání získaných informací.

Dílní závěr

Na konsolidaci demokracie v České republice mělo fungování a reforma zpravodajských služeb jen omezený vliv. Nejdůležitější byly předpoklady spojené s činností zpravodajské služby předchozího režimu, které ovlivnily vývoj hlavně v aréně politické soutěže a státní byrokracie. Fungování bezpečnostní služby nového režimu nejvýznamněji ovlivňovalo průběh konsolidace v oblasti politické soutěže. U konsolidace v arénách občanské společnosti, právního státu, státní byrokracie a ekonomiky byl vliv činnosti nové bezpečnostní zpravodajské služby zanedbatelný.

4.2. Teorie tranzice a konsolidace a zpravodajské služby

Případ Československa/České republiky ukázal, že reforma zpravodajských služeb a postup tranzice a konsolidace celého politického systému spolu úzce souvisí. Provedení nejdůležitějších reformních kroků u vnitřní zpravodajské služby bylo vynucováno pokrokem v tranzici celého politického režimu. Využití teorie tranzice a konsolidace na případ reformy zpravodajských služeb umožnilo analyzovat tento proces v širších souvislostech vývoje politického režimu. Rozbor fungování nedemokratického režimu se zaměřením na bezpečnostní složky ukázal, že konkrétní uspořádání bezpečnostních organizací odpovídala teoretickým předpokladům posttotalitního režimu. Posttotalitní režim Československa se vyznačoval vzrůstající mírou plurality, která byla režimem v různých oblastech tolerována. Toto uvolňování se ale nepromítalo na politické scéně, kde byla nadále určující vedoucí role jediné politické strany. Zpravodajské služby byly mocenskou základnou režimu a jejich řízení proto bylo soustředěno do jediného centra, které bylo ovládáno z vrcholného centra politické moci, kterým bylo vedení Komunistické strany.

Důležitou charakteristikou posttotalitních režimů je pokles významu ideologie. Posttotalitní režimy se proto potýkají se ztrátou legitimacy, která byla založena především na výkladu oficiální ideologie. Ztráta ideologické legitimacy podkopává mocenskou pozici režimu a neumožňuje mu ospravedlnění otevřeného násilí proti vlastním občanům. Taktéž vedení Československého posttotalitního režimu proto muselo při udržování svého mocenského monopolu mnohem více spoléhat na propracovanější formy vynucení poslušnosti. Otevřené

násilí bylo nahrazováno zastrašováním, kompromitací, dezinformacemi atd. Vhodným nástrojem k provádění podobných akcí se stala právě Státní bezpečnost, která disponovala prostředky a metodami k realizaci skrytých aktivit pro udržování moci nedemokratického režimu. Fungování vnitřní bezpečnostní služby je v posttotalitních režimech spojeno s utvářením rozsáhlé skryté sítě spolupracovníků, která umožňuje do značné míry kontrolovat fungování společnosti. Nejinak tomu bylo i v případě Československa, kde síť spolupracovníků sloužila ve stejné míře jako zdroj informací i jako nástroj útlaku, či kompromitace. Každý občan, který se zapojil do aktivit ve prospěch politické policie, se stal zároveň snadno vydíratelným v případě, kdy by chtěl vystoupit proti režimu.

Československo tedy disponovalo centralizovanou zpravodajskou organizací Státní bezpečnosti, která v sobě zahrnovala funkčně odlišné zpravodajské složky. Řízení zpravodajských služeb bylo podřízeno ministerstvu vnitra, pod jehož organizací byly soustředěny také veškeré ostatní vnitřní bezpečnostní složky. V realitě komunistického režimu bylo ministerstvo vnitra nejdůležitějším rezortem, kde se koncentrovala moc ve státě. Ministerstvo obrany hrálo druhořadou úlohu a vzhledem k zaměření armády na dosahování ideologicky definovaných cílů na mezinárodní rovině, bylo vedení vojenské politiky do značné míry podřízeno rozhodování z Moskvy.

Uspořádání bezpečnostních složek předchozího režimu pochopitelně do značné míry určovalo kroky, které bylo nutné v této oblasti učinit při přechodu k demokracii. Centralizovaná organizace Státní bezpečnosti byla rozpuštěna a vznikaly nové zpravodajské organizace, které již byly organizovány dle funkčních charakteristik a byly volněji podřízeny rozhodování ministra vnitra, nebo převedeny do působnosti jiných rezortů.

Mnohem závažnější a komplikovanější než řešení organizačních otázek, byla rozhodnutí o nakládání s archivem komunistické bezpečnostní služby. Archivní materiály po změně režimu neztratily nic na své schopnosti sloužit jako nástroj k vydírání a kontrole osob v nich uvedených. Naopak s nástupem demokracie získaly na váze, neboť spolupráce se Státní bezpečností mohla konkrétního člověka zcela diskvalifikovat z politického i společenského života. Státní bezpečnost se snažila budovat síť spolupracovníků ve všech institucích a částech společnosti (v politice, vědě, průmyslu, dokonce i v ostatních bezpečnostních složkách), ale nejvíce pozornosti pochopitelně soustředila na protirežimní skupiny. Po pádu komunistického režimu došlo k výměně elit ve vedení státu a na nejvyšší pozice v státním aparátu se dostávali se také lidé, kteří v nedávné minulosti aktivně spolupracovali s StB a kteří se s touto skutečností pochopitelně nikomu nechlubili. Archivy bezpečnostní služby předchozího režimu se tak staly ještě mocnějším nástrojem k ovlivňování dění ve státě, než

tomu bylo v době jejich vzniku. Ovládnutí a selektivní zneužívání archivních informací v politickém boji, či k prosazování vlastních zájmů, představovalo vážné riziko, které mohlo potencionálně hned v počátcích ohrozit konsolidaci nového politického režimu.

Způsob tranzice v Československu je možné s výhradami označit jako kolaps režimu a ustavení přechodné vlády.³⁷ Náhlé vzednutí protirežimních demonstrací mělo za následek, že stávající politická elita neměla prostor pro vyjednávání a musela rychle ustupovat stupňujícím se požadavkům opozice. Rychlé zhroucení režimu neumožnilo představitelům komunistického režimu vyjednat pro sebe záruky do budoucna výměnou za ústupky opozici.³⁸ Bezprostředním důvodem kolapsu režimu byly demonstrace vyvolané zásahem bezpečnostních složek proti demonstrujícím studentům. Vnitřní bezpečnostní složky tak ztratily i poslední zbytky legitimacy a jejich důsledná očista byla logickým vyústěním sledu událostí. Tato situace se následně odrazila i v přístupu nové vlády k mocenským složkám odstupujícího režimu, které byly z části úplně zrušeny, a jejich příslušníci museli projít prověrkami u speciálně zřízovaných komisí. Zpravodajská organizace Státní bezpečnosti se ocitla jako jeden z hlavních symbolů předchozího režimu v centru pozornosti veřejnosti a zástupci řady opozičních skupin požadovali její co možná nejrychlejší likvidaci.

Rychlý pád režimu taktéž znamenal nepřipravenost vlády k předání moci, ale zároveň i opozice k převzetí moci. Vývoj „na ulicích“ předběhl události na politické scéně. Naprostá nepřipravenost představitelů opozice se nejzřetelněji projevila právě v oblasti bezpečnostních složek, konkrétně u ministerstva vnitra. Jak bylo ukázáno výše, ministerstvo vnitra bylo nejdůležitější institucí v mocenské struktuře komunistického režimu. Vrcholní představitelé opozice se na jedné straně moci tohoto ministerstva stále obávali, ale na druhé straně si nevěděli rady s jeho převzetím a zahájením reformem, neboť jim zcela scházeli osobnosti, které by se byly schopny tohoto úkolu zhostit. V rámci přechodné vlády bylo zvoleno řešení, kdy se

---

³⁷ Nejasnosti ohledně způsobu tranzice působí situace, kdy na jedné straně byl režim přinucen k ústupu nátlakem mas, ale na druhé straně k samotnému předání moci došlo prostřednictvím rychlého vyjednávání. Různé názory na způsob Československé tranzice jsou shrnuty v článku Československý komunistický režim v letech 1985 – 1989 (Civín 2005). Autor tohoto textu se drží závěrů Linze a Stepana, kteří Československou tranzici označují jako kolaps režimu s ustavením přechodné vlády (Linz, Stepan 1996: 322-333).

³⁸ Zároveň ale přechodná „vláda národního porozumění“ nebyla revoluční změnou, protože v ní zasedlo 14 představitelů stran Národní fronty (z toho 10 komunistů) a jen 7 členů vlády bez stranické příslušnosti. Skutečná výměna vládnoucí elity nastala až po volbách z června 1990.

na vedení ministerstva vnitra měli společně podílet předseda vlády a dva místopředsedové. Takovéto rozhodnutí vedlo k situaci, kdy se klíčové ministerstvo fakticky ocitlo ve stavu bezvlády a jemu podřízené složky byly nadále řízeny kádry dosazenými do funkcí předchozím režimem. Následné jmenování zástupce Československé strany lidové do čela tohoto ministerstva vedlo k hlubokým rozporům mezi představiteli různých opozičních proudů o další postup vůči mocenským složkám. Navzdory sporům zde existoval silný celospolečenský tlak na radikální očistu bezpečnostních složek, který nebylo možné ignorovat. Rychlý pád režimu přinesl paradoxní situaci, kdy existovala silná společenská poptávka po radikální očištění bezpečnostních složek, ale představitelé demokratické opozice zároveň ve svém středu neměli osoby, které by tento obtížný úkol mohly a chtěly zvládnout. Nezbyvalo proto, než se do značné míry spoléhat na loajálně vystupující skupinu středních vedoucích kádrů z období minulého režimu, což ale opět vyvolávalo odpor a podezření u části veřejnosti.

Důležitým faktorem pro období konsolidace se ukázalo být znedůvěřehodnění zpravodajských služeb v očích veřejnosti i politické reprezentace. Nálepku nástupců Státní bezpečnosti si s sebou, navzdory razantní očištění, nesly nové zpravodajské služby po celou první dekádu demokratické konsolidace. V prvních letech konsolidace byla zpravodajská činnost považována za nežádoucí jev spojený s nedemokratickými metodami vlády. Otázky uspořádání, fungování a kontroly nových zpravodajských služeb tak byly často řešeny ve světle zkušeností se Státní bezpečností.

Ještě významnějším faktorem pro konsolidaci nového režimu byly otázky spojené s nakládáním s archivy Státní bezpečnosti. Tato problematika se ale nové vnitřní zpravodajské služby dotýkala jen nepřímo. Archivní dokumenty Státní bezpečnosti z velké části zůstaly ve správě ministerstva vnitra, od kterého ale bylo bezpečnostní zpravodajství již v roce 1991 odděleno, když vznikla vnitřní zpravodajská služba jako nezávislá organizace. Pro samotnou zpravodajskou službu bylo oddělení od výbušných archivních dokumentů pozitivním jevem, neboť se tak mohla vyhnout nežádoucím politickým tlakům a pozornosti médií, kterou citlivé materiály Státní bezpečnosti přitahovaly. Na dění kolem archivů Státní bezpečnosti se bezpečnostní služba v prvních letech podílela např. prostřednictvím archivů bývalých krajských správ Státní bezpečnosti, které zdědily krajské pobočky služby. Avšak bezpečnostní služba zde postupovala na žádost a pod vedením ministerstva vnitra, které bylo zodpovědné za proces lustrací a na které také byla soustředěna veškerá pozornost z vnějšku.

Na základě provedené případové studie lze tvrdit, že charakter předchozího režimu a způsob tranzice měly v případě Československa dopady, které odpovídají teoretickým předpokladům teoretického rámce. Případová studie transformace bezpečnostních složek potvrdila, že teorii

tranzice a konsolidace lze úspěšně aplikovat i na konkrétní sektor bezpečnostní politiky a jejích institucí. Bezpečnostní složky a zvláště vnitřní zpravodajská služba jsou úzce spjaty s vládnoucí elitou nedemokratického režimu. Jako nejdůležitější pro vybrané instituce (zpravodajské služby) se ukázaly být mocenské charakteristiky posttotalitního režimu. Mocenské uspořádání nedemokratického režimu se odráží ve způsobu uspořádání a fungování bezpečnostních složek. Centralizovaná politická moc (nejužší vedení strany) zároveň utvářela centralizované organizace (Sbor národní bezpečnosti) k výkonu vlastní moci. Rychlé zhroucení režimu následně, dle teoretického předpokladu, vyvolalo silný společenský tlak na přerušení kontinuity v oblasti bezpečnostních složek. Hypotéza o možnosti užití tranzitologické teorie pro studium oblasti reformy zpravodajských služeb byla na případě Československa potvrzena.

Seznam respondentů pro rozhovory

Mgr. František Bublan, Od roku 1991 příslušník civilní kontrarozvědky, 2001–2004 ředitel ÚZSI, později ministr vnitra.

Oldřich Černý, Od roku 1990 poradce prezidenta pro otázky bezpečnosti, 1993–1998 ředitel ÚZSI.

Generálmajor PhDr. Jan Duchek, Od roku 1990 příslušník vojenské kontrarozvědky a v letech 1991–1993 její ředitel.

Ing. Juraj Kohutiar, Od roku 1990 příslušník federální kontrarozvědky, v letech 1998–2005 ředitel rozvědky a náměstek ředitele Slovenské informační služby.

Ing. Jiří Müller, V roce 1990 ředitel ÚOÚD, poslanec České národní rady 1990–1992.

Mgr. Jan Ruml, Od roku 1990 náměstek federálního ministra vnitra, krátce též ředitel ÚOÚD, 1993–1997 ministr vnitra ČR.

Brigádní generál Ing. Andor Šándor, Od roku 1990 příslušník vojenské výzvědné služby, náčelník Vojenské zpravodajské služby 2001–2002.

Jan Schneider, Od roku 1990 příslušník civilní kontrarozvědky, 1996–2000 vedoucí Kanceláře Rady vlády pro zpravodajskou činnost.

RNDr. Petr Zeman, Od roku 1990 příslušník civilní kontrarozvědky, 1998–2001 ředitel ÚZSI.

Seznam pramenů a literatury

- Baleanu, V. G. 1995. *The Enemy Within: The Romanian Intelligence Service in Transition*, Camberley: The Royal Military Academy Sandhurst, Conflict Studies Research Centre, on-line text (<http://www.fas.org/irp/world/romania/g43.html>) přístup 20. 11. 2008.
- Baleanu, V. G. 1996. *Clear and Present Danger to Democracy: The New Romanian Security Services are Still Watching*, Camberley: The Royal Military Academy Sandhurst, Conflict Studies Research Centre, on-line text (<http://www.fas.org/irp/world/romania/csrc12045.htm>) přístup 20. 11. 2008.
- Balík, Stanislav, Kubát, Michal. 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Praha: Dokořán.
- Balík, Stanislav, Hloušek, Vít, Holzer, Jan, Šedo, Jakub. 2007. *Politický systém českých zemí 1848-1989*, Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politický ústav.
- Bartuška, Václav. 1999. *Listopad '89 z pohledu StB v denních situačních zprávách*, in. Securitas Imperii 5, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, s. 191-220, on-line text (<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/securita/index.html#5>) přístup 20. 11. 2008.
- Bašta, Jaroslav 1993. *Koncepce bezpečnostní politiky 1989-1993*, in. Pečenka, Marek a kolektiv. *Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti*. Praha: Libri.
- Bašta, Jaroslav. 1993. *Koncepce bezpečnostní politiky 1989-1993*, in. Listy, roč. 22, č. 5, 58-75.
- Bauer, Jan. 1991. *Aféry jak pro koho*. Praha: Nakladatelství a vydavatelství Betty.
- BBC 25.9 2002, *Interview BBC, Rozhovor s Miroslavem Kříženeckým*, on-line text (http://www.bbc.co.uk/czech/interview/020925_krizenecky.shtml) přístup 20. 11. 2008.
- BBC 3.2 2003, *Interview BBC, Rozhovor s Františkem Bublanem*, on-line text (http://www.bbc.co.uk/czech/interview/030203_bublan.shtml) přístup 20. 11. 2008.
- BBC 1.11 2005, *Marcinkiewicz rozpustí vojenskou tajnou službu*, on-line text (http://www.bbc.co.uk/czech/worldnews/story/2005/11/051101_poland_intelligence_0800.shtml) přístup 20. 11. 2008.
- Betts, Richard K. 1978. *Analysis, War and Decision, Why Intelligence Failures are inevitable*, in. World Politics, roč. 31, č. 1, s. 61-89.
- Best, Richard A. 2004. *Proposals for Intelligence Reorganization 1949-2004*, Congressional Research Service, on-line text (<http://www.fas.org/irp/crs/RL32500.pdf>) přístup 20.11.2008.
- Bok, John. 1991. Otevřený dopis řediteli FIS Jiřímu Novotnému z 27.5.1991, soukromý archiv.
- Born, Hans, Leigh, Ian. 2005. *Making Intelligence Accountable: Legal Standards and Best Practice*, on line text (http://www.dcaf.ch/publications/making_intel.cfm?nav1=4&nav2=2) přístup 20.11.2008.
- Brooker, Paul. 2000. *Non-Democratic Regimes. Theory, Government & Politics*, Houndmills, Basingstoke Hampshire: Macmillan Press.
- Bruneau, Thomas C., Dombroski, Kenneth R. 2004. *Reforming Intelligence: The Challenge of control in New Democracies*. on line text (http://www.ccmr.org/public/library_browse.cfm?libcat=581) přístup 20.11.2008.

- Chehabi, Houchang E., Linz, Juan J. 1998. *A Theory of Sultanism*, in. Chehabi, Houchang E., Linz, Juan J. (eds.) *Sultanistic Regimes*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Civín, Jan. 2004. *Rámcová charakteristika československé tranzice 1989-1990*, in. *Středoevropské politické studie*, roč. 6, č. 1, on-line text (<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=190>) přístup 20.11.2008.
- Civín, Jan. 2005. *Československý komunistický režim v letech 1985-1989*, in. *Středoevropské politické studie*, roč. 7, č. 2-3, on-line text (<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=244>) přístup 20.11.2008.
- Černý, Oldřich. 2002. *Czechoslovak (Czech) Intelligence After the Cold War*, DCAF, on line text (http://www.dcaf.ch/pcaf/ev_geneva_021002_prog_cerny.pdf) přístup 20.11.2008.
- ČTK 1991-2001. Zpravodajský servis České (Československé) tiskové kanceláře: 4.2.1991; 10.4.1991; 26.8.1993; 25.10.1994; 13.1.1995; 16.2.1995; 7.2.1996; 8.11.1996; 11.11.1996; 12.11.1996; 19.1.1997; 12.2.1997; 8.10.1997; 19.3.1998; 29.8.1998; 14.1.1999; 27.1.1999; 4.2.1999; 15.9.1999; 9.7.2002.
- Čulík, Jan. 2004. *John Bok: "Držím hladovku, protože Gross posiluje policejní stát"*, *Britské listy* 14.9., on-line text (<http://www.blisty.cz/2004/9/14/art19763.html>) přístup 20.11.2008.
- Dahl, Robert A. 1995. *Demokracie a její kritici*, Praha: Victoria Publishing.
- DCAF. 2005. *Making Intelligence Accountable : Legal Standards and Best Practice for Oversight of Intelligence Agencies*. Ženeva: DCAF. (<http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?id=18718&nav1=4>)
- Deutsch, Karl W. 1971. *Nervy vlády*, Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Devátý, Stanislav. 1998. *Vyjádření k vnitřním problémům BIS*, *Česká Televize 1: Události plus*, 23.10.
- Diamond, Larry J. 2002. *Thinking About Hybrid Regimes*, in. *Journal of Democracy*, roč. 13., č. 2, s. 21-35.
- Duchek, Jan 2005. *Poznámky k roli zpravodajských služeb při tvorbě bezpečnostní politiky*, in. MO ČR. *Bezpečnostní politika České republiky-výzvy a problémy*, Sborník statí ke konferenci „15 let vývoje bezpečnostní politiky a armády v Československu a České republice“, Praha: AVIS, s. 231-256, on-line text (http://www.ceses.cuni.cz/CESES-73-version1-sbornik_bpcr_vyzvyaproblemy.pdf) přístup 20. 11. 2008.
- Duchek, Jan. 2005. *Zpravodajské služby při tvorbě a realizaci bezpečnostní politiky*, in. *Vojenské rozhledy*, roč. 14 (46), č. 1, s. 41-58.
- FBIS 1991. *Rozkaz ředitele Federální bezpečnostní informační služby ve věcech personálních*, 9. 5. 1991, soukromý archiv.
- Federální shromáždění ČSFR. 1991. *Vládní návrhu zákona o Vojenském obranném zpravodajství - tisk 1038*, Federální shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky, Společná Česko-Slovenská digitální parlamentní knihovna.
- Federální shromáždění ČSFR. 1992. *Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989*, Federální shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky, Společná Česko-Slovenská digitální parlamentní knihovna.
- Fiala, Petr-Mikš, František. 2000. *Česká konzervativní a liberální politika: sborník k desátému výročí založení revue Proglas*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Filip, Valentin F. 2006. *The Intelligence Phenomenon in a New Democratic Milieu Romania-A Case Study*, Naval Postgraduate School Monterey, on-line text (<http://www.fas.org/irp/world/romania/filip.pdf>) přístup 20.11.2008.
- Frolík, Jan 1991. *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948-1989*. Sborník archivních prací, roč. 42, č. 2, s. 447-511.

- Frolík, Jan. 2002. *Ještě k nástinu státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948-1989*, Sborník archivních prací, roč. 52, č. 1, s. 371-520.
- Frolík, Jan. 2004. *Zvláštní fond (fond Z) operativního archivu státní bezpečnosti*, in. Sborník Archivu ministerstva vnitra, roč. 2, č. 2, s. 39-46, on-line text (<http://www.abscr.cz/cs/sbornik-abs>) přístup 20. 11. 2008.
- Frolík, Jan. 2005. *Transformace ministerstva vnitra a bezpečnostních složek*, in. Veselý, Luboš. (ed.) *Zkušenosti české transformace*, Praha: Člověk v tísní při ČT.
- Gehlen, Reinhard. 1994. *Tajná služba v akci*, Praha: Naše vojsko.
- Gill, Peter. 1994. *Policing Politics: Security intelligence and the Liberal Democratic State*, Londýn: Frank Cass.
- Giménez-Salinas, Andrea. 2003. *The Spanish Intelligence Services*, in. Brodeur, Jean-Paul, Gill, Peter, Tölliborg, Denis. (eds.) *Democracy, Law and Security: Internal Security services in Contemporary Europe*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Harvard Law School 2002. *Recommendations with Regard to Domestic Intelligence Gatherin in Peru*, Justice in Times of Transitions Project, on line text 2004 (dnes již nedostupné).
- Havel, Václav. 1990. Projev prezidenta republiky Václava Havla ve Federálním shromáždění z 29.6., Společná Česko-Slovenská digitální parlamentní knihovna.
- Henderson, Karen. 2001. *The path to democratic consolidation in Czech republic and Slovakia: divergence or convergence?* in. Pridham, Geoffrey, Ágh, Attila (eds.). *Prospects for democratic consolidation in East-Central Europe*, Manchester: Manchester University Press, s. 205-237.
- Holzer, Jan, Balík, Stanislav. 2007. *Postkomunistické nedemokratické režimy*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Huntington, Samuel P. 2008. *Třetí vlna: Demokratizace na sklonku dvacátého století*, Brno: CDK.
- Hvízd'ala, Karel. 2004. Václav Havel o listopadu 1989, on-line text (http://www.ahasweb.cz/dokumenty/havel_listopad89.htm), přístup 11. 6. 2008.
- Idnes 31. 8. 1999. *Vlček si už také vzpomněl na Bamberg*, on-line text (http://zpravy.idnes.cz/vlcek-si-uz-take-vzpomnel-na-bamberg-db4-/domaci.asp?c=990831_175700_domaci_itu) přístup 20. 1. 2009.
- Kadlec, Tomáš. 1999. Vystoupení Tomáše Kadlece k soudnímu sporu mezi ním a Stanislavem Devátým, Česká Televize 1: Události pus, 7.12.
- Karl, Terry L. 2005. *From Democracy to Democratization and Back: Before Transitions from Authoritarian Rule*. CDDRL Stanford Institute on International Studies Working Papers, on line text (http://cddrl.stanford.edu/publications/from_democracy_to_democratization_and_back_-_before_transitions_from_authoritarian_rule/) přístup 20. 11. 2008.
- Keller, William W. 1989. *The liberals and J. Edgar Hoover: Rise and Fall of Domestic Intelligence State*, Princeton: Princeton University Press.
- Knight, Amy W. 1988. *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union*, Boston: Unwin Hyeman.
- Knight, Amy W. 1996. *Spies Without Cloaks: The KGB Successors*, Princeton: Princeton University Press.
- Kohout, Luboš. 1994. *Klub Obroda v hnutí odporu a v převratu 1988–1989*. Praha: Křesťanskosociální listy, on-line text (http://www.ksl.wz.cz/publikace_zr.htm), přístup 4. 4. 2009.
- Konečný, Miroslav, Zetocha, Karel 2005. *Slovenská národní strana: druhá šance*, in. CEPSR, roč. VII. č. 2-3. on-line text (<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=235>), přístup 27. 4. 2009.

- Kolář, Pavel. 1998. Vystoupení Pavla Koláře ke svému odvolání z pozice ředitele NBÚ, Nova TV: Televizní noviny, 31.7.
- Kořan, Michal. 2008. *Jednopřípadová studie*, in. Drulák, Petr a kol. *Jak zkoumat politiku*, Portál: Praha, s. 29-61.
- Langoš, Ján. 1990. Odpověď ministra vnitra ČSFR Ing. Jána Langoše na interpelaci podanou poslancem Sněmovny národů Vladimírem Mikule, Společná Česko-Slovenská digitální parlamentní knihovna.
- Lidové noviny 28. 11. 1990. *Rozdílné koncepce-odvolán ředitel Úřadu na ochranu ústavy a demokracie*.
- Lidové noviny 3. 7. 2002. *Státní zástupce navrhl zprostit Hrubanta obžaloby*.
- Lidové noviny 19. 3. 2007. *Zpráva o prověrce v Polsku*.
- Linz, Juan J. Stepan, Alfred. 1996. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America and post-comunist Europe*, Baltimore: John Hopkins Press.
- Linz, Juan J. 2000. *Totalitarian and authoritarian regimes*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Lis, Ladislav. 1990. Ústní interpelace ministra vnitra, záznam společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSSR 19.4., Společná Česko-Slovenská digitální parlamentní knihovna.
- Lowenthal, Mark M. 2006. *Intelligence: from secrets to policy*, Washington: CQ Press.
- Měchýř, Jan. 1999. *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha: Progetto.
- Mf Dnes 5. 12. 1990. *Rány přijímat a rozdávat-rozhovor s Jiřím Müllerem, bývalým ředitelem Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie*.
- Mf Dnes 28. 11. 1990. *Ministr porušil mlčení-Jiří Müller odvolán za zmatek!*.
- Mf Dnes 28. 6. 1991. *Centrála moci-rozhovor s předsedou výboru petičního, pro právní ochranu a bezpečnost ČNR Jiřím Müllerem*.
- Mf Dnes 16. 6. 2001. *Agent: byl, či nebyl?*
- Mikule, Vladimír. 1990. Interpelace ministra vnitra ČSFR ing. Jána Langoše podaná poslancem Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSFR, Společná Česko-Slovenská digitální parlamentní knihovna.
- Moran, Jonathan. 1998. *The Rolle of the Security Services in Democratization: An Analysis of South Korea`s Agency for National Security Planning*, in. *Intelligence and National Security*, roč. 13., č. 4, s. 1-32.
- Moran, Jonathan. 2005. *The Rolle of the Security Services in Democratization: South Korea`s Agency for National Security Planning*, in. Born, Hans, Johnson, Loch K., Leigh, Ian. (eds.) *Who`s Watching the Spies: Establishing Intelligence Service Accountability*, Washington: Potomac Books.
- O'Brien, Kevin, A. 2003. *Conrolling The Hydra: An Historical Analysis of South African Intelligence Oversight*. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, on line text (http://www.dcaf.ch/legal_wg/ev_oslo_030919_obrien.pdf) přístup 20.11.2008.
- Otáhal Milan. 2005. Rozhovor s Petrem Pithartem, in. Vaněk, Miroslav, Urbášek, Pavel (eds.). 2005. *Vítězové? Poražení? Životopisná interview-I. díl Disent v období tzv. normalizace*, Praha: Prostor, 719-799.
- Pacner, Karel. 2002. *Československo ve zvláštních službách : pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914-1989. Díl IV., 1961-1989*, Praha: Themis.
- Palko, Vladimír. 2004. *Boj o moc a tajná služba*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška.
- Pridham, Geoffrey. 2001. *Comparative reflections on democratisation in East-central Europe: a model of post-Communist transformation?* in. Pridham, Geoffrey, Ágh, Attila (eds.). *Prospects for democratic consolidation in East-Central Europe*, Manchester: Manchester University Press, s. 1-24.

- Pokorný, Ladislav 2007. *Základy právní úpravy činnosti zpravodajských služeb*, Praha: Policejní akademie České republiky.
- Právo, 9.11.1996. Rozhovor s Milošem Zemanem.
- Procházka, Jaroslav, Hromádka, Oldřich. 1989. Návrh stanoviska Koordinačního centra Občanského fóra k dosavadním opatřením federální vlády ČSSR ve vztahu k činnosti STB, in. Suk, Jiří 1998. *Občanské fórum, Listopad - prosinec 1989, 2. díl - Dokumenty*. Brno: Doplněk, s. 290-292.
- Ruml, Jan 2005. *Moje působení na ministerstvu vnitra*, in. Veselý, Luboš. (ed.) *Zkušenosti české transformace*, Praha: Člověk v tísni při ČT.
- Sacher, Richard. 1990. Odpověď na ústní interpelace ministra vnitra, záznam společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSSR 19. dubna, Společná Česko-Slovenská digitální parlamentní knihovna.
- Shulsky, Abraham N. 2002. *Silent warfare: Unredstanding the world of intelligence*, Washington: Brassey`s.
- SME 1.2.2005. *Eštebáci chceli ešte pokračovať*.
- Soukup, Jiří. 1992. Vystoupení poslance Soukupa na plénu Federálního shromáždění 29. 1. 1992, Společná Česko-Slovenská digitální parlamentní knihovna.
- Spurný, Jaroslav. 1994. *S předsedou Branného a bezpečnostního výboru Parlamentu Vladimírem Šumanem o bezpečnosti státu a politice*, Respekt, roč. 5., č. 12, s. 10.
- Spurný, Jaroslav. 1996. *Zbavili jsme společnost strachu- Se Stanislavem Devátým o BIS, aférách a prakticky žádném osobním životě*, Respekt roč. 7., č. 45, s. 12.
- Spurný, Jaroslav. 1999. *Supertajný úkol agenta BIS*, Respekt, roč. 10., č. 48, s. 6.
- Stepan, Alfred. 1988. *Rethinking Military Politics: Brasil and the Southern Cone*, Princeton: Princeton University Press.
- Suchý, Petr. 1999. *Proces transformace KDU-ČSL ve stranu moderního typu*, in. Středoevropské politické studie, roč. 1., č. 1, on line text (<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=143>) přístup 20. 11. 2008.
- Suk, Jiří. 2003. *Labyrintem Revoluce*, Praha: Prostor.
- Syllová, Jindřiška. 2002. *Právní úprava parlamentních kontrolních mechanismů vůči zpravodajským službám v ČR (1990–2002)*. in. Pavlíček, Václav a kol. *Právo a bezpečnost státu: Sborník statí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta v nakl. Vodnář.
- Šolc, Jan. 1992. Vystoupení poslance Soukupa na plénu Federálního shromáždění 29. 1. 1992, Společná Česko-Slovenská digitální parlamentní knihovna.
- Trusina, Šimon. 2008. *Nástin problematiky prověrek příslušníků StB s příkladem města Brna*, Brno: Masarykova univerzita, Filosofická fakulta-bakalářská diplomová práce.
- Ústav paměti národa. 2003. Registrační protokoly agenturních a operativních svazků státní bezpečnosti- Správa StB Bratislava, on-line text (<http://www.upn.gov.sk/regpro/zobraz.php?typ=kraj&kniha=81&strana=25>) přístup 27. 4. 2009.
- Ústavní soud ČSFR. 1992. *Nález Ústavního soudu České a Slovenské federativní republiky ze dne 26. listopadu 1992*.
- ÚZSI 2000. *První správa-Československá rozvědka v dokumentech 1945-1990*, Praha: Odbor spisové a archivní služby ÚZSI.
- Vaněk, Miroslav, Otáhal, Milan. 2005. Rozhovor s Alexandrem Vondrou, in. Vaněk, Miroslav, Urbášek, Pavel (eds.). 2005. *Vítězové? Poražení? Životopisná interview-I. díl Disent v období tzv. normalizace*, Praha: Prostor, s. 1083-1117.
- Vlček, Jaromír 1997. Materiál nazvaný Bezpečnostní koncepce ČSSD, soukromý archiv (Seznam autorů, kteří se podíleli na zpracování materiálu není znám, oficiálně nebylo nikdy přijato).

- Watts, Larry L. 2003. *Control and Oversight of Security Intelligence in Romania*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, on line text (http://www.dcaf.ch/_docs/WP111.pdf) přístup 20.11.2008.
- Watts, Larry L. 2004. *Intelligence Reform in Europe's Emerging Democracies*, in. *Studies in intelligence*, roč. 48., č. 1, on-line text (<https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol48no1/article02.html>) přístup 11. 11. 2008.
- Weber, Max. 1978. *Economy and society*, Los Angeles: University of California Press.
- Williams, Kieran, Deletant, Dennis. 2001. *Security Intelligence Services in New Democracies: The Czech Republic, Slovakia and Romania*, New York: Palgrave.
- Wolf, Karol. 1998. *Podruhé a naposled aneb mírové dělení Československa*, Praha: G plus G.
- Zeman, Petr. 2002. *Zpravodajské služby po 11. září*, in. *Obrana a strategie*, roč. 2., č. 1, s. 63-74.
- Zeman, Petr. 2005. *Transformace zpravodajských služeb v Československu a České republice*, in. Veselý (ed.) *Zkušenosti z české transformace*, Praha: Člověk v tísní při ČT, s. 69-75, verze textu je dostupná i on-line (<http://barrister.cz/strat/bulletin/page.php?id=216>)
- Zeman, Petr. 2007. *České zpravodajské služby po roce 1989-struktura, právní postavení a vývoj*, in. Balabán, Miloš, Duchek, Jan, Stejskal, Libor. (eds.) *Kapitoly o bezpečnosti*, Praha: Karolinum, s. 209-248, verze textu je dostupná i on-line (<http://barrister.cz/strat/bulletin/page.php?id=217>)
- Zeman, Petr. 2008A. *Co je to zpravodajství?*, ABSD, on line text (http://www.absd.sk/co_je_zpravodajstvi) přístup 10. 11. 2008.
- Zeman, Petr. 2008B. *Transformace zpravodajských struktur v postkomunistických zemích-příklad Československa a Česka*, in. Bratislavská vysoká škola práva a ABSD. *Zmeny v spravodajských službách*, Bratislava: Sborník příspěvků ze sympózia 4.12.2007, s. 27-36.
- Zeman, Petr. 2008C. *Historie a limity debat o reformě zpravodajských služeb v ČR aneb Umíme si už nalít čistého vína?*, Brno: EUROPEUM, Interní studie do projektu *Contributing to the Debate on the Intelligence Services Reform in the Czech Republic*.
- Zemědělské noviny 24. 11. 1990. *Odpovídá ministr Langoš-Ptáme se na bezpečnostní doktrínu a další činnost zpravodajské služby*.
- Zetocha, Karel. 2005. *Kontrola zpravodajských služeb v nových demokraciích: Česká republika – případová studie*, in. *Politologický časopis*, roč. 12., č. 4, s. 430-454.
- Zetocha, Karel. 2006. *Kooperace zpravodajských služeb jako nástroj v boji proti terorismu*, in. Souleimanov, Emil a kol. *Terorismus-Válka proti státu*. Praha: Eurolexbohemia, s. 319-340.
- Zetocha, Karel. 2008. *Demokratická kontrola zpravodajských služeb: instituce kontroly a jejich fungování*, in. *Politologický časopis*, roč. 15, č. 2, s. 154-180.
- Zybertowicz, Andrej. 2002. *Transformation of the Polish Secret Services: From Authoritarian to Informal Power Networks*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, on line text (http://www.dcaf.ch/legal_wg/ev_geneva_10.02_Zybertowicz.pdf) přístup 20. 11. 2008
- Zybertowicz, Andrej. 2005. *An Anresolved Game: The role of the Intelligence Services in the Nascent Polish Democracy*, in. Born, Hans, Johnson, Loch K., Leigh, Ian. (eds.) *Who's Watching the Spies? Establishing Intelligence Service Accountability*. Washington: Potomac Books.
- Žáček, Pavel. 2007. „*Sachrgate*“ první lustrační aféra – Nesnáze postkomunistické elity (nejen) se svazky Státní bezpečnosti, *Paměť a dějiny*, roč. 10., č. 1, s. 50-81.

Zákony

Sbírka zákonů 169/1990. Zákon o občanských komisích působících v resortech ministerstev vnitra a o změně a doplnění zákona č. 100/1970 Sb., o služebním poměru příslušníků Sboru národní bezpečnosti, ve znění zákonů č. 63/1983 Sb. a č. 74/1990 Sb.

Sbírka zákonů 244/1991. Zákon o Federální bezpečnostní informační službě a o používání zpravodajských prostředků.

Sbírka zákonů 451/1991. Zákon ze dne 4. října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky.

Sbírka zákonů 67/1992. Zákon o Vojenském obranném zpravodajství.

Sbírka zákonů 527/1992. Zákon o Bezpečnostní informační službě České republiky.

Sbírka zákonů 153/1994. Zákon o zpravodajských službách České republiky.

Sbírka zákonů 154/1994. Zákon o Bezpečnostní informační službě.